

KÉPES
TÖRTÉNELEM

HELLASZ FÉNYKORA

A FEDÉL TERVÉT EGY KINAGYÍTOTT GÖRÖG VÁZARAJZ ALAPJÁN
LENGYEL JÁNOS KÉSZÍTETTE

A SZÍNES REPRODUKCIÓKAT SCHILLER ALFRÉD,
A FEKETE-FEHÉR REPRODUKCIÓKAT WAGNER ZSUZSA KÉSZÍTETTE

A SZÖVEGBEN SZEREPLŐ PRÓZAI IDÉZETEK
DEVECSERI GÁBOR, HAHN ISTVÁN, HARMATTA JÁNOS, MÁTHÉ ELEK,
SZILÁGYI JÁNOS GYÖRGY, VEKERDI JÓZSEF FORDÍTÁSAI

© SZABÓ MIKLÓS, 1972

A KIADÁSÉRT FELEL A MÓRA FERENC IFJÚSÁGI KÖNYVKIADÓ IGAZGATÓJA
FELELŐS SZERKESZTŐ: F. KEMÉNY MÁRTA · SZAKMAILAG ELLENŐRIZTE: HAHN ISTVÁN
MŰSZAKI VEZETŐ: GONDA PÁL · KÉPSZERK.: LENGYEL JÁNOS · MŰSZ. SZERK.: GUT FERENC
45 900 PÉLDÁNY, 21 (A/5) ÍV + 4 SZÍNES TÁBLA, MSZ 5601-59

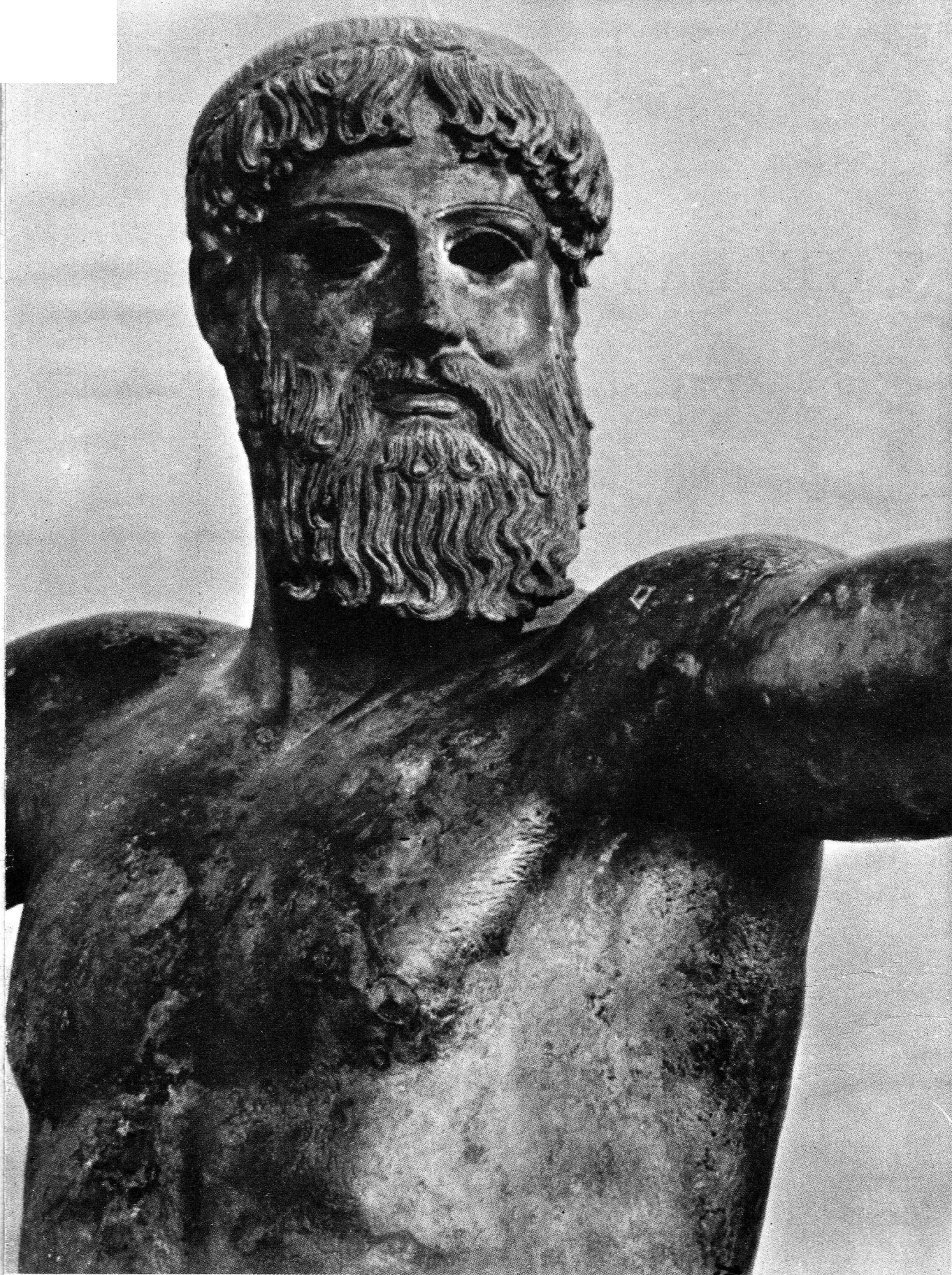
71.1434 - ATHENAEUM NYOMDA, BUDAPEST
FELELŐS VEZETŐ: SOPRONI BÉLA VEZÉRIGAZGATÓ
IF 1379 - G - 7274

SZABÓ MIKLÓS

HELLASZ FÉNYKORA

GÖRÖGORSZÁG AZ I. E. V. SZÁZADBAN

MÓRA FERENC KÖNYVKIADÓ · BUDAPEST, 1972

Poszeidón, a görög tengeristen

TARTALOM

ELŐSZÓ	7	VIII. A GYÖKERES DEMOKRÁCIA	
I. ELŐJÁTÉK ATHÉNBAN		Periklész tökéletesíti a művet	75
A zsarnokölők	9	A demokrácia intézményei	76
A maradi Spárta az athéni forradalmárokért	13	Fizetett tisztségviselők	81
Cserepek védik az új rendet	19	IX. A DEMOKRÁCIA KORLATAI	
II. KELETI VESZEDELEM		Emberhez méltó társadalom?	82
Uralom a „világ négy tája felett”	20	Nem szegény az, ha valaki szegény ..	83
A botcsinálta forradalmár	25	A gyengébb nem	86
III. EZ TÖRTÉNT MARATHÓNNA		Drámaíró mint hadvezér	87
Földet és vizet!	31	X. PERIKLÉSZ MŰVÉSZEI	
„Él eme hősök erénye örökké...” ..	33	Mire jó a szövetségesek pénze?	89
IV. SZÁRAZON VAGY VÍZEN		Mester kerestetik	90
Az elbizakodottság ára	40	Hogyan készül a műemlék?	91
Döntsön a cserépszavazás!	40	Séta az ókori Athénban	93
Csatorna, híd, élelmiszer	43	Athénon kívül	109
Hagyd oda otthonodat	46	XI. VÉGE A HARMÓNIA	
V. VÍZEN ÉS SZÁRAZON		A megmérgezett légkör	112
„Megcselekedtük, amit megkövetelt a haza!”	48	Perek és következményeik	117
Ég az Akropolisz!	51	XII. DIONÜSZOSZ DIADALA	
Themisztoklész „árulása”	53	A dráma szülőhelye	121
Plataiai	55	A tragikus „háromság”	126
VI. A GYŐZTES DÍJA		A demokrácia tükre	127
Kényes egyensúly	59	XIII. HARC AZ ELSŐSÉGÉRT	
Így múlik el a földi dicsőség	63	Vége a békének!	131
Kimón a város élén	65	Felperzselt földek, fekete halál	135
VII. AZ „OLÜMPOSZI” ÁTVESZI A VEZETÉST		„Az erőszakos tanítómester”	137
Egy nagy múltú testület alkonya	69	XIV. UTÓJÁTÉK ATHÉNBAN	
Periklész színre lép	70	„Rothadt béke”	144
A szabadság mámora	72	A szicíliai kaland és következményei	146
Kimón visszatérése és halála	72	Harminc zsarnok tündöklése és bukása	151
Szövetségből birodalom	74	A bölcs halála	153
		IDŐRENDI TÁBLÁZAT	156

MÓRA FERENC KÖNYVKIADÓ · BUDAPEST, 1972

Athén fellekvára, az Akropolisz, a periklészi építkezésekkel

ELŐSZÓ

„A görög ember legféltettebb kincse a szabadság” – olvassuk egy ókori feliraton, s aligha lehet ennél találóbban jellemezni a görög aranykor emberét. A világtörténelemben először a görögség eszmélt rá arra, hogy mit jelent szabadnak lenni. E nagyszerű felismerés alapja a demokrácia vívmányait a perzsa hódítók ellen győztesen megvédő szabad polgár öntudata volt.

A történet színhelye tehát az Égeikum, az Égei-tenger térsége, mindenekelőtt a Balkán félsziget déli része (lényegében a mai Görögország), továbbá a görög szigetvilág és Kisázsia nyugati partvidéke. E terület jellegét két földrajzi tényező határozza meg: a hegy és a tenger. A görög anyaországot keresztül-kasul szelik a Balkán hegység vonulatai.

Északkeleten az Olümposz és az Ossza zárja el az utat, és hatalmas vonulataikat mindössze a Péneiosz folyó zezugos völgye törí át dél felé. A tágas thesszáliai síkság után ismét hegyek következnek: Közép-Görögország a tengerparti Thermopülai szoroson keresztül közelíthető meg. Boiótiát és Attikát a Kithairón gerince választja el, Közép-Görögország keleti részén a Parnasszosz hatalmas tömbje magasodik. A Peloponnészosz vadregényes hegyei közül a Spárta melletti Tajgetosz a legnevezetesebb. Az Égei-tengerben elszórt gyöngyszemekként heverő szigetek a Balkán félsziget vonulatait a kisázsiai partvidék magaslataival összekötő hegyrendszer maradványai.

A szeszélyesen gyűrűző hegyek között

mindössze két nagyobb kiterjedésű sík terület bújik meg: a thesszáliai síkság és a termékeny földjeiről híres Boiótia.

A termőterületekben szűkölködő Égeikum emberének mindig is a tenger volt a legfontosabb munkaadója, megélhetési forrása. A rendkívül jól tagolt, szinte csipkés szegélyű partvidéken nem nehéz kikötésre alkalmas helyet találni, és a szigetekkel megtűzdeelt tengeren jóval kisebb veszéllyel jár a hajózás, mint a nyílt óceánokon. A tenger, azt mondhatni, mindenütt jelen van az Égeikumban: a szárazföld legtávolabb eső pontja sincs 60–80 km-nél messzebb a parttól.

Amikor az i. e. II. évezred végén az úgynevezett dór vándorlás után a görög törzsek végleges településhelye kialakult, az új világ fejlődése eleve más irányt vett, mint az ókori Kelet hatalmas folyóvölgyeiben élő népeké. Az Égeikum természeti viszonyai, így mindenekelőtt a felszín tagoltsága, nem kedveztek nagy birodalom kialakulásának. A hegyektől szétszabdalt apró síkságokon, völgyekben kis lélekszámú, önellátásra berendezkedő közösségek különültek el. Ezekből fejlődtek ki az úgynevezett városállamok (görögül: *polis*ok), amelyek az adott földrajzi egység központi városi településéből és a környező falvakból álltak. Ez a szervezeti forma ugyan a görögség széttagoltságát hozta magával, történetét azonban – szemben az elnyomó rendszerek igája alatt görnyedő keleti népekével – a függetlenség, az önállóság és az új utak keresésének igénye határozta meg.

Az egyes városállamok előtt többféle út állt: Spártában fennmaradt a királyság, a boiótiai poliszokban az arisztokrácia kezében volt a hatalom. A mai ember számára az

„athéni példa” a legtanulságosabb. Az emberiség történetében először ebben a poliszban született meg a népuralom. Az ókori demokrácia érvényesülésének lehetősége ugyan eleve korlátozott volt, hiszen a társadalom alapja mégiscsak a rabszolgamunka volt; a teljes egyenlőség megvalósításának gondolata konkrét formában fel sem merülhetett. De ha az ókori keleti birodalmak vagy a római császárság államszervezetével, vagy akár a feudális királyságok felépítésével hasonlítjuk össze az athéniak demokratikus intézményeit, nem kétséges, melyiknek kell itélnünk a pálmát. Az ilyesfajta összehasonlítás eredményeként talán még egyedülállóbbnak érezzük az ókori athéniak tettét: íme, az első példa arra, hogy létezik emberhez méltó társadalom!

Az ókori történelem „holt” anyaga a mai ember számára akkor válik időszerűvé, ha példáival a mai viszonyokra nézve is tanulságos következtetések levonását sugallja. Vajon lehet-e tanulságosabb ebben a társadalmi átalakulást vajúdó korban annál, hogy milyen körülmények között született meg, hogyan bontakozott ki és mely okok miatt hanyatlott le az ókori demokrácia?

Ennek a gondolatnak a jegyében kísérvük végig az i. e. V. századnak, a demokrácia századának történetét, melynek középpontjában az a polisz áll, ahol a népuralom megszületett: az ókori Athén.

A klasszikus kor politikai történetének nagy fordulópontjai, a társadalmi vívmányok és a szellem páratlan teljesítményei nemcsak mint izgalmas olvasmányok érdekesek számunkra; a „görög évszázadok” során az európai kultúra alapjai teremtdtek meg.

I. ELŐJÁTÉK ATHÉNBAN

A ZSARNOKÖLÖK

Időszámításunk kezdete előtt 514 évvel egy nyári hajnalon ünneplő tömeg gyülekezett Athén fazekasokról elnevezett negyedében, a Kerameikosban. A város legjelesebb napja virradt fel: a városvédő Athéné istennő fő-ünnepe: a Panathénia. A történeti emlékezet szerint Athén megteremtője, Thészeusz király tartotta az első ilyen ünnepet annak emlékére, hogy a város uralmáért vívott versenyben Athéné istennő diadalmaskodott a tenger félelmetes ura, Poszeidón felett. A mítosz szerint a tengeristen sós forrást fakasztott szigonyával Athén fellelegvárának sziklaiból, Athéné lándzsájának szúrása nyomán viszont olajfa sarjadt ki a földből. Az istenek Athénének ítélték a győzelmet: az olajfa termése az athéniai legfontosabb kincse lett.

A Panathénia már virradat előtt megkez-

dődött fáklyás versenyfutással, tánccal, énekel. Az ünnep fénypontját azonban az ünnepi menet jelentette, amely a Kerameikosból indult, és végcélja az istennőnek a fellelegvárban, az Akropoliszon emelkedő temploma volt. A felvonuláson szinte mindenki részt vett: kiválasztott öregek olajágat tartottak kezükben, mások az áldozathoz szükséges kalácsot, mézet és vizet vitték, áldozati állatokat hajtottak. A menet minden negyedik évben különlegesen ünnepélyes szertartással gazdagodott: hajó formájú kocsin az istennőnek szőtt díszruhát, a peploszt vitte fel az Akropoliszra.

Az i. e. 514. év Nagy Panathénia ünnepének hajnalán nagy volt a sürgés-forgás, az izgatott készülődés a Kerameikosban. A város teljhatalmú urai, Hippiasz és Hipparchosz személyesen vettek részt a menet elrendezésében. A résztvevők között ezúttal azon-

I. e. V. századi athéni ezüstpénz. Előlapján a város védőistennőjének, Athénének sisakos feje, hátlapján a „Bagolyszemű” jelvényei: bagoly és olajág

Peisizisztratosz leghatalmasabb athéni építkezése, az olümpiai Zeusz temploma, sohasem készült el az eredeti tervek szerint. A türannosz elgondolásainak emlékét csak az alaprajz őrzi; a ma is álló oszlopokat a hellénizmus és a római uralom idején emelték

ban nemcsak áhítatos lelkű ünneplők voltak: sokan fegyvert rejtegettek ruhájuk alatt.

Történetünk kezdetekor Athén kis híján fél évszázada *türannis* alatt élt. Ez a nem görög eredetű kifejezés az egyeduralkodó sajátos formáját jelenti. A fejlett görög városállamokban a földbirtokos arisztokrácia és a köznép osztályharcának volt egy olyan szakasza, amikor a magukat „legjobbakknak” nevező arisztokraták már képtelenek voltak fenntartani uralmukat, a népnek viszont még nem volt elég erős vezető rétege, amely a hatalmat képes lett volna átvenni. Ebben az átmeneti helyzetben a nép bizalmát élvező erőskezü személyiségek diktatúrája jött létre. Ezt nevezzük türannisznak, az egyeduralkodót pe-

dig *türannosz*nak. Ez a sajátos diktatúra egy-két nemzedéknyi idő alatt fölöslegessé vált; közben a nép megerősödött, és képes lett önállóan élni a hatalommal. A későbbi görög hagyomány igazságtalanul bánt a türannoszokkal: arcképüket sötét színekkel festette meg, s a zsarnokság jelképévé tette alakjukat.

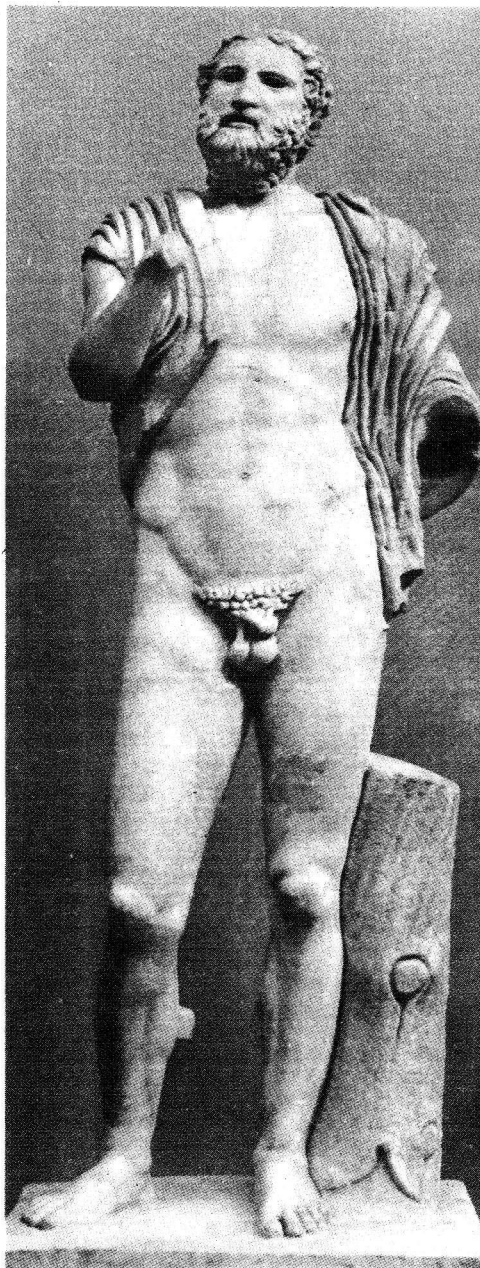
Athénban a hegyvidék szegény népe egy régi nemesi család tehetséges sarja, Peisizisztratosz személyében kitűnő vezérre talált. Peisizisztratosz párthívei, állítólagos merénylet ürügyével, kivívták a népgyűlésben, hogy vezérük testőrséget tarthasson. Peisizisztratosz fegyveres kíséretére támaszkodva államcsínytel szerezte meg a hatalmat, és váltakozó szerencsés és kudarcos küzdelmek után végül megszilár-

dította uralmát. Az új türannosz kínosan ügyelt arra, hogy ne zsarnoknak, hanem a város legelső, törvénytisztelő polgárának tekintsék. Az is előfordult, hogy amikor a teljhatalmú uralkodót egy athéni lakos gyilkossági ügyben törvényszék elé idézte, az a megadott időben megjelent a bírák előtt. Igaz, ehhez a történethez az is hozzátartozik, hogy a vádló félelmében visszavonta a vádat. Peisizisztratosz alakját csattanós történetek szőtték körül, akárcsak más nagy és igazságos uralkodókét. Gyakran járta a vidéket, hogy személyesen győződjék meg a közállapotokról. Egyik útja alkalmával megpillantott egy parasztot, aki az Athén melletti Hümétosz hegy oldalában sziklás földjét igyekezett megmunkálni. Peisizisztratosz elcsodálkozott a veritékes szorgalmon, és odaszalajtotta a földműveshez egyik kísérőjét, hogy kérdezze meg, mit hoz neki ez a föld.

– Csupa bajt és keserűséget – hangzott a válasz. – Ennek tizedét kellene Peisizisztratosznak megkapnia.

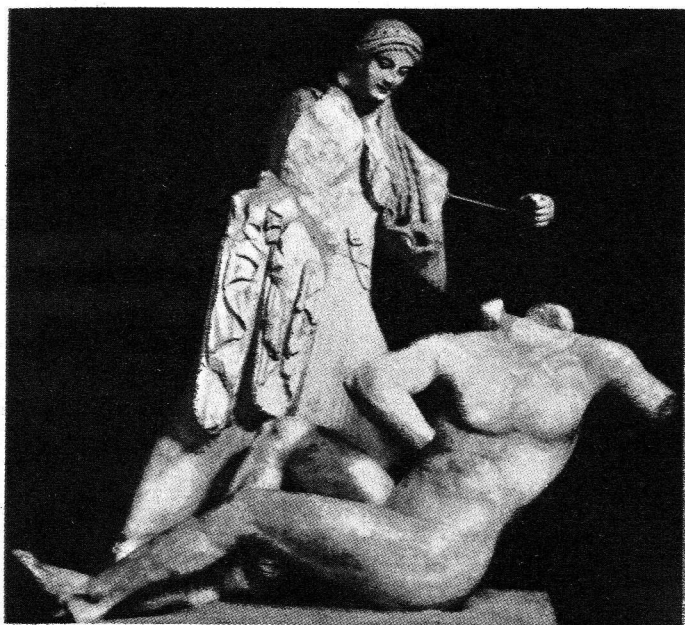
Ez a felelet különösképpen nem hízelgett az uralkodó hiúságának. A szegény ember arra célzott, amit hozzá hasonló társai is nehezményeztek: a türannosz által bevezetett jövedelmi adó leginkább a kevésbé tehetősegeket terhelte. Peisizisztratosz azonban nem gerjedt haragra. Megdicsérte a parasztot szorgalmáért, a szolgáltatásoktól pedig mentesítette.

Ebben az időben az athéniak végeredményben jól éltek. Városuk sok szép középülettel és templommal lett ékeesebb. Az Akropoliszon új templomot emeltek Athénének, s hozzákezdtek Zeusz hatalmas szentélyének építéséhez is. De ami fontosabb volt mindennél: az emberek békében éltek és gazdagodtak, mert az új politika segítette a parasztokat, és pártolta az ipart és a kereskedelmet. Nem csoda hát, hogy Peisizisztratosz hosszú uralmát belső elégedetlenség alig-alig nyugtalanította.

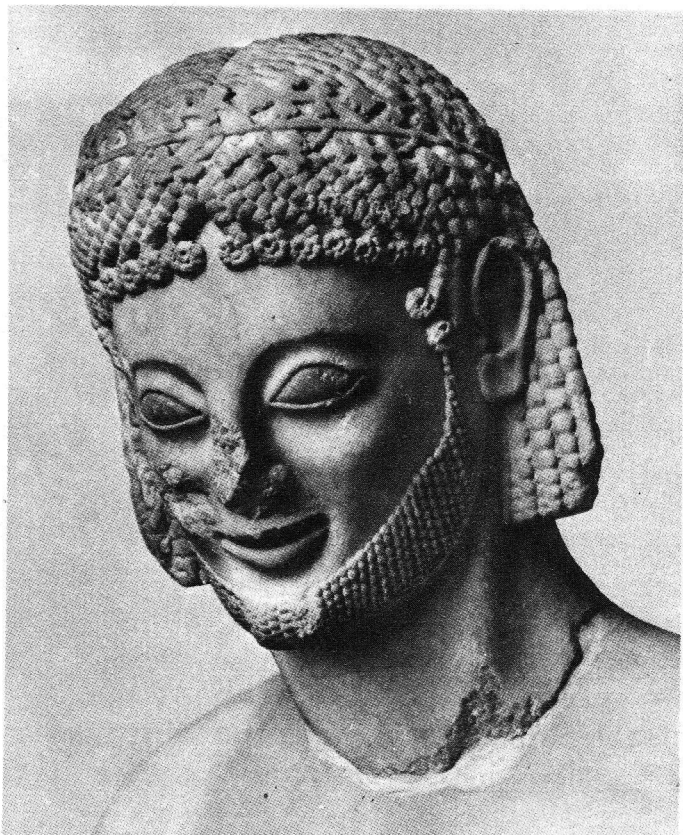
Anakreónnak, a bor és a szerelem nagy költőjének szobra. Pheidiasz művének római másolata

Az athéni türannisz megalapítójának halála után a hatalom zavartalanul került fiainak, Hippiasznak és Hipparkhosznak a kezébe. A helyzet eleinte nem változott, legfeljebb az uralkodók fényűzése lett egyre szembetűnőbb. De ezt sem lehetett egyértelműen elítélni, hiszen Peisizisztratosz fiai főként a művészekre áldoztak. Hipparkhosz maga is költő volt, s előszeretettel látta vendégül udvará-

Peisizisztratosz fiai, Hippiasz és Hipparkhosz márványból építtették újjá a városvédő Athéné akropoliszi templomát. Az oromcsoport maradványa: Athéné legyőzi Enkeladosz gigászt

Hippiasznak és Hipparkhosznak még apjuk életében lovas szoborcsoportot állítottak az Akropoliszon. Talán ehhez tartozott az itt látható márványfej

ban a legkiválóbb művészeket. Így került Athénba a kor nagy lírikusa, Anakreón is.

A nyugalom és a virágzás azonban ellentmondásokkal telinek bizonyult.

Peisizisztratosz végérvényesen megtörte az arisztokraták hatalmát, és megerősítette a népet. Az athéni türannisz ezzel teljesítette történelmi feladatát. A parasztok és az iparosok egy idő után sokallni kezdték az adókat, s úgy érezték, a türannoszok lassan ugyanazokat a terheket rakják vállaikra, mint korábban az arisztokraták. A külpolitika váratlan alakulása sem kedvezett Peisizisztratosz fiainak: északi birtokaikat a perzsák foglalták el; szövetségeseik közül perzsa ármány áldozata lett Szamosz türannosza, Polükrateész, és megbukott a naxoszi Lügdamisz. A bajokat tetézte még a boiótiaikkal ki-robbant határviszály, ami háborúhoz vezetett. A népre egyre több teher nehezedett, s ahogy nőtt az elégedetlenség, úgy keményedett tovább a türannoszok uralma. Hippiasz és Hipparkhosz ellen összeesküvés bontakozott ki. Az elégedetlenkedők élén a személyes sérelmekről is feltüzelt Harmodiosz és Arisztogeitón állt: Hipparkhosz megsértette az ifjú Harmodioszt, Arisztogeitón barátját.

A leszámolásra a Nagy Panathénaia ünnepe látszott a legalkalmasabbnak. A tervet azonban éppen a menet szervezésének gomolygó zűrzavara húzta keresztül. A megbeszélrt jelre váró Harmodiosz és Arisztogeitón észrevették, hogy egyik összeesküvőtársuk nem mással, mint Hippiasszal beszélget.

„Elárultak!” – villant át hirtelen agyukon a gondolat, s futásnak eredtek a város felé. Eközben összeakadtak Hipparkhossal, s elvakultságukban gondolkodás nélkül lekasabolták. A szervezett összeesküvésből így tragikus kimenetelű merénylet lett. Hippiasz öccse halálának hírére nem vesztette el a fejét, gyorsan úrrá lett a helyzeten. Testőrei fegyvereitől holtan rogyott össze Harmodiosz, s hamarosan menekülő társa is kézre került.

Arisztogeitónra szörnyű kínzások vártak.

Hippiasz mindent megtett, hogy az összeesküvést teljesen felgöngyölítse. A fájdalmak azonban nem törték meg Arisztogeitont. Sőt ebben a helyzetben ujjat mert húzni a türannossal. Kínzás közben is más meg más cseleket eszelt ki: Hippiasz barátait sorolta fel az összeesküvés részeseiként. Majd hogy felhagyjanak egy időre a gyötrő vallatással, megígérte:

– Vallani fogok, ha Hippiasz kézfogással erősíti meg bizalmát.

A zsarnok kezét nyújtotta áldozatának.

– Jobbodat nyújtottad öcséd gyilkosának!
– vágta szemébe gúnyosan Arisztogeitón.

Ezzel aztán annyira felbőszítette Hippiaszt, hogy, ha hihetünk a hagyománynak, az saját kezével végzett vele.

Az athéni nép sohasem feledte el a zsarnokölőket. A demokrácia győzelme után szobrukat Athén főterén állították fel. Lakomákkor gyakran csendült fel a dal:

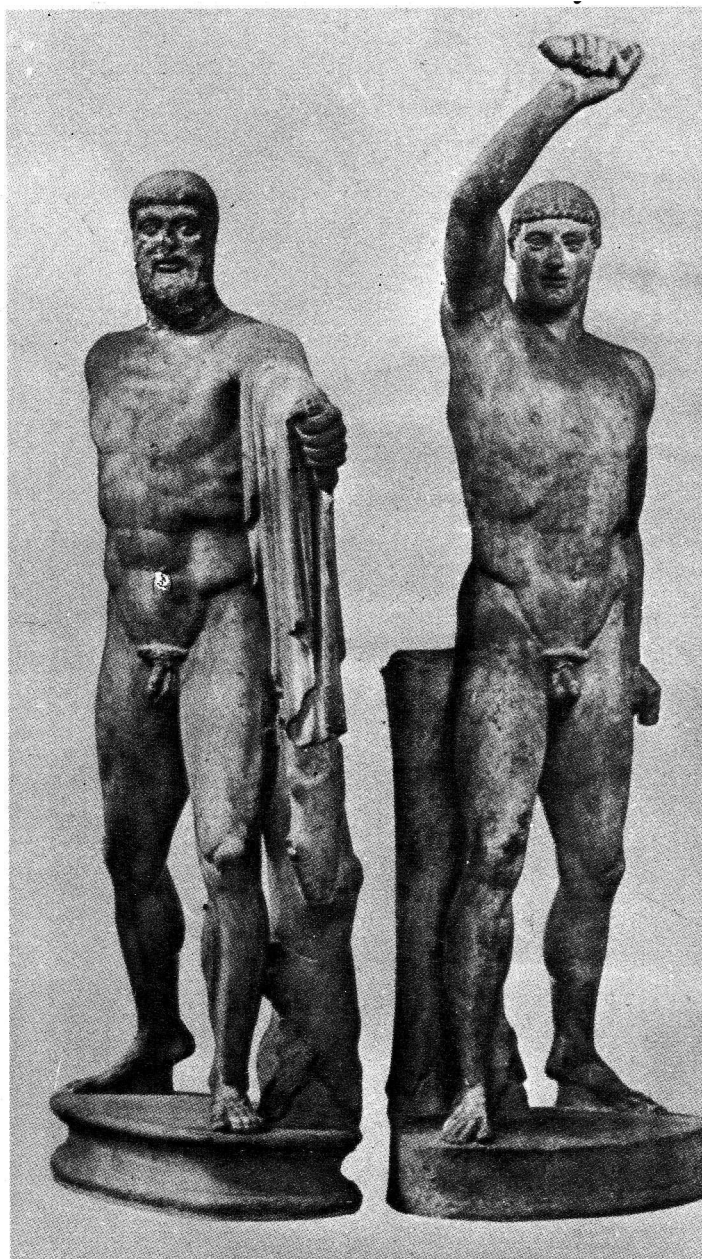
Mirtusz lombja közé fonom be kardom,
mint Harmodiosz és Arisztogeitón,
ki megölte volt zsarnok urát,
s újra szabad jogú lett az athéni nép.*

Még jó néhány évet vártak azonban polgártársaik, míg szabadon lehetett ünnepelni a két hős emlékét.

A MARADI SPÁRTA AZ ATHÉNI FORRADALMÁROKÉRT

A merényletet megtorlás követte. Hipparkhosz meggyilkolásáért sok athéni fizetett életével; még több száműzetéssel. Hippiasz világosan látta, hogy csak fegyvereseiben bízhat. Sürgősen nekilátott, hogy új erősített székhelyet építtessen, s minden eshetőséggel számolva, egy tengerparti magaslatot választott

* Franyó Zoltán fordítása

Anténór Harmodioszt és Arisztogeitont ábrázoló szoborcsoportját nem ismerjük. Fennmaradtak viszont Kritiosz és Nésziótész i. e. 477-ben Athén főterén, az agorán felállított Zsarnokölők-jének római másolatai

Az agora feltárása során előkerült a későbbi csoport talapzatának töredéke. Verses feliratának kibetűzhető része — kiegészítve — magyarul így szól: „Nagy fény született az athéniak számára, amikor Arisztogeitón és Harmodiosz megölték Hipparkhoszt”

ki erre a célra. A várt támadás nem is késett sokáig: a száműzöttek, akikhez apjának egykori ellenfelei is csatlakoztak, fegyverrel kísérelték meg a visszatérést. Az első próbálkozás kudarcra jutott, és a legyőzöttek belátták, hogy saját erejük nem elegendő Hippiasz elűzéséhez.

A számkivetettek az Alkmaionidák, Athén egyik legrégebbi nemesi családja körül csoportosultak. Ez a nemzetség adta később az i. e. V. századi Athén legnagyobb politikusait, köztük Periklészt. A politika tudományához azonban már az i. e. VI. században is jól értettek az Alkmaionidák. Pedig egyáltalán nem volt könnyű feladat, hogy az önálló városállamokból álló görög világban egy, a gyengébb helyzetében levő csoport folytasson „nemzetközi” politikát.

Közép-Görögországban, a Parnasszosz hegy oldalában fekszik Delphoi. A mintegy 600 m magasan épült település hátterében

Apollón templomának maradványai a Parnasszosz hegy meredek sziklafalaival

függőleges sziklafalak tornyosulnak. A mélyben a Pleisztosz folyó szurdoka kanyarog, s a távolban megcsillan a Korinthoszi-öböl kék vize. A völgyet és a szemközti hegyoldalt olajfaligetek borítják. Delphoiban felejthetetlen élmény egy nyári zivatar. A gomolygó felhők szinte elsodorják a hegycsúcsokat, s özvízszerűen öntik terhüket a vidékre. A villámok cikázva lobbannak fel, a mennydörgést sokszorosan felerősítik a sziklafalak. A félelmetes színjáték végén vakítóan robban ki a felhők közül a nap, gőzfelhőként párolog az esővíz. Aki ezt egyszer látta, talán nemcsak megérti, hanem át is éli a hely mítoszát. Ez a mítosz a föld sötét, alaktalan hatalmairól beszél: a földanyáról és annak szörnyű fiáról, Püthónról, a sárkánykígyóról. Ezek uralmát a fényisten, Apollón törte meg: ötnapos körében nyilával megölte a sárkányt, és birtokába vette Delphoit.

A Parnasszosz oldalán alakult ki Apollón tiszteletének egyik fő központja. A gyorsan felvirágzó szentélyben élt az isten papnője, a Püthia, aki ura akaratát a földi halandókhoz közvetítette. Egyszerű emberek, királyok, hadvezérek egyformán kértek jóslatot az istentől. A Püthia Apollónhoz és más istenekhez könyörgött, majd a titokzatos mélységekből feltörő Kasszótisz forrásból ivott, hogy a jósláshoz ereje legyen. Ezután háromlábú állványra ült, amely sziklahasadék fölött állt. A nyiladékból kénes gőzök szálltak fel (a görögök úgy vélték, hogy ezek Püthón sárkány rothadó testéből erednek), melyektől a Püthia elbódult. Félig öntudatlan állapotban töredezett szavakat mondott a papnő, melyeket a mellette álló papok kiegészítettek, és versbe szedtek. A jóslatok rendszerint homályosak és kétfértelműek voltak. Talán a legjellemzőbb erre a jóslásra a kisázsiai Lüdia királyának, Kroisosznak kérdésére adott válasz. A hatalmas uralkodó, akinek mesés gazdagsága nyomán vált máig is élő közhellyé a „krózsusi kincs”, azt tudakolta meg Apol-

löntől, hogy indítson-e hadat a perzsák ellen. A válasz az volt, hogy ha ezt teszi, nagy birodalmat pusztít el. Kroiszosz úgy vélte, hogy a jóslat a perzsa birodalom pusztulását jövendölte meg, és hadat indított. A győzelem azonban Küroszé lett, s így a lüd király saját birodalmát tette tönkre.

Delphoi az i. e. VI. századtól a görögség legismertebb, azt mondhatni, az akkori világ legnagyobb tekintélyű jóshelye lett. A város-államoknak, politikusoknak vagy éppen nem görög hatalmaknak adott jóslatokkal a szent hely befolyásolhatta az események alakulását. Már i. e. 600-ban „szent háború” robbant ki Delphoi miatt. Addig a jóshely Kürrha városának fennhatósága alatt állt. Az athéniak, a sziküóniak és a thesszáliaiak színleg Delphoi felszabadításáért harcoltak, valóságos céljuk inkább a Püthia befolyásolása volt. Győzelmük után az ő száájuk szerint nyilatkozott meg a Püthia.

Térjünk azonban vissza az athéni száműzöttekhez! A kortársak vélekedése szerint az Alkmaionidák megvesztegették az istent. I. e. 548-ban Apollón delphoi temploma tűzvésznek esett áldozatul. Az újjáépítés költségeinek biztosítására nagy adakozás indult meg, de az ehhez szükséges pénzösszeg csak nem akart összegyűlni. Erre az Alkmaionidák magukra vállalták a hiány fedezését, sőt a templomot az eredeti tervnél jóval fényűzőbben építették újjá. Így az elülső oromcsoportot nem a szerződésben kikötött homokkőből, hanem Parosz szigetén bányászott márványból készítették el.

A szobrok mestere a kor legnagyobb athéni szobrásza, Anténór volt; ugyanaz a művész, aki a demokrácia győzelme után az első „Zsarnokölők” szoborcsoportot megalkotta. Az Alkmaionidáknak Apollón meghálálta bőkezűségüket. Valahányszor spártaiak jöttek Delphoiba jóslatért, azt a feleletet kapták, hogy izzék el Athénból a zsarnokot.

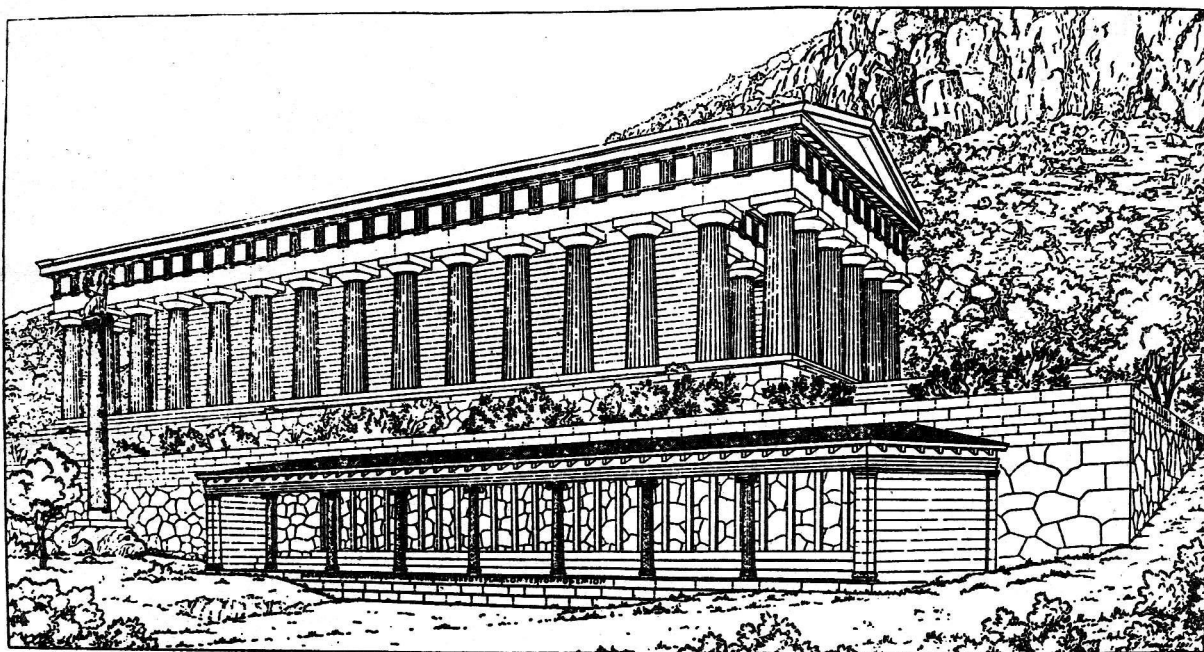
Csakhogy a Püthia a népuralom, a demokrá-

A delphoi sztadion

Athéni vázakép (i. e. 440–430 körül): Apollón díszes háromlábak (tripuszok) között trónol delphoi szentélyében

Az Alkmaionidák pénzén épült delphoi Apollón-templom rekonstrukciós rajza

cia athéni híveinek támogatására a görög világ legkonzervatívabb államát, Spártát tüzelte fel!

A Peloponnészosz déli részén megtelepült dórok állama a lakóniai síkságot hatalma alatt egyesítette, majd pedig a félsziget egész déli részét meghódította. A spártaiaknak hamarosan nagy gondot okozott, hogy alattvalóik száma igen nagy mértékben megszaporodott. A termékeny síkság őslakói földhöz kötött, jogtalan, félszabad paraszti sorba süllyedtek; ezeket hívták *helótáknak*. A távolabb élő leigázottak, a *perioikoszok*, azaz körülakók ugyan önkormányzatukat közösségeik keretein belül megőrizték, de nem rendelkeztek a spártai szabad polgárok jogaival. Az alattvalók állandó nyugtalansága arra kényszerítette a spártaiakat, hogy életüket a katonáskodásnak szenteljék, állandó hadiállapotban érezzék magukat. A szabadok társadalma az i. e. VI. századra katonai társadalommá vált. Már a születés pillanatától kezdve úgy nevelték a gyermekeket, hogy majd képes legyen győzni és engedelmeskedni. Magához az élethez is csak annak volt joga, aki ép, egészséges

szervezettel jött a világra; a gyengéket a Tajgetosz szakadékában várta a pusztulás. A fiatalokat állandó harci gyakorlatokkal, testedzéssel, erőpróbákkal formálták kiváló harcosokká. Mindehhez hozzátartozott az igénytelen életmód, a gazdagság megvetése, sőt még azt is megkívánták tőlük, hogy beszédmódjuk egyszerű, szűkszavú legyen. (Innen származik a lakonikus beszédmód. A spártaiakat ugyanis a Lakónia név után lakónoknak is nevezték.) A helóták tömegeit időnként véres támadásokkal félemlítették meg; ez is „nevelte” az ifjúságot. Így aztán Spártában véglegesen megmerevedtek a kiáltó társadalmi ellentétek. „Sehol annyira nem úr az úr és szolga a szolga, mint Spártában!” – mondja egy ókori közmondás.

Ez az állam nem szívesen fogadta a türannoszok arisztokráciaellenes intézkedéseit. Hippiasz politikája különösen nem tetszett nekik: az athéni zsarnok Spárta nagy ellenlábasával, Argossal igyekezett jó kapcsolatot kiépíteni, ami már csak azért is zavarta a spártaiakat, minthogy az i. e. VI. század végére a peloponnészoszi városállamok nagy

többsége elismerte vezető szerepüket, s szövetségre lépett velük.

Vagyis a Püthia nem saját elgondolásaik ellenére vette rá a spártaiakat az athéni türannisz elleni támadásra.

Az első akció nem sikerült. Hippiasz a thesszáliai lovasság támogatásával visszaverte a spártaiakat. A második rohamot maga Kleomenész király vezette. Hippiasz és hívei hamarosan az Akropolisz ősi falai közé szorultak vissza. A győzelem azonban így is a véletlen műve volt. Hippiasz gyermekei szökés közben az ostromlók kezébe kerültek. A türannosz szabadon bocsáttatásuk ellenében feladta a harcot, és elvonult Athénból. Példáját azonban a spártaiak is követték, akik ezzel ugyancsak elintéztnek tekintették dolgukat.

Leányszobor töredéke a delphoi templom oromcsoportjából. Feltehetően Anténór műve

Anténór márvány leányszobra az athéni Akropoliszról

Athénban azonnal kirobbant a hatalmi harc. A demokrácia hívei az Alkmaiónida Kleiszthenész körül tömörültek; az arisztokrata kormányzat visszaállítása mellett kardoskodókat Iszagorasz vezette. Teljesen érthető, hogy Spárta az utóbbiak mellé állt. Kleiszthenész ellen nagy szervezkedés indult. Ellenfelei távozásra szólították fel, mivel családját

Lakóniai táj Spárta egykori fellegrájából nézve. Középen az Eurótasz folyó termékeny völgye, háttérben a Tajgetosz félelmes hegyvonulata

Artemisz istennő spártai szentélyéből előkerült agyag álarc. Ilyen típusú álarcokat viseltek a papok, amikor korbácsolással tették próbára a spártai ifjak ellenálló-képességét

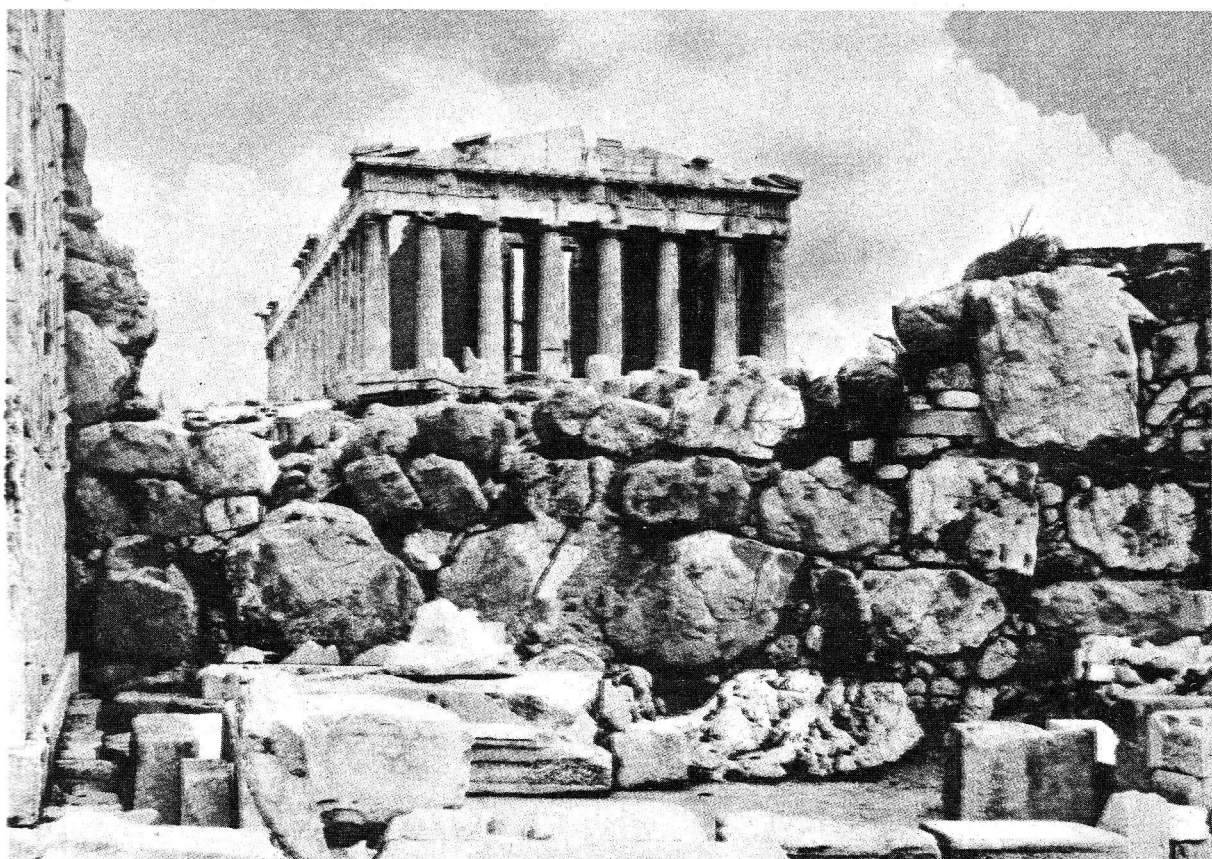

vérbűn szennyezi be. Az i. e. VII. század 3. negyedében ugyanis Athénban egy Külön nevű férfi akarta megszerezni az egyeduraltat. Kísérlete megbukott, s ő maga szabad elvonulást kapott, hívei pedig az Akropolisz egyik szentélyében kerestek menedéket. Az Alkmaionidák nem tisztelték a hely szentségét: megölték a pártütőket. Kleiszthenész nem érezte elég erősnek magát a védekezésre, és elhagyta Athént. Iszagorasz és hívei hozzáláthattak az arisztokratikus uralom felélesztéséhez. A demokratákra ismét száműzetés várt. Hétszáz családot űztek el Athénból! Kleomenész személyesen segédkezett az „átszervezésben”: a kormányzást arisztokratákból álló tanács kezébe kívánta juttatni. Ekkor azonban felébredt az athéni nép. A fegyvert ragadó tömeg elől Kleomenész és Iszagorasz az Akropolisz falai mögé menekült. Az ostromlottak két nap alatt megadták magukat, majd elhagyták a várost.

A nép első dolga az volt, hogy Kleiszthenészt a többi száműzöttel együtt visszahívja. A spártaiak nem nyugodtak bele a balsikerbe. Újabb sereg érkezett a városhatárhoz, de a két spártai király – a városban fennmaradt a kettős királyság ősi intézménye – nézeteltérései miatt kénytelen volt visszavonulni. A többi szövetséges, a boiótiaiak és a khalkiszia-ak legyőzése már nem volt Athénnak nehéz feladat. I. e. 506-ban bronz négyesfogat felirata hirdette az Akropoliszon a fiatal demokrácia diadalát:

Boiótok népét meg az ádáz khalkiszi tábort
győzve tiporták el hősi Athén fiai;
érckötelekkel leigázva a gőg. . .*

* Geréb József fordítása

Az athéni Akropolisz ősi, még az i. e. II. évezredben épült védőfalának maradványa (háttérben a Parthenón). Az egykor hatalmas falak sem védhették meg a zsarnokságot

CSEREPEK VÉDIK AZ ÚJ RENDET

Kleiszthenész világosan látta, milyen feladatok várnak az athéniaiakra a győzelem után. A népuralmat meg kell szervezni, és biztosítani az arisztokraták és a türannis ellen; az ellenfélnek nemcsak a hatalmát, hanem személyes befolyását is fel kell számolni. Ezt a célt szolgálták Kleiszthenész reformjai. Három zónára osztotta fel Attika területét: a városra, a tengerpartra és a belső területekre. Ezeket egyenként tíz-tíz kisebb részre, „harmadra” tagolta, és minden vidékről sorolás útján kiválasztott egy-egy rész, azaz „harmad” alkotott egy egységet, az athéni polgárság katonai és politikai egységét, az ún. *phülét*. Minden *phülé*be tehát egy tengerparti, egy városi körzet és egy belső területi

rész tartozott. Az utóbbiban laktak az arisztokraták, akik így eleve kisebbségbe kerültek a kereskedő- és iparosrétegekkel szemben. A területi beosztással a „nemesség” származási kötelékekre épülő hatalma semmivé foszlott. Az állam élén az ötszázak tanácsa állott, melyben minden *phülé* ötven taggal képviseltette magát. Ez a szerv biztosította az ügyvezetés folyamatosságát. A döntés joga azonban a népgyűlés kezében volt, melynek minden nagykorú szabad polgár tagja lett.

Mindezek az intézkedések a népuralom kibontakozásának lehetőségeit s a fejlődés addig soha nem látott távlatait nyitották meg az athéni társadalom előtt.

Ennek bizonyítékait az élesedő ellentmondások mellett is fényesen szolgáltatja a következő évszázad.

Az utókor számára Kleiszthenész legneve-

zetesebb és talán legjellegzetesebb intézkedése a cserépszavazás (*osztrakiszmosz*) bevezetése volt. Minden évben a népgyűlésben fel tették szavazásra a kérdést, hogy van-e valaki a polgárok között, kinek hatalma olyan mértékben megnőtt, hogy türanniszra törhet. Ha az athéniak többsége igennel szavazott, két hónappal később sor került a név szerinti szavazásra. Cserépdarabra, ún. *osztrakon*ra karcolták be annak a polgárnak a nevét, kinek

hatalmát a demokráciára veszélyesnek érezték. A cserepeket Athén főterén palánkkal körülkerített helyen gyűjtötték össze. A tisztviselők megszámozták a szavazatokat, s ha a leadott cserepek száma elérte a hatezret, azt az athénit, akinek a neve legtöbbször fordult elő, tíz évre száműzték. Polgárjogait, vagyonát azonban továbbra is megtartotta: csak a politikából iktatták ki jó időre. Így bízta a cserepekre demokráciáját az athéni nép.

II. KELETI VESZEDELEM

URALOM A „VILÁG NÉGY TÁJA FELETT”

Abban az időben, amikor Athénban Peiszisztratosz szerezte meg a hatalmat, Elő-Ázsiában Asztüagész volt az egyik leghatalmasabb uralkodó. Népe, az iráni médek, mintegy fél évszázaddal azelőtt jelent meg a világtörténelem színpadán: a hatalmas asszír birodalom széttűzésében döntő szerepe volt.

Asztüagész lányát perzsa alattvalóinak fejedelméhez, Kambüszészhez adta feleségül. Egyszer a méd király különös álmot látott. Leányából szőlőtőke nőtt ki, és a növény egész Ázsiát elborította. Az uralkodó reggel izgatottan mondta el a történetet álomfejtőinek. Az álmok tudósai megdöbbenették Asztüagészt magyarázatukkal. Azt olvasták ki a különös látomásból, hogy Asztüagész helyett leányának fia fog majd uralkodni. A király nyomban magához hívatta leányát, hogy udvarában őriztesse, és amikor a gyermek megszületett, leghűségesebb alattvalójának, a méd Harpagosznak a következő parancsot adta:

– Fogd lányom fiát, vidd haza és öld meg!

Harpagosz azonban nem teljesítette a parancsot. A csecsemőt egy gulyásnak adta át, aki fiaként nevelte föl.

Így szól a legenda a perzsa birodalom alapítója, Kүrosz születésének történetéről. Ilyesféle mondák gyakran szövődtek a nagyra hivatott uralkodók alakja köré. Lényegében mindegyik ugyanazt az „alapötletet” fejt ki: a hatalmára féltékeny uralkodó gyermekét vagy unokáját meg akarja öletni, de a sarjak – mint Mózes, Romulus vagy Dzsingisz kán – életben maradnak, és megszerzik a királyi hatalmat.

Az azonban már történelmi tény, hogy Kүrosz i. e. 559-ben atyja, Kambüszész örökébe lépett, és a még méd uralom alatt élő perzsák első embere lett, majd fellépett nagyapja, Asztüagész méd király ellen, s alig egy évtized alatt a perzsákat a hatalmas iráni népcsalád legerősebbjévé tette. A folytatást részben már ismerjük is. Kroiszosz lүd király a delphoi jóslatot félreértve vereséget szenvedett a perzsáktól. Fővárosát, Szardeiszt gyorsan bevették, s maga Kroiszosz is fogságba esett. A lүd királyt Kүrosz máglyára küldte, de életét bölcsessége, mellyel balsorsát elvi-

selte, továbbá egy hirtelen jött zápor, melyet Apollónnak tulajdonítottak, no meg nem utolsósorban Kürosz kegyelme megmentette. A lüd birodalom azonban megsemmisült.

I. e. 539-ben a hatalmas Babilon falai sem állhattak ellen a perzsa hadaknak. Ezek után dicsekvés nélkül vallhatta a király:

„Én vagyok Kürosz, a mindenség királya, a nagykirály, a hatalmas király, a négy világtáj királya... Az összes világtájak tróntermekben lakó valamennyi királya, bárhol is lakjanak, valamennyien nehéz adójukat elhozták, és Babilonban lábaimat csókolták.”

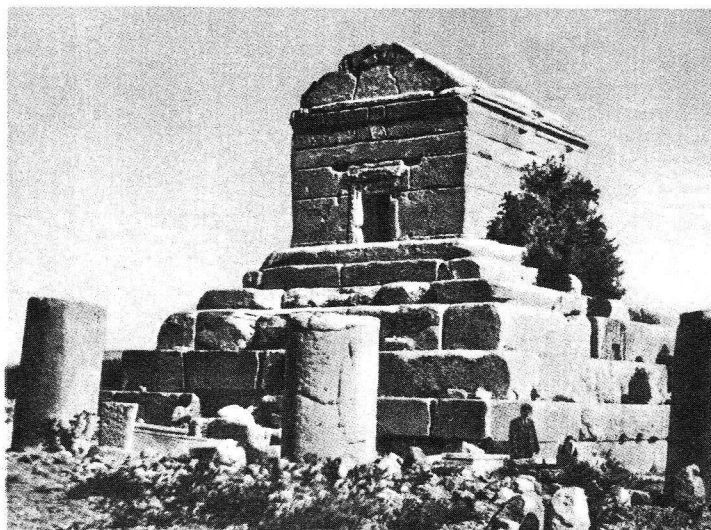
A nagy hódító harcban esett el; a nomád masszageták ellen vívott hódító háborúban. Utódja, Kambüszész, megbosszulta atyja ha-

Áldozatot bemutató méd harcos ábrázolása az Amu-Darja folyónál előkerült Oxus-kincs egyik aranylemezén

Kroiszosz lüd király a máglyán. I. e. 500 körül készült athéni váza

Kürosz sírja Paszargadaiban

lálát, majd i. e. 525-ben Egyiptom meghódításával tetőzte be a perzsa birodalom kolosszális építményét. Az épület azonban Kambüszész hirtelen halála miatt váratlanul megíngott. Egy Gaumata nevű kalandor a király korábban meggyilkolt öccsének, Bardijának nevét bitorolva próbált a trónra kerülni. A zűrzavar egyre nagyobb lett, s a birodalmat a széthullás veszélye fenyegette. Ekkor az Akhaimenida-uralkodóház egyik mellékágából származó Dareiosz lépett fel a trónbitorló Gaumata ellen.

De szóljon hozzánk ő maga híres biszutuni feliratáról:

„Nem volt ember, sem perzsa, sem méd, sem a mi nemzetségünkől senki, aki Gaumatától a királyságot elvette volna. . . Senki sem mert semmit mondani nyíltan Gaumatáról, amíg én meg nem érkeztem. . . A királyságot, ame-

Dombormű Perszeopoliszból: a trónoló Dareiosz Xerxésszel. A király trónját a birodalom népei tartják

Perzsa agyagpecsét-lenyomat egy kisázsiai görög városból. A perzsa „burokraták” bullákkal hitelesítették a rendeleteket

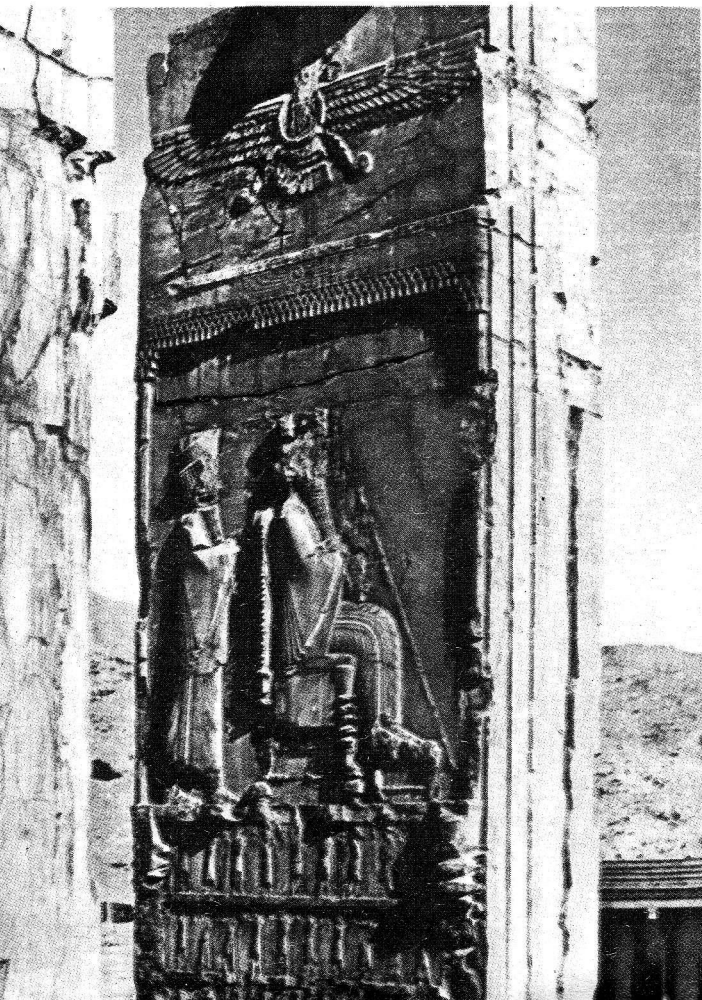

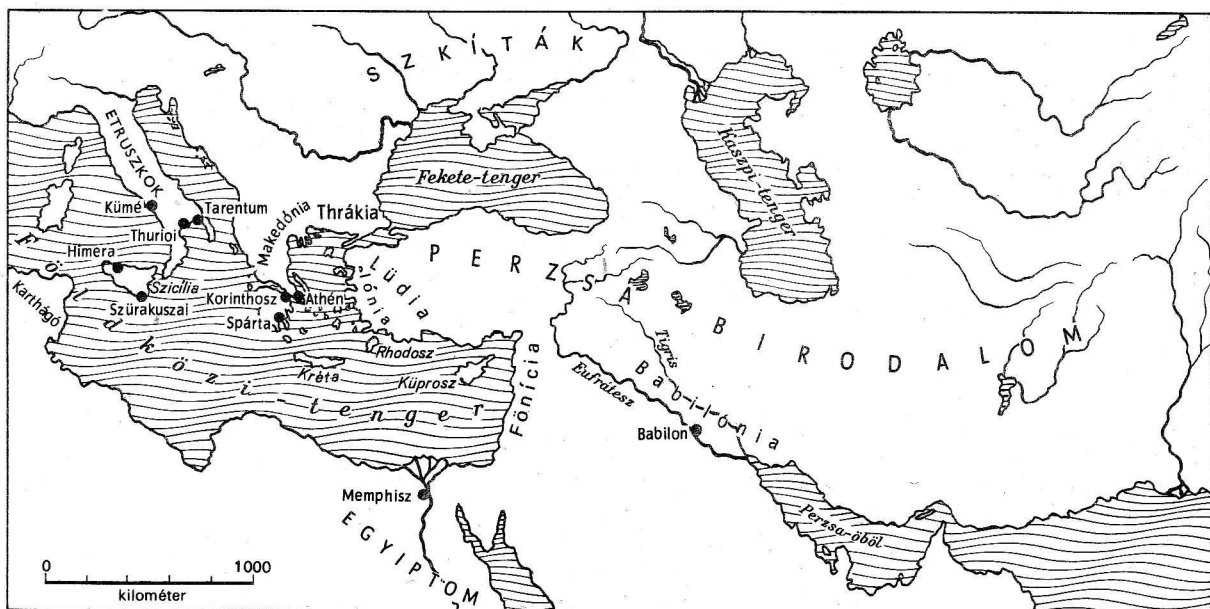
I. Dareiosz arany-pénze, az ún. dareikosz. Előlapján a király íjasként van ábrázolva

lyet a mi nemzetségünktől elvettek, azt én visszaszereztem, és azt helyreállítottam.”

Gaumatan kívül még jó néhány „hazug királyt” kellett Dareiosznak legyőznie ahhoz, hogy a Kürosz és Kambüszész idején leigázott népek újra meghódoljanak a perzsáknak.

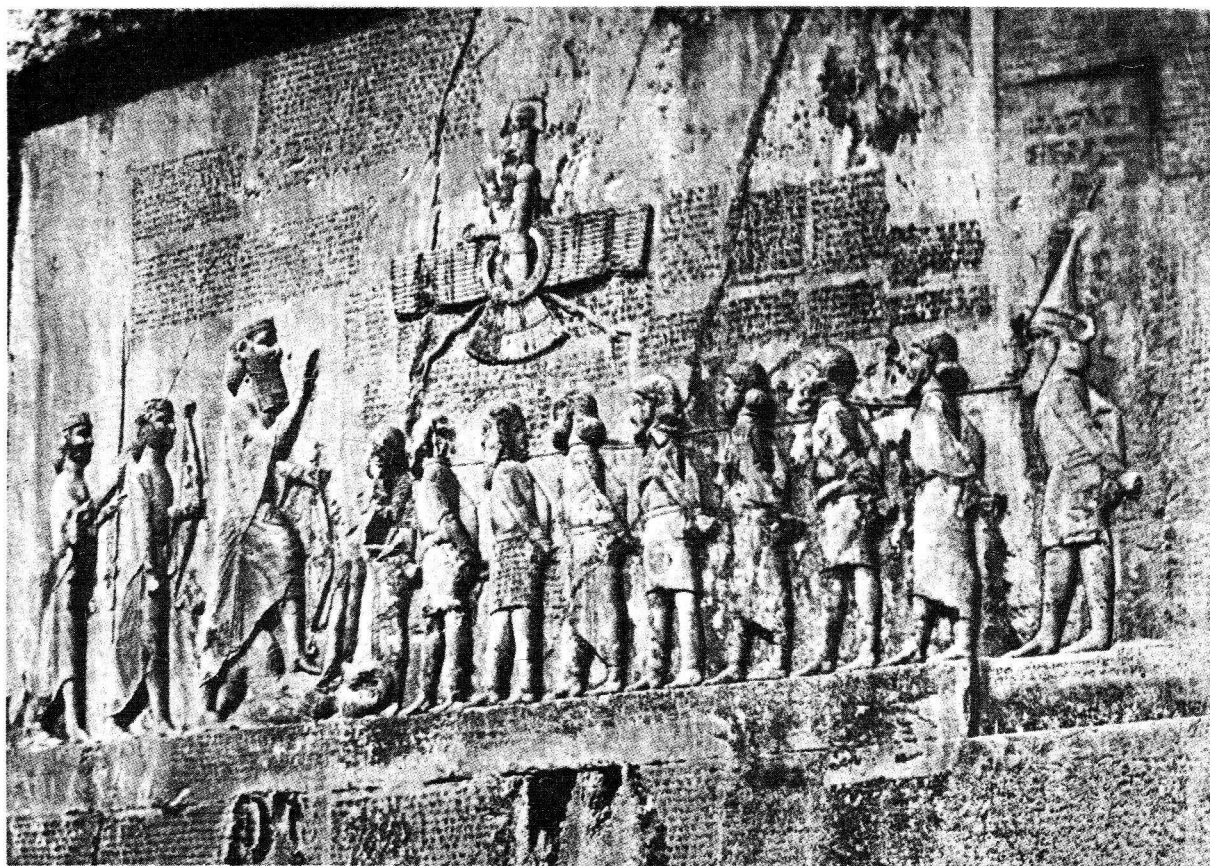
Ezután következett el a hatalmas birodalom megszervezése, amely Dareiosz összes tetteinek koronáját jelentette. Ehhez az a gondolkodásmód kellett, amely a király egy másik feliratán így nyilatkozik meg:

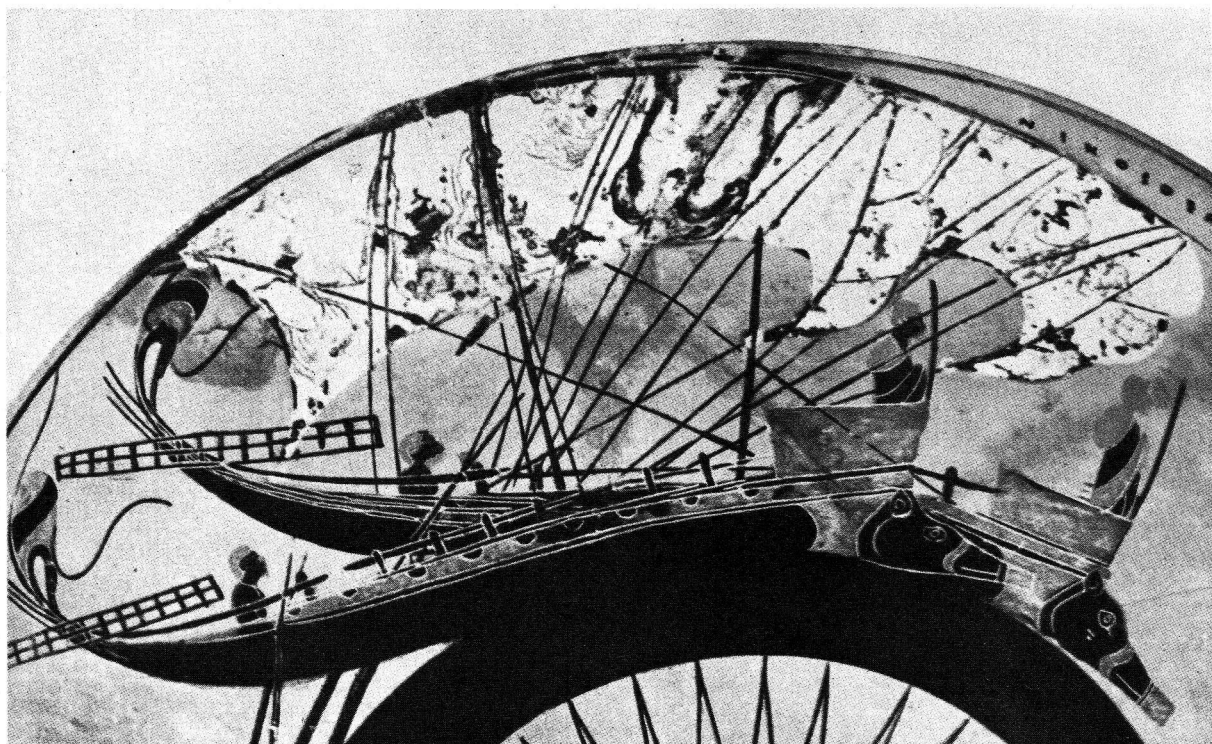

A Földközi-tenger vidékének népei és a perzsa világbirodalom

I. Dareiosz biszutuni sziklaemlékműve: az uralkodó előtt a legyőzött és megkötözött lázadók, a „hazug királyok” állnak

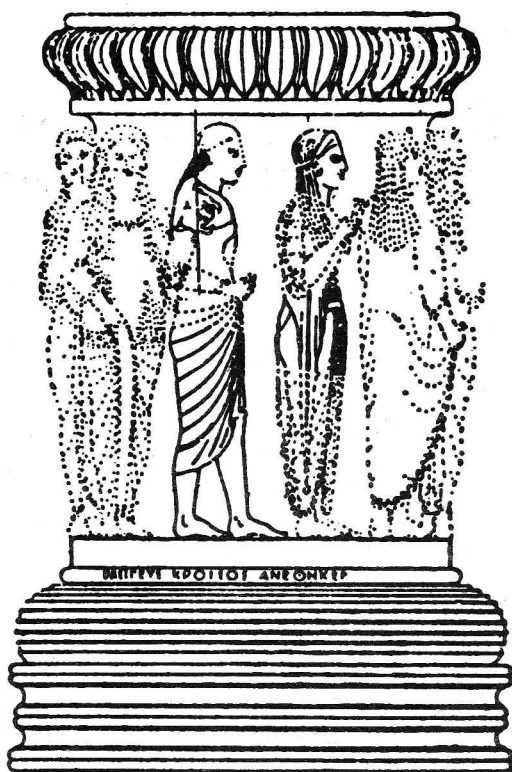

Görög vitorlás hajók egy i. e. 520 körül festett athéni vázán

Lüdiai aranypénz Kroisosz korából

Kroisosz az epheszoszi Artemisz-templom több oszlopát saját költségén állíttatta. Az egyik oszlop aljának felirata így szól: „Kroisosz, az uralkodó állította” (Rekonstrukció)

„... a jogos ügynek barátja vagyok, a rossznak nem vagyok barátja. Nem óhajtom azt, hogy a gyenge a hatalmas által rossz sorsra jusson, nem óhajtom azt, hogy a hatalmas a gyenge által rossz sorsra jusson. Ami jogos, azt óhajtom!”

Ez volt a helyzet a hatalmas perzsa birodalomban, miközben újabb események érelődtek a görög világban.

A BOTCSINÁLTA FORRADALMÁR

Kroiszosz máglyáját az eső ugyan eloltotta, de a felcsapó lángok a görögök egén új korszak fenyegető hajnalpírjaként tűntek fel. A kisázsiai partokon élő hellének nem panaszkodhattak a lüd királyra. Kroiszosz ugyan meghódította a városaikat, de birodalmán belül olyan kedvező helyzetet biztosított számukra, hogy nem érezték elnyomottaknak magukat. Sőt a lüd király, aki szenvedéllyel csüngött a görög kultúrán, pénzzel támogatta vállalkozásaikat: ő fedezte az epheszoszi Artemisz-templom több oszlopának költségét. Az is sokat jelentett a görögök számára, hogy a lüdektől tanulták meg a vert pénz használatát, s ezzel a Földközi-tengeren folyó kereskedelem, melyből a kisázsiai iónok jelentősen kivették a részüket, új alapokra került.

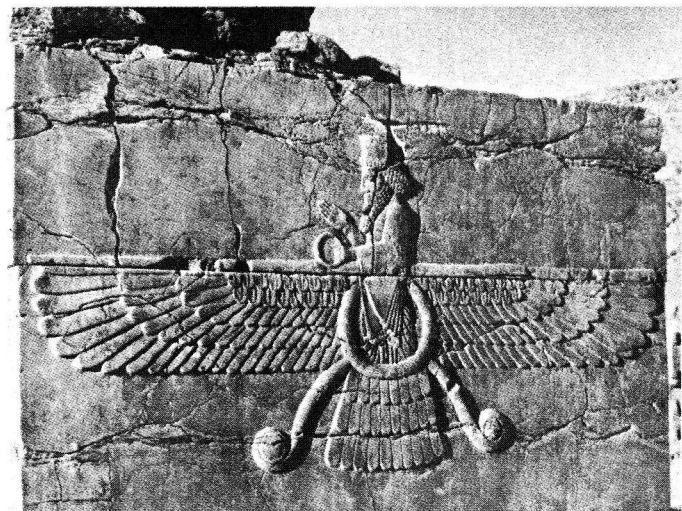
Kürosszal a görögök számára nagyot fordult a világ. Városaikat vagy harccal vették be a perzsák, vagy nem egy megadta magát. S hogy a nagykirály számára mit jelentett ez a nép, mi sem mutatja jobban a következő esetben. A spártaiak követséget menesztettek az iónok érdekében Küroszhoz a következő üzenettel:

– Ne merj egy görög várost se fosztogatni, mert a spártaiak nem fogják azt tétlenül nézni!

Kürosz a küldött szavai után a jelenlevőkhöz fordult, s megkérdezte, hogy kik azok a görögök, és mifélek a spártaiak. Majd

I. Dareiosz arcképe a biszutuni emlékműről

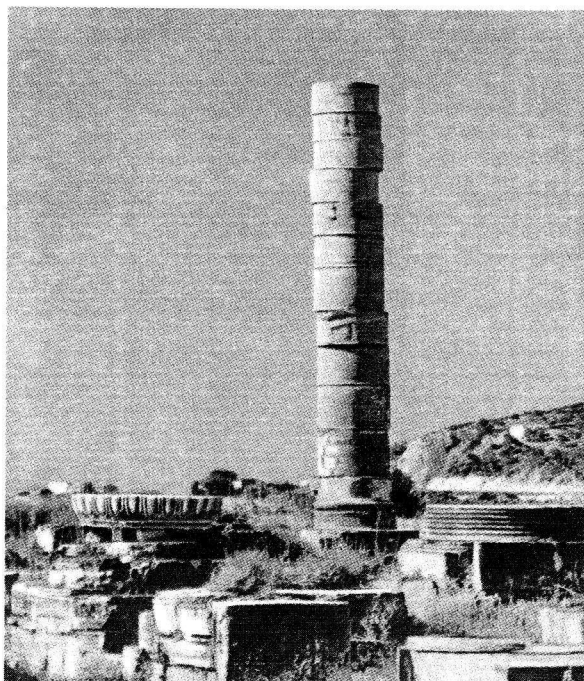
A perzsák főistene, Ahura Mazda ábrázolása egy perszepoliszi domborművön

Perszepolisz látképe

amikor megkapta a felvilágosítást, így válaszolt:

– Nem félek azoktól az emberektől, akik városuk közepén egy szabad téren gyűlnek össze, hogy esküdözve csalják egymást. Ha isten éltet, hamarosan nem az iónok, hanem saját bajaitokról fogtok beszélni.

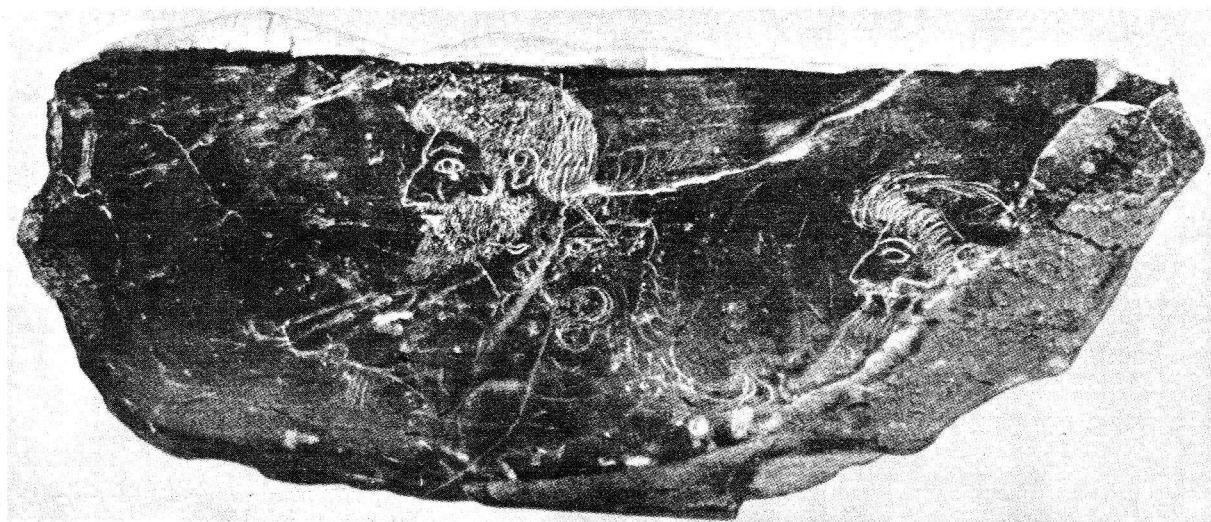
A Polükratész türannosz által építtetett szamoszi Héra-templom egyetlen ma is álló oszlopa

(Kürosz feleletének első részében arról a szokásról beszélt megvetéssel, hogy a görögök városuk főterén piacot rendeznek.)

Az ión városok közül egyedül Milétosz állt nyíltan a perzsák oldalára, s ezzel elérte, hogy barátsági és szövetségi szerződést kötöttek vele. Ez persze önmagában nem sokat változtatott az iónok helyzetén. A görögök nehezen tűrték a perzsa helytartók önkényeskedéseit, az adókat, az idegen katonaság jelenlétét. Gazdasági helyzetüket mélyen érintette az a tény, hogy a tengeri kereskedelemben a perzsák legnagyobb vetélytársaiknak, a föníciaiaknak kedveztek.

Persze eleinte meg kellett találni a békés beilleszkedés lehetőségeit. A perzsák megbecsülték a görög mesteremberek, művészek ügyességét és tehetségét, és sokan találtak közülük munkalehetőséget a nagy építkezéseken, így elsősorban Perszepoliszban. A viszonylag függetlenséget élvező városállamok igyekeztek a perzsák kedvében járni, hogy önállóságukat megóvják. Polükratész, Szamosz türannosz, akinek uralma alatt a sziget páratlan felvirágzást élt meg, hajóhaddal támogatta Kambüszészt Egyiptom ellen. Pedig a türannoszt korábban ugyancsak szoros kapcsolatok fűzték Amaszisz fáraóhoz. De

Bekarcolt rajz egy perszepoliszi *perzsa* domborműről. A görög stílusú rajz felfedi a mester kilétét: a perzsák építkezéseiben nagy szerepet játszottak a görögök

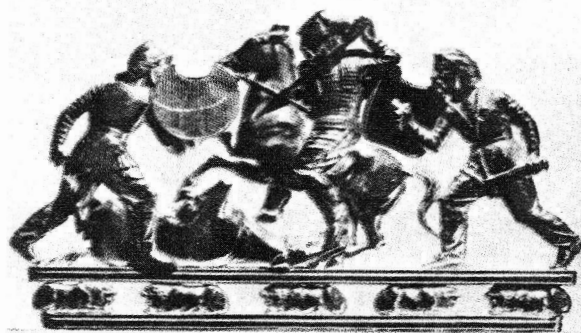

A mondabeli lantos, Orpheusz énekét thrák harcosok hallgatják. Az i. e. V. század közepén ilyennek látta a thrákokat egy athéni vázafestő

ez a segítség édeskevésnek bizonyult Polükratész jövőjének megalapozásához. A türannoszt i. e. 522-ben Szardeisz perzsa ura Kis-ázsiaiba csalta és megölette.

Az anyaországi görögök egyelőre nem tanultak a figyelmeztető jelekből. Pedig a perzsa kolosszus keze hamarosan Európába is átnyúlt. I. e. 513-ban és 512-ben Dareiosz a nomád szkíták ellen vezetett hatalmas hadjáratot. Serege átkelt a Boszporuszon (a hidat ión építész, Mandroklész tervezte), s ezzel a lépéssel a Fekete-tenger menti görög városok is veszélybe kerültek. Maga a szkíta hadjárat nem igazolta a hatalmas előkészületeket. A szkíták a felperzselt föld taktikáját alkalmazták. Nyílt csata helyett visszavonultak, és hátuk mögött felégették elhagyott telepeiket és a termést, majd váratlan rajtaütésekkel tizedelték a perzsa sereget. Dareiosz feladta a reménytelen üldözést, és éppen akkor ért vissza a Dunához, amikor az ión türannoszok,

Szkíta megrendelésre készült aranyfésű. Görög mestere harcoló szkítákat örökített meg a fogón

akikre az itt készített hajóhíd őrzését bízta, parancsa megszegését latolgatták. Az athéni Miltiadész, aki a türannisz elől a thrákiai tengerparton fekvő birtokaira költözött, azt javasolta, hogy semmisítsék meg a hajóhidat, és hagyják sorsára a perzsa sereget, majd pedig szabadítsák fel az iónokat a perzsa uralom alól. A türannoszok többsége azonban jól tudta, hogy uralmát Dareiosznak kö-

szönheti, s ha a nagykirály uralmát megdöntik, a városok nyilván a demokráciát választják a zsarnokság helyett.

Így hát a kínálkozó lehetőséget végül is elszalasztották.

Dareiosz hadjárata nem volt teljesen sikertelen. Igaz, a szkíták földjén kudarc érte, Thrákiában azonban kárpótolta magát; a perzsák megvetették Európában lábukat.

Ahhoz, hogy a keleti veszedelem a görög-

ség számára villámszerűen megvilágosodjék, az ión felkelésnek kellett kitörnie. A feltételek adva voltak, hiszen az elégedetlenség mindenütt magasra szökött. A döntő fordulatot azonban egy váratlan esemény hozta meg.

Arisztagorasz, Milétosz türannosza a naxosziak belviszályát arra akarta felhasználni, hogy a szigetet perzsa segítséggel hatalma alá hajtssa. Dareiosz támogatta a tervet, mert az könnyen megvalósíthatónak látszott. S ekkor jött a váratlan fordulat: a vállalkozás megbukott. Arisztagorasz megijedt. Félt a felelősségre vonástól, hirtelen elpártolt a perzsáktól, és a felkelés híveihez csatlakozott. Lemondott a türanniszról, s példájára az ión városok sorra elkergették a nyakukra ültetett perzsa helytartókat, helyőrségeket. Arisztagorasz ésszerűen felmérte a helyzetet, tudta, segítséget kell szerezni a görög anyaországból.

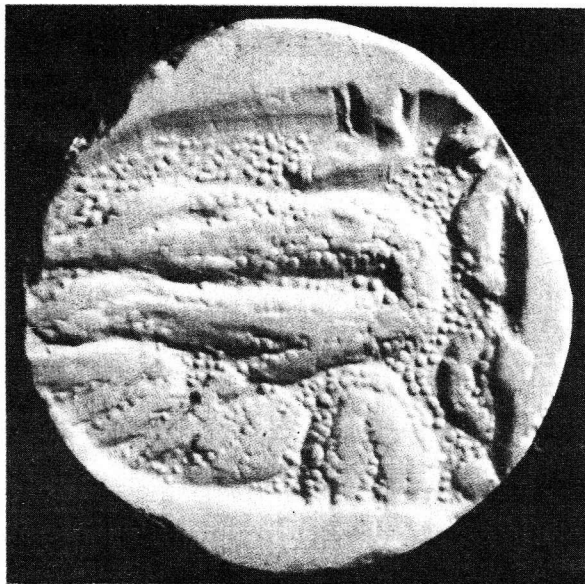
Az újdonsült „felkelő” Spártába hajózott. Útjára jól felkészült. Érc táblát vitt magával, amelyre világtérkép volt bevésve. Milétoszban élt ez időben Hekataiosz, aki egy korábbi térkép felhasználásával megalkotta az első világtérképet.

A tudós a földet nagyjából kör alakúnak ábrázolta, melyet a világtenger vesz körül. Európát és Ázsiát (az utóbbiba Afrika is beleértendő) két egyenlő részként, a föld két feleként, egymástól beltengerrel elválasztva képzelte el Hekataiosz. Ez a térkép ugyan már néhány évtizeddel később hallatlanul nevetségesnek tűnt, mégis a korábbi földrajzi ismeretekhez képest előrelépést jelentett. Hekataiosznak lényegében helyes fogalma volt még a Duna (Iszter) folyásáról is, ami a görög világ akkori kiterjedését és kapcsolatait tekintve nagy teljesítmény. A mesebeli népek száma egyre fogyott, s a maradék a megismert világ peremére szorult vissza. Fent, északon – úgy vélték – nagy hegy zárja le a földet. Ennek az utóbbi elképzelésnek emlékét őrzi mai térképeink északi tájolása,

Ilyennek képzelhetjük el Hekataiosz „világtérképét”

A legrégebbi ión térkép ábrázolása görög pénzen

ugyanis a görög fogalmak szerint a hegység miatt észak fent van, dél pedig lent.

Arisztagorasz tehát ezzel a térképpel felfegyverkezve érkezett meg Spártába. Azonnal felkereste Kleomenész királyt, és így szólt hozzá:

– Ne csodálkozz, Kleomenész, hogy ilyen sietve jövök hozzád, de a körülmények ezt parancsolják. Az iónok elveszítették szabadságukat. Így hát a görögök legkiválóbbjaihoz, a spártaiakhoz fordulok: szabadítsátok ki vérrokonaitokat a rabszolgaságból!

Érvei azonban nem voltak olyan ötletesek, mint szemléltetőeszköze, a nevezetes térkép. Addig még rendben volt a dolog, amíg arra hivatkozott, hogy az iónok rabszolgává süllyedtek: a spártaiak igen jól tudták, mit jelent a szabadság. Akkor azonban, amikor a vaspénzt használó és minden fényűzést megvető spártaiakat hatalmas kincsekkel kecsegtette, alaposan túllőtt a célon. Sőt még ezenfelül a perzsák tényleges erejét is elkendőzte.

– Ha tehát itt az alkalom, hogy egész Ázsiát könnyűszerrel elfoglaljátok, csak nem fogtok másba belefogni?! – kiáltott fel beszéde végén Arisztagorasz.

– Milétoszi vendégem, három nap múlva választ fogok adni – hangzott Kleomenész király felelete.

A megjelölt napon a spártai király azzal a kérdéssel kezdte, hogy az ión tengerparttól hány napos út vezet a perzsa király székelyéig. Arisztagorasz így válaszolt:

– Az út három hónapba telik.

Kleomenész szinte ki sem várta a mondat végét, felkiáltott:

– Milétoszi vendégem, távozzál Spártából még napnyugta előtt! A te beszéded nem tetszik a spártaiaknak, ha háromhónapnyi útra akarod őket a tengertől elvezetni.

A király szó nélkül otthagya Arisztagoraszt. A milétoszi nem adta fel a reményt. Az oltalomkeresők ősi szokása szerint olajággal kért bebocsátást Kleomenész házába. Ezt az

óhajt nem lehetett elutasítani. Arisztagorasz végső ötletként meg akarta vesztegetni a spártai királyt. Amikor már óriási összeget ajánlott fel, Kleomenész nyolc-kilenc éves kislánya, aki körülöttük játszott, felkiáltott:

– Apám, megveszteget ez az idegen, ha nem távozol innen!

Kleomenész a szobát hagyta el, Arisztagorasz pedig Spártát. Nem nyílt alkalma arra, hogy térképén szemléltesse a perzsa birodalom csodálatos útrendszerét, amely valósággal összezsugorította a távolságokat.

Ezután a milétoszi Athénban állt a népgyűlés elé. Bár nagyjából ugyanazt mondta el, mint Spártában, érvei ezúttal beváltak. Athén húsz hajót küldött az iónok megsegítésére.

Persze nemcsak Arisztagorasz szónoki képességeitől, ügyességétől függött az akció sikere. A spártaiak eleve nem akartak tengerentúli háborúban részt venni, mert a szomszédos Argossal rendkívül kiéleződtek ellentéteik, s levegőben lógott az újabb összeecsapás. Az athéniaiak viszont nem nézhették tétlenül a felkelést, hiszen a Fekete-tenger menti kereskedelmi érdekeltységük jövője függött az események alakulásától.

Az ión felkelés idején vert epheszoszi pénz

Szardeisz városának látképe az Artemisz-templom maradványaival

A didümai templom mai képe. Jelenlegi állapotában a templom a hellénizmus korában megkezdődött újjáépítés emlékét őrzi

A felkelés sikerekkel indult. Az ión seregek az athéniak támogatásával bevették Szardeiszt. A város tűz martaléka lett, a perzsa helyőrség azonban tartani tudta a felleget. A felmentő seregek érkezésekor a görögök Epheszoszra vonultak vissza, itt azonban vereséget szenvedtek. Ekkor az athéniak elhagyták a kisázsiai görögöket. A kariaiak, a lükiaiak és a küprosziai viszont fellázadtak a perzsák ellen, és az iónok mellé álltak. Ennek ellenére elesett Küpros: a perzsák Szalamisz mellett megsemmisítették a küprosz fejedelmek egyesült seregét, és i. e. 496-ban a sziget legtávolabbi ellenálló városa, Szoloi is megadta magát.

Arisztogorasz ekkor már világosan látta, hogy nem kerekedhet Dareiosz fölé. Azt javasolta a milétosziaknak, hogy hagyják el városukat, és alapítsanak másutt új települést. Érveit azonban elutasították, végül maga hagyta el Milétoszt, s Thrákiában egy hadjáratban hamarosan életét vesztette.

A széthúzás egyre erősebb lett. Végül az iónok Paniónionban ültek tanácsot, és úgy határoztak, hogy a tengeren kell a győzelmet kicsikarniuk. A döntő ütközetre i. e. 494-ben a Milétosz előtt fekvő Ladé szigetnél került sor. A főként föníciai hajókból álló perzsa flotta szétverte a fegyelmetlenül harcoló felkelőket. Hamarosan Milétoszt is bevették a perzsák. Lakóit részben megölték, részben rabszolgává tették. A várost a híres didümai Apollón-szentéllyel együtt kirabolták és felgyújtották.

Így végződött a felkelés. Az iónok másodszor is a perzsák szolgái lettek, akik újra nyakukba ültették *elűzött zsarnokaikat*.

III. EZ TÖRTÉNT MARATHÓNNAÁL

FÖLDET ÉS VIZET!

– Uram, ne feledkezz meg az athéniakról! – kiáltotta háromszor egymás után egy szolga mindennap, amikor Dareiosz ebédhez ült. A perzsa nagykirály nem feledte el, hogy az athéniak támogatták az iónok felkelését.

S milyen volt a hangulat Athénban?

I. e. 492-ben színre vitték Phrünikhosz *Milétosz elfoglalása* című tragédiáját. A darab rendkívüli szenvedéllyel ecsetelte a város lakóinak szörnyű sorsát. A hatás nem is maradt el. Az athéni közönség hangos sírásra fakadt. A bemutató háttérében az az ember állt, aki a perzsa háborúk korának legkiemelkedőbb politikusa lett: Themisztoklész. Ő fedezte az előadás költségeit is. De nem mindenki volt a perzsák ellen a városban. Sokan úgy vélték, hogy reménytelen szembeszállni a hatalmas keleti birodalommal, és ezek a perzsabarátság gondolata mellett törtek lándzsát. Ez az irányzat érte el i. e. 498-ban, hogy az iónokat támogató hajóhadat visszavonják. Ugyanezek kerekedtek felül i. e. 492-ben is: Phrünikhosz bíróság elé került azzal a váddal, hogy nagy fájdalmat okozott polgártársainak.

Athén legtekintélyesebb politikusa ebben az időben Miltiadész volt. A hatalmas Philaida-nemzetség sarja Hippiasz türannisa idején elhagyta a várost, és atyjától örökölt birtokát, a thrákiai Kherszonészoszt türannosz-ként kormányozta. Itt érte a perzsa hódítás, és Dareiosz alattvalója lett. Majd a többi ión zsarnokkal együtt követte a nagykirályt szkíta hadjáratára, s mint már láttuk, az Al-Dunánál ő volt az, aki azt tanácsolta társainak, hogy rombolják le a hajóhidat, és hagyják sorsukra a perzsákat. A meg nem valósított terv következményeként Miltiadésznek me-

nekülnie kellett birtokairól. Az ión felkelés sikereinek delelőjén néhány évre visszatért ugyan Thrákiába, azonban a ladéi csata után ismét Athénban keresett menedéket. Mi sem jellemzőbb a kor ellentmondásokkal teli légkörére, hogy az egykori kherszonészoszi türannosz a zsarnokság és a perzsák szenvedélyes ellenfeleként lépett a politika küzdőterére.

Dareiosz nem ismerte a görögök igazi erejét, s az első hadjárat erre vonatkozóan sem-

Ahogy a görögök ábrázolták a perzsa nagykirályt: Dareiosz hírnök jelentését hallgatja (I. e. IV. századi vázakép)

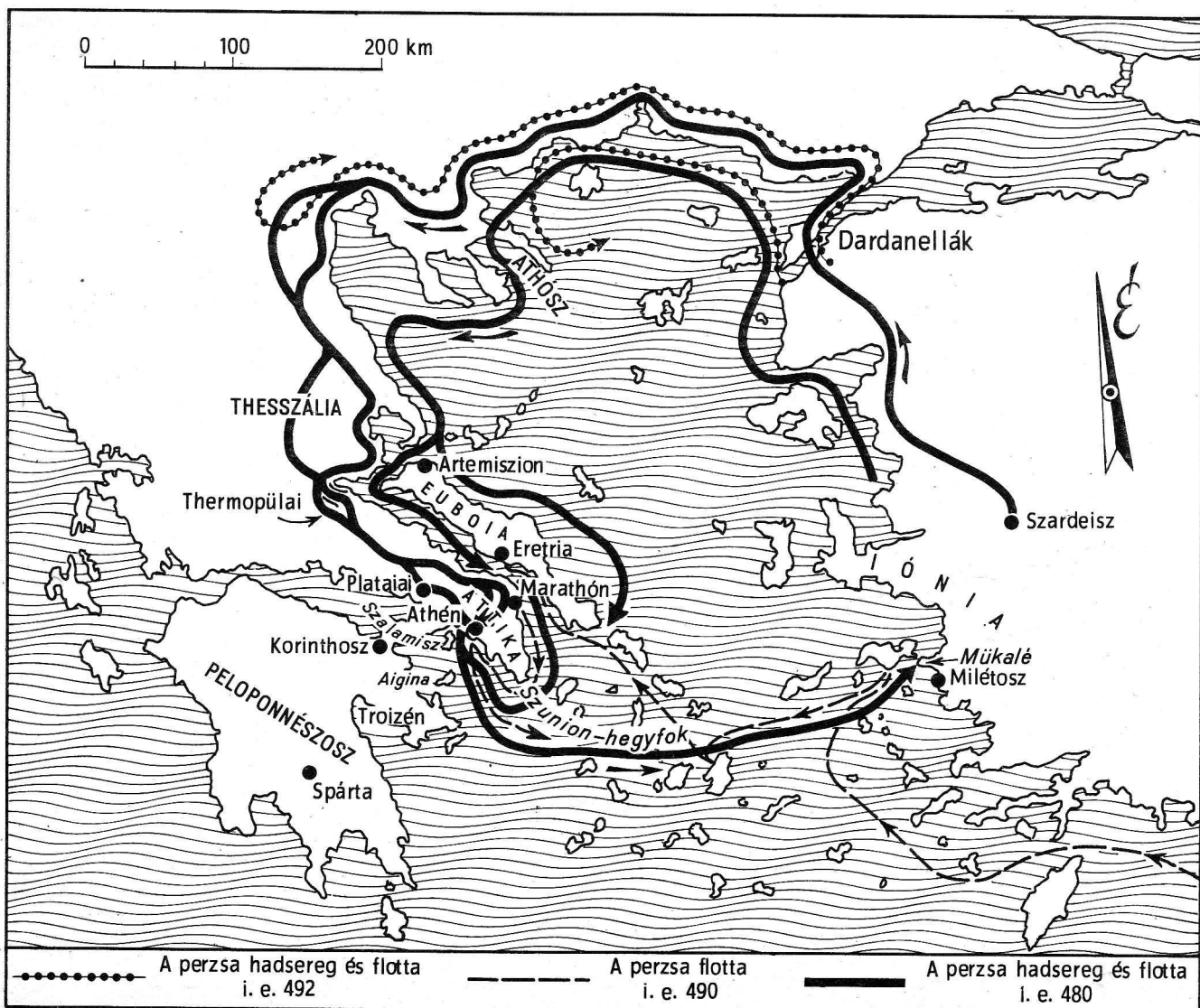

Athéni vörös alakos vázákép az i. e. VI. század utolsó előtti tizedéből. A keleties viseletű ifjú talán a fiatal Miltiadész. A váza felirata: „Miltiadész szép”

miféle tapasztalatot sem hozott számára. I. e. 492-ben a nagykirály veje, Mardoniosz vezetésével hatalmas hajóhad és szárazföldi sereg indult meg Görögország felé. A nemesércekben gazdag Thaszosz szigetének elfoglalása után a flottát Athosz hegyfokánál óriási vihar pusztította el. Ezek után Mardoniosznak meg kellett elégednie azzal, hogy a perzsa birodalom thrákiai birtokain rendet csinált. Ez a feladat sem bizonyult túlságosan könnyűnek: a harcias brügek rajtaütésszerű támadásai jelentős károkat okoztak a seregben, s az egyik éjszakai összecsapás során maga a fővezér is sebet kapott. Végül Mardoniosz visszatért Ázsiába, s eredeti tervét, a görögök leigázását – ha valóban ezt a megbízatást kapta Dareiosztól – nem sikerült végrehajtania.

Persze a hatalmas perzsa birodalom fel sem vette a hajóhad pusztulását. Már a következő

A görög-perzsa háborúk térképe: az i. e. 492-es, az i. e. 490-es és az i. e. 480-as perzsa hadjáratok

évben követeket menesztett a perzsa király a görögökhöz, hogy képet kapjon azok harci kedvéről. A küldöttek földet és vizet kértek Dareiosz számára. E kívánság teljesítése a perzsa fennhatóság jelképes elismerését jelentette. A görögök válasza különböző volt. Aigina szigete például nem utasította el a kérést. Ennek a magatartásnak gyakorlati okai voltak: a sziget lakói az athéniak legjelentősebb kereskedelmi vetélytársai voltak, s világosan látták, hogy a perzsa fenyegetések elsősorban ellenfelüknek szólnak.

A bizonytalan és félelemmel teli légkörben a két legnagyobb városállam, Athén és Spárta viselkedése erősítette meg némileg a görögök önbizalmát. Ezek nemcsak megtagadták a perzsa követek kérését, hanem a diplomácia íratlan törvényeit sem vették figyelembe. A hagyomány szerint Athénban gödörbe, Spártában kútba dobták a követeket azzal: ha földre és vízre van szükségük, ott találhatnak.

„ÉL EME HŐSÖK ERÉNYE ÖRÖKKÉ...”

Eközben a szolga mindennap emlékeztette Dareioszt az athéniakra. A leszámolás órája egyre közeledett. A király tanácsadói között Athén egykori zsarnokát, Hippiaszt is ott találjuk, aki elűzetése után végül a perzsa udvarban lelt menedéket, s most ugyancsak kardoskodott a bosszú mellett.

I. e. 490-ben elindult a hatalmas perzsa hajóhad. Ezúttal a Küklaszok irányába vette útját, messze elkerülve a baljós északi partvidéket. Datisz és Artaphrenész, a vezérek nem siettették a flottát. Kikötöttek Naxosz szigetén. A lakosság nem várta be a partra szálló perzsákat, hanem a hegyek között keresett menedéket. A félelem jogosnak bizonyult: a hódítók kirabolták és felperzselték városukat és szent helyeiket.

A perzsák által elpusztított eretiai archaikus Apollón-templom oromcsoportjának egyik töredéke

A görögök rettegve figyelték a fejleményeket. Egy pillanatra úgy tűnt, hogy fellélegezhetnek: Datisz megkímélte Déloszt, Apollón születési helyét, sőt békeszózatot intézett lakóihoz.

– Semminek se legyen bántódása azon a földön, ahol két isten is született! Jöjjetek vissza otthonaitokba, és lakjatok a szigeten! – hangzott az üzenet.

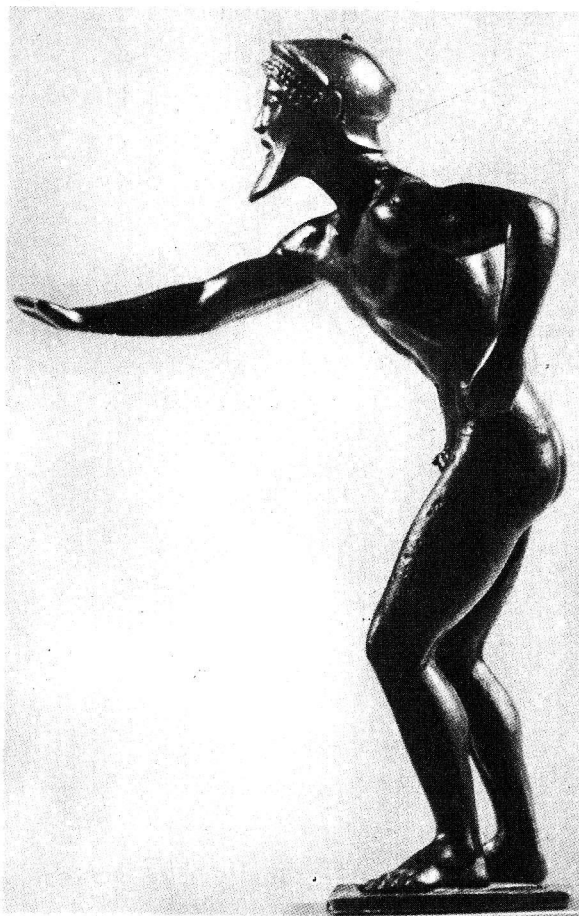
Reménykedésre azonban, hamar kiderült, mégsem volt ok. A perzsák mindenfelé túszoikat szedtek, a szigetlakók gyermekeit fogdosták el. Nem csoda, hogy a görög hagyomány

úgy tartotta fenn, hogy a déloszi kegyeletes viselkedés ellenére a hajóhad távozása után földrengés rázza meg a szent szigetet.

A barbárok első fő célpontja Euboia szigetének egyik városa, Eretria volt, amely ugyan csak támogatta az ión felkelést. Az athéniak négyezer embert küldtek szövetségesük megsegítésére. Kiderült azonban, hogy az eretriaiak közül sokan rokonszenveznek a perzsákkal. Emiatt az athéni erők visszatértek a szárazföldre, s ezzel sikerült elkerülniük a pusztulást.

A város hat napig állta az ostromot. Ekkor árulás következtében a perzsák benyomultak a falak közé. Az ellenség kíméletlenül megbosszulta a szardeiszi pusztításokat: Eretria templomait kirabolták és felgyújtották, a város férfilakosságát rabszolgaságba hurcolták.

Futó harcost ábrázoló bronzszobrocska a marathóni csata idejéből

Ezután felkerekedett a perzsa hajóhad, és Attika partjaihoz hajózott. Hippiasz tanácsára a marathóni síkságnál kötöttek ki: ugyanis ez volt az Eretriához legközelebb eső, lovascsatára alkalmas terep. A perzsák biztosak voltak abban, hogy ha sík mezőn száll szembe velük valaki, lovasságukkal nem veheti fel a versenyt.

Az athéniak gondolkodás nélkül Marathónhoz vonultak, de még a város elhagyása előtt futárt menesztettek Spártába, aki – ha igaz – már a második napon megérkezett, és átadta az üzenetet:

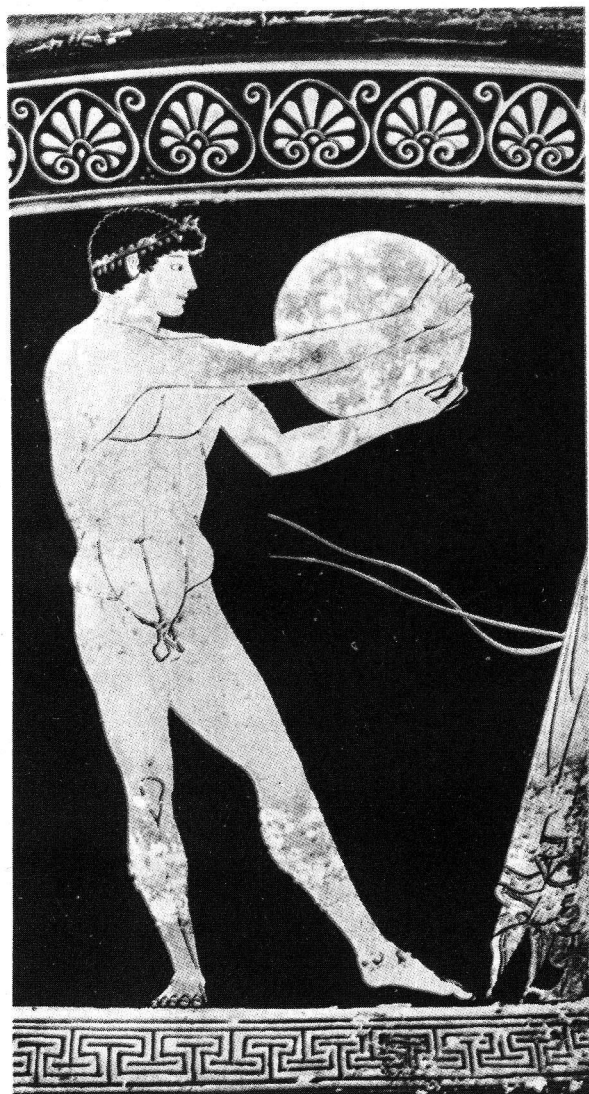
– Spártaiak, az athéniak esdve könyörögnek hozzátok, hogy siessetek segítségükre! Ne engedjétek, hogy a barbárok a görög föld legrégibb városait leigázzák! Eretria már a lábaiknál hever, s így egy tekintélyes várossal szegényebbek vagyunk.

A spártaiak elhatározták, hogy nem hagyják cserben Athént. Volt azonban egy ősi előírásuk, amely szerint csak holdtölte után hagyhatják el városukat, tehát az indulás időpontját ettől tették függővé.

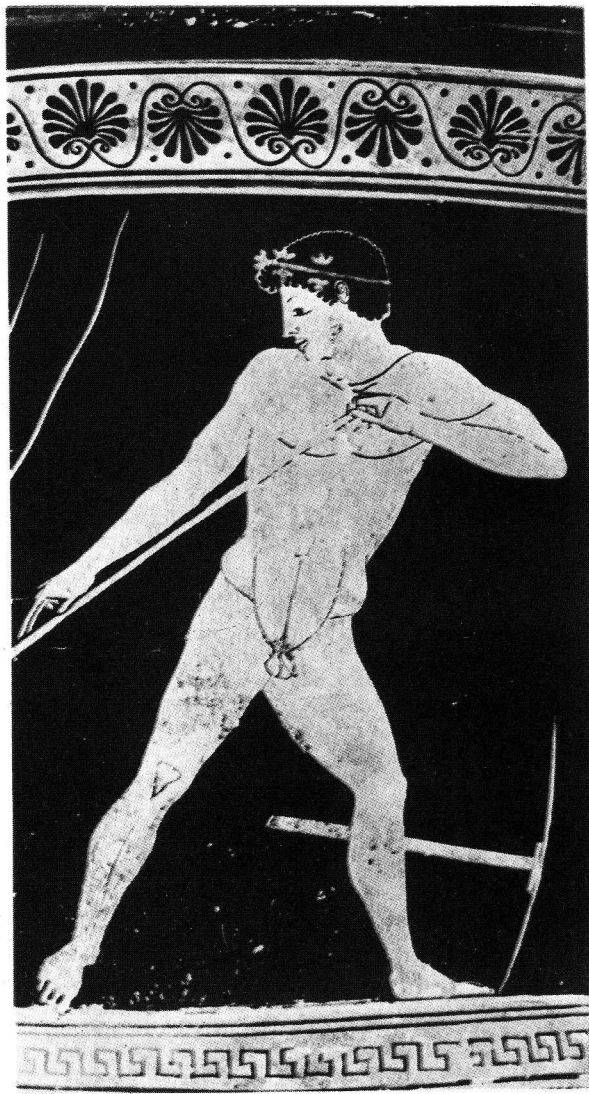
Így hát az athéniak helyzete szinte reménytelennek látszott. Maguk a perzsák is arra számítottak, hogy Eretria elfoglalásának hírére ellenfelük harci kedve elapad, s felülkerekedik azoknak az álláspontja, akik Hippiasz hívei, és nem idegenkednek a perzsáktól.

Egyáltalán miben bízhattak az óriási túlerővel szemben felsorakozó athéniak, akiknek oldalán honfitársaik közül csak a plataiaiakat találjuk?

Ma persze nem nehéz erre a kérdésre felelni. A görögök rendkívüli szenvedéllyel üzték a sportot. A tökéletes ember eszménye számukra a remekül kidolgozott testet éppúgy magában foglalta, mint a csiszolt szellemet. A testnevelés gyermekkortól kezdve hozzátartozott a görög ember életéhez. Az ifjak éppúgy megtanulták a gerelyvetés, diszkoszdobás, távolugrás vagy a birkózás alapelemeit, mint

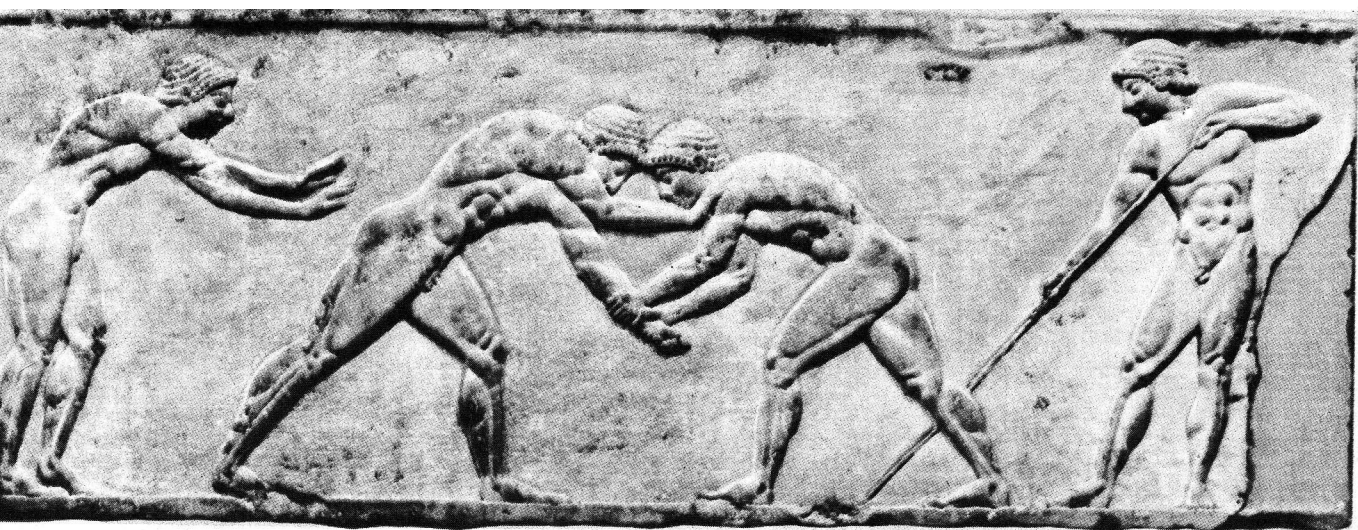
Diszkoszvető. Athéni vázakép (I. e. 500 körül)

Gerelyhajító. Athéni vázakép (I. e. 500 körül)

a betűvetést vagy a zenélést. A görög istenek kultuszának gyakran része volt a versenyjáték, s a győzteseknek kijáró elismerés rendkívüli ösztönzést jelentett a sportolásra. A versenyjátékok eredete a távoli múltba nyúlik vissza. Olümpiában már az i. e. VIII. századtól számon tartották a győztesek nevét. Később szóbrukat is felállították a szentély területén, s ez hazájuk dicsőségét is hirdette. Ott-hon előjogokat élveztek, anyagi jutalomban részesültek. Az is rendkívül jellemző erre a felfogásra, hogy éppen a versenyjátékok, nevezetesen az olümpiai versenyek kapcsán fejeződött ki egyedülálló módon a görögség békés egysé-

gének eszméje: az olümpiai játékok idején minden görög városállamban békét hirdettek. A küzdelmekben minden görög részt vehetett, míg a barbárokat kirekesztették belőlük. Keleten hasonló sportéletet sehol sem lehetett találni, s éppen a perzsa háborúk során bizonyosodott be, hogy a görögök test-edzései az egyéni dicsőséget adó versenyjátékokon kívül közös „versenytéren” is kama-toztathatók: a keményebbé és szívósabbá formált test – ha egyszer olyan helyzetbe kerül – a fegyverek között is nagy hasznát veszi sportismereteinek, és gyakran szinte emberfeletti teljesítményre képes. A görögök ne-

Birkózók. Athéni szobortalapzat márvány domborműve (I. e. VI. század vége)

Versenyre készülődő atléták. Athéni vázakép (I. e. 500 körül)

hézfegyverzetű gyalogosokra, úgynevezett *hoplitákra* épülő harcmodora megfelelő vezetés mellett, éppen a harcosok fizikai adottságai révén, jelentős túlerővel szemben is képes volt kivívni a győzelmet.

A marathóni síkon felsorakozó athéniak

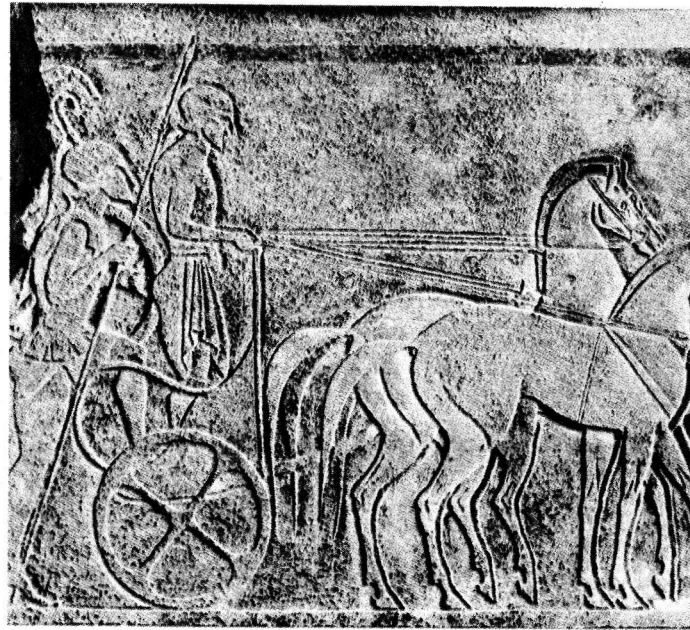
persze aligha a fentiekben törték a fejüket. Egyvalami azonban világos volt előttük: szabad életük forgott kockán, államrendjük, amely az egyéni képességek, a tehetség kibontakozásának soha nem látott lehetőségeit teremtette meg.

Ez a tudat és az ebből fakadó elszántság már önmagában is óriási többletet jelentett a perzsákkal szemben, akiket egy elnyomó rend hajszolt egyre esztelenebb hódító hadjáratokra.

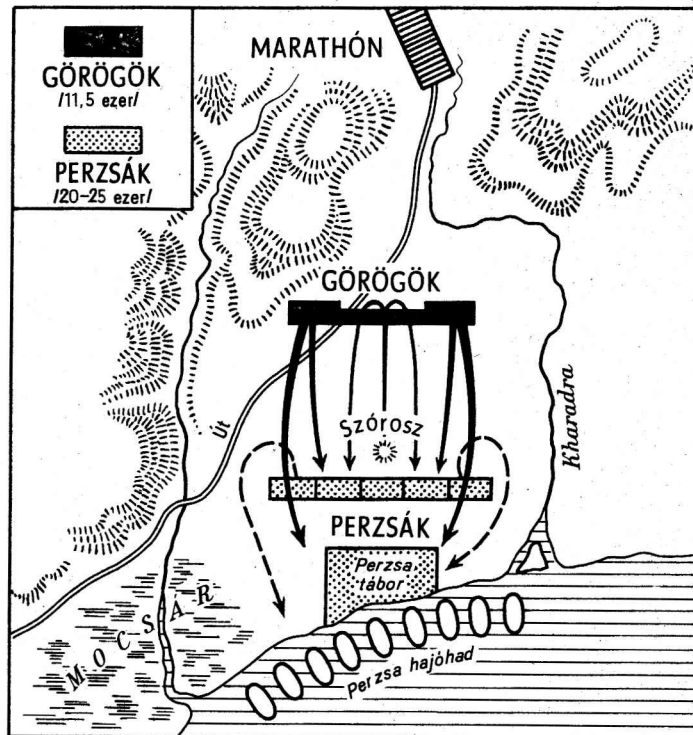
Az athéniak a marathóni síkság szélén – a hegyes terep adottságainak kihasználásával – a városuk felé vezető utat igyekeztek elzárni. Vezéreik bizonytalanok voltak az esetleges csata kimenetelében, s hamarosan két pártra oszlottak. Miltiadész, a legtekintélyesebb vezér a túlerő ellenére is a csata mellett érvelt. Láta azonban, hogy fokozatosan erősödik az ellenpárt, s ezért felkereste Kallimakhoszt, aki a tíz hadvezér mellett, mint az athéni hadügyek intézésére választott tisztviselő, ugyancsak szavazati joggal bírt a haditanácsban. Miltiadész világosan látta a helyzetet. Ha az athéni sereg kitér az ütközet elől, a város lakói között zavar támad, s lesznek, akik meg akarnak hódolni a perzsáknak.

– Ha előbb ütközünk meg, mintsem szakadás állna be az athéniak között, felülkerekedhetünk a csatában. Tőled függ most minden, rajtad fordul meg a dolog. Ha mellém állsz, Athén szabad lesz, és a legelső görög várossá emelkedik. Ha a csata ellenzőinek pártját fogod, mindennek az ellenkezője következik be! – fejezte be érvelését Miltiadész.

Kallimakhosz szavazatával a „csatapárt” győzött. Egyelőre azonban nem történt semmi. A két sereg farkasszemet nézett egymással. Bevett szokás szerint mindennap más vezér állt az athéni sereg élén. Most azonban a kijelölt vezérek sorra lemondtak jogukról Miltiadész javára, aki a várakozás álláspontjára helyezkedett. Végül a perzsák elutáltak a tétlenséget, s megkezdték lovasságuk behajózását, nyilván azzal a szándékkal, hogy megkerülve az attikai félszigetet, Athén közelében szálljanak partra. Miltiadész felismerte a

Harcocsi ábrázolása athéni márvány síremléken (I. e. VI. század harmadik negyede)

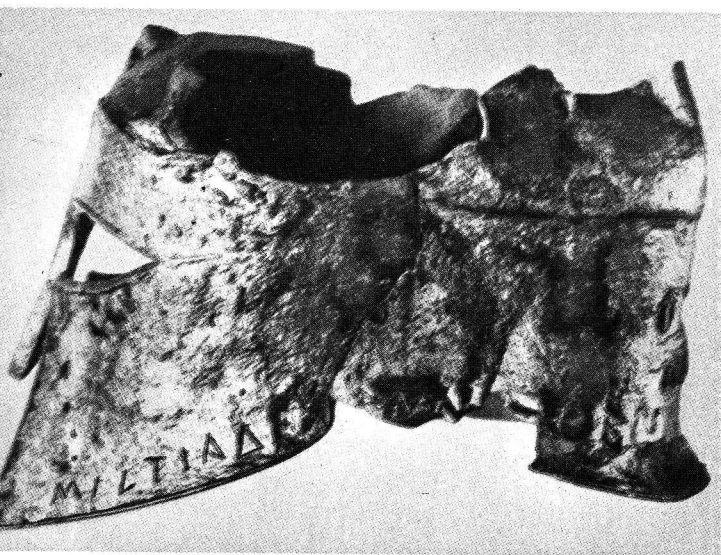
A marathóni csata hadászati térképe

Harcba induló athéni gyalogos. Részlet egy i. e. V. század elején készült szobortalapzat domborművéről

Spártai harcosok menete. Bronzedény domborművének részlete az i. e. VI. század utolsó negyedéből

Miltiadész nevét és fogadalmi feliratának töredékeit viselő bronzsisak maradványa Olümpiából. A hadvezér a marathóni győzelem emlékére ajánlotta fel Zeusznak a sisakot

Az athéniak kincsesháza Delphoiban. Az épületet a marathóni zsákmány tizedéből emelték

kedvező alkalmat, és jelt adott a támadásra. Seregét úgy állította fel, hogy a nagyobb erőket a két szélre csoportosította, s középre csupán néhány sornyi harcost helyezett el. Ebben a hadrendben a görög csatasor egyenlő szélességű volt a perzsával.

A görögök közül első ízben az athéniak indítottak rohamot a perzsák ellen. A meglepett ellenség esztelenségnek hitte ezt a fordulatot. Egy ideig úgy tűnt, hogy nekik lesz igazuk. A perzsák gyorsan áttörték az athéniak középső haderejét, és üldözni kezdték a görögöket. A két szélén azonban óriási csata bontakozott ki, és végül az athéniak győztek. De nem fogták üldözőbe ellenfeleiket, hanem a két szárny bekerítéssel fenyegette a perzsák fellazult derékhadát.

Miltiadész terve diadalmaskodott: a perzsa sereg színe-virága hamarosan fejvesztetten menekült a hajók felé. Az athéniak nagy pusztítást vittek végbe soraikban, sőt hét hajójukat is elfoglalták. Mintegy 6400 perzsa maradt a csatamezőn, és mindössze 192 athéni. Elesett a hajónál vívott harcban maga Kallimakhosz is.

A perzsa hajóhad vitorlát bontott, és a Szunion-hegyfokot megkerülve Athén felé hajózott el. A görögök bámulatraméltó teljesítményt vittek végbe: erőltetett menetben siettek városuk védelmére, és sikerült megelőzniük a hajókat. A perzsákat Phaléronnál a marathóni győztesek várták. Az ellenség egy ideig a tengeren vesztegelt, majd anélkül, hogy a partraszállást megkísérelte volna, visszatért Ázsiába.

Hippiasznak nem adatott meg, hogy a perzsáktól kapott birtokain élje le hátralevő életét, és felejtse a nagy kudarcot: még a tengeren érte a halál.

A holdtölte után – minthogy most már vallási előírásaik az indulást lehetővé tették – hamarosan kétezer spártai érkezett Athénba. A csatát lekésték, de kimentek Marathónba perzsát látni. Majd megdicsérték a győzteseket, és visszatértek városukba.

A marathóni síkság. Háttérben a csatában elesett 192 athéni sírja, a szórosz

A 192 athéni elesettet közös sírba temették a csatamezőn. Athéni emlékművük felirata hirdette bátorságukat:

Vas-lelkük volt keblükben, kik helyt a kapuknál
álltak lándzsásan számtalan ezrek előtt,
megfutamítva a perzsa hadat, mely a nagy-
nevű parti várost lángokkal vágyta kipusztítani.*

Eddig a történelem. Az a történet már a legendák világába tartozik, hogy a győzelem hírért megvívó hírnök, az „első marathóni futó” Athénba érve csak annyit mondott: „Nenikékamen!” (Győztünk!) – és holtan rogyott össze. Az utókor azonban ehhez a legendához kapcsolódva rója le kegyeletét a marathóni hősök előtt: a modern olimpiai játékok egyik versenyszáma lett a maratoni futás.

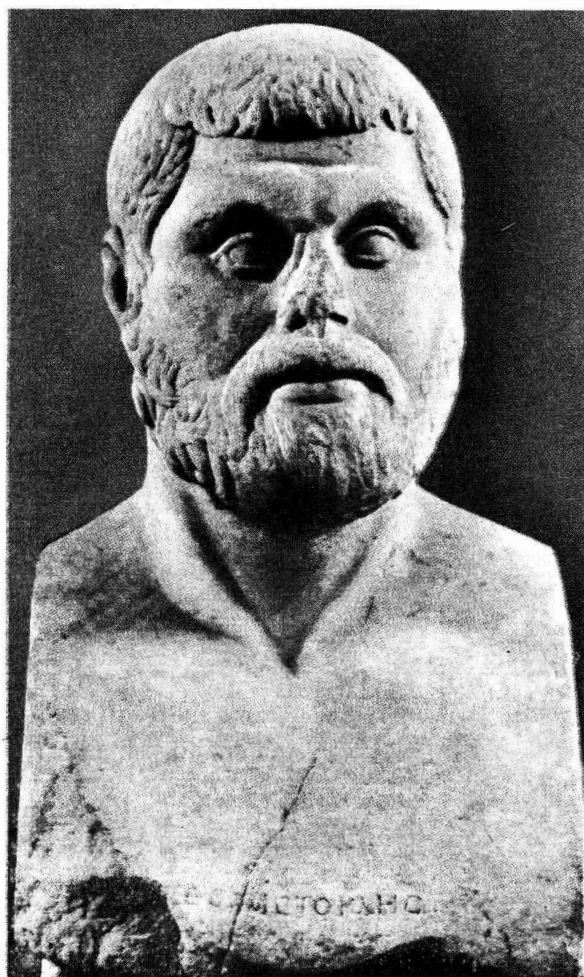
* Devecseri Gábor fordítása

IV. SZÁRAZON VAGY VÍZEN

AZ ELBIZAKODOTTSÁG ÁRA

A marathóni győzelem után Miltiadész tekintélye rendkívül megnőtt. Az athéni nép feltétel nélkül mellette állt, és követte tanácsait. Hamarosan hetven hajót, hadsereget és pénzt kért a várostól, s ezt minden nehézség nélkül meg is kapta. Miltiadész terve az volt, hogy a Küklaszok szigeteit elszakítja a perzsáktól. Kezdeti sikerek után a hajóhad Parosz szigete ellen vonult, azzal az ürüggyel, hogy a parosziak egy hajóval támogatták a perzsá-

Themisztoklész i. e. 460 körül készült portréjának római másolata

kat Marathónnál. Az athéniak körülzárták a várost, és roppant magas hadisarcot követeltek a szigetlakóktól. A parosziak inkább a háború mellett döntöttek. Huszonhat napig tartott az ostrom, maga Miltiadész is súlyos sebet kapott a lábán. Végül az athéni hajóhad dolgavégezetlenül visszatért hazájába.

Ez a kudarc megpecsételte Miltiadész sorsát. Ellenfelei ellene fordították a népet. Athénban mindenki a Parosz alól hazatért vezér ellen beszélt. De a dolog nem maradt ennyiben. Megvádolták, hogy félrevezette az athéni népet. Vádlója halálbüntetést kért rá. Miltiadész sebe miatt személyesen nem védekezhetett. Barátai mindent megtettek érte. A marathóni győzelemmel érveltek, egyéb érdemeit emlegették. Az eredmény mindössze annyi lett, hogy a nép szavazata ugyan felmentette a halálbüntetés alól, de jelentős pénzbírsággal sújtotta.

A marathóni győztes hamarosan belehalt Parosznál szerzett sebébe. A büntetést fia, Kimón fizette ki helyette. Így végezte életét az az ember, aki a zsarnokságot és a perzsákat egyaránt gyűlölte. Peisziisztratosz fiai üzték el Athénból, ahova később a perzsák elől kellett visszamenekülnie thrákiai birtokairól. Marathónnál polgártársai élén mindkét ellenséggel szemben diadalra vitte az athéni demokrácia ügyét. Tragikus bukásának tanulságait tisztán látó pályatársai vonták le.

DÖNTSÖN A CSERÉPSZAVAZÁS!

Még Miltiadész dicsőségének tetőpontján, amikor az egész görög föld a marathóni győztes tetteinek hírével volt tele, egy nagyravágyó fiatal athéni kerülni kezdte a szokásos lakomákat. Amikor megkérdezték tőle, hogy

mi az oka életmódja megváltozásának, így felelt:

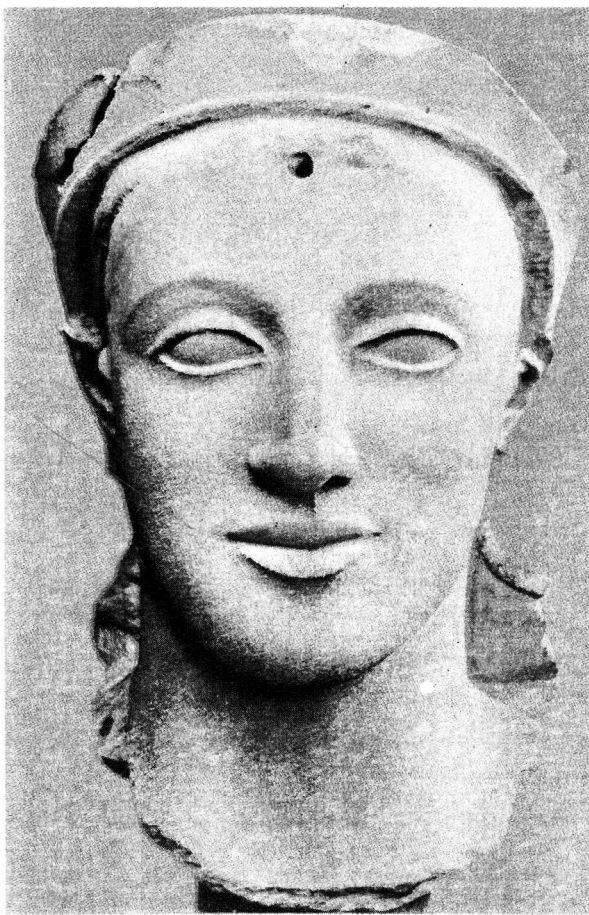
– Nem hagy aludni Miltiadész diadala!

A fiatalembert Themisztoklésznak hívták. Az ifjú politikus pályáját családi adottságai gátolták: anyja idegen származású volt, atyja pedig jelentéktelen athéni család sarja. Pedig Themisztoklész már gyermekkorában rendkívüli képességekről tett tanúbizonyságot. Hallatlan ambíciói láttán tanítója meg is jegyezte:

– Gyermelem, te semmiben sem leszel kicsiny, hanem jóban és rosszban egyaránt nagy!

Themisztoklész korán politikai pályára lépett. Már láttuk, hogy Phrünikhosz *Milétosz elfoglalása* című tragédiájának előadásával milyen remekül igyekezett polgártársai érzelmeit a maga javára fordítani. De hát ifjú kora

Athéné feje az aiginai templom keleti oromcsoportjából (I. e. 490–480)

Az aiginai Athéné Aphaia-templom maradványai (I. e. 500 körül) (Gink Károly felvétele)

és főleg Miltiadész visszatérése meggátolta, hogy már Marathón idején Athén vezető politikusi közé emelkedjék. A paroszi balsiker után azonban megnyílt Themisztoklész előtt az út. Az éles eszű politikus a hadjáratnak nemcsak a közvetlen következményeit látta világosan, hanem azt is megértette, hogy hadihajók híján Athén nem lehet nagyhatalom. Themisztoklész tehát a nép figyelmét fokozatosan a tengerre irányította. De nem a perzsákkal ijesztgette a polgártársait, hanem az aiginaiak ellen tüzelte őket. A szigetlakók, Athén legádázabb kereskedelmi vetélytársai nem átalloztak Marathón előtt a perzsákkal rokonszenvezni, annál is inkább, mert Dareiosz fő ellenlábasukat fenyegette, s mert az aiginai kereskedők komoly kapcsolatokat építettek ki a perzsa fennhatóság alatt álló területekkel.

Themisztoklész tehát hajókat akart építtetni, s le akart számolni az aiginaiakkal. Ez a program minden ízében azt bizonyítja, hogy Themisztoklész a kereskedő- és iparosrétegek érdekeit képviselte.

Ennek a „tengeri pártnak” komoly ellenzéke volt Athénban. A földbirtokosok az arisztokrata származású Ariszteidész körül csoportosultak. Ez a politikus híres volt állhatatosságáról, rendíthetetlen igazságossá-
gáról, és szinte ellentéte volt a találékony, merész és kockázatot kedvelő Themisztok-

Háromsorevezős hajó (triérész) ábrázolása athéni márvány domborművön

Cserépdarab – osztrakon – az athéni agora leletanyagából. Az osztrakon felirata: „Ariszteidész, Lüsizimakhosz fia”

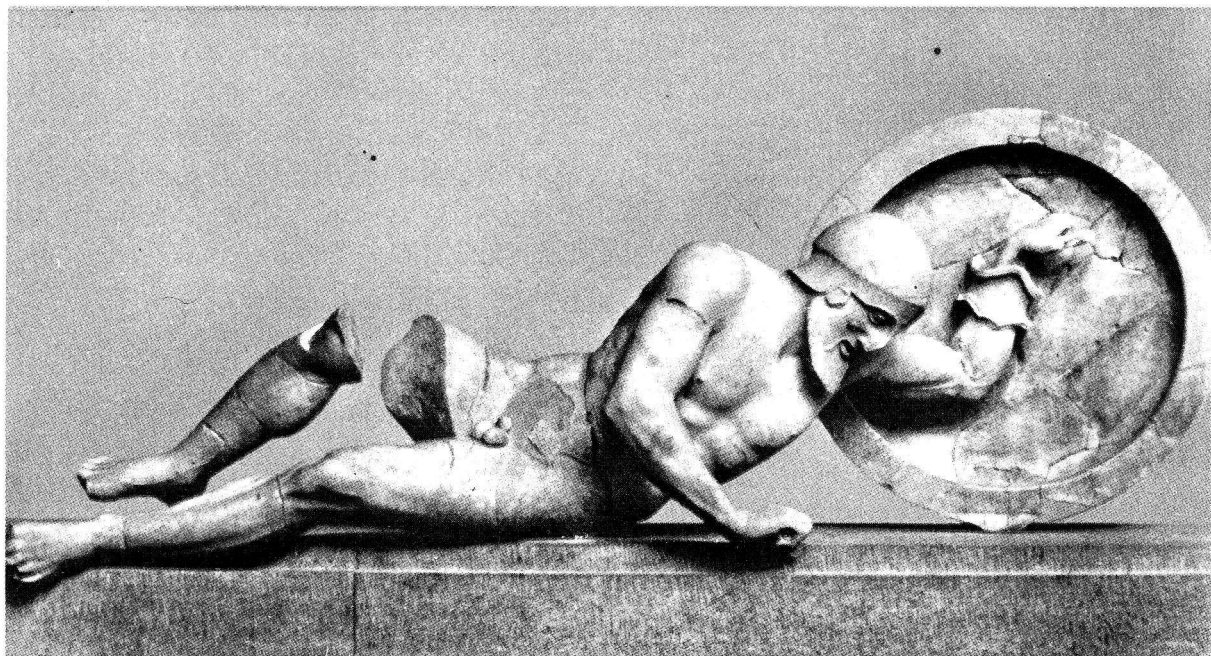
lésznek. Ariszteidész Marathónnál Miltiadész mellett állott, tehát a szárazföldi csata híve volt. A győzelem után rábízták a zsákmány őrzését és szétosztását, s jó híren ekkor sem esett csorba.

A hoplita hadsereg fényes diadala Ariszteidész számára egyértelműen azt bizonyította, hogy a város ezzel a harcmodorral remélhet sikert a perzsák ellen.

Ez a feddhetetlen politikus alaposan megnehezítette Themisztoklész dolgát. Ennek ellenére a népgyűlési csatározások során a szélesebb néptömegekre támaszkodó „tengeri párt” egyre inkább felülkerekedett. Themisztoklész kezdeményezésére olyan törvényt fogadtak el, amely Kleiszthenész alkotmányának szerves továbbfejlesztését jelentette. Ennek értelmében az arisztokratikus államrendből átvett vezető tisztviselőket – más néven *arkhónok*at – többé nem szavazás, hanem sorsolás útján választották meg. Ezzel az arkhónok vezető szerepe megszűnt, s helyettük a hadsereg választott parancsnokainak, a *sztratégosz*oknak fontossága növekedett meg.

Ezután Themisztoklész nyugodtan alkalmazhatta az athéni demokrácia legfélelme-
sebb fegyverét, a cserépszavazást. A nép mellett állott, s az osztrakiszmosz lehetőséget nyújtott arra, hogy az ellenfelek kiszoruljanak a politikai küzdőtérrel. Egymás után száműzték azokat, akiket a perzsákkal való kiegyezéssel gyanúsítottak. I. e. 487-ben a Peiszisztratidákkal rokon Hipparkhosznak kellett Athént elhagynia. I. e. 486-ban és 484-ben két Alkmaiónida követte őt: Megaklész és Xanthipposz. Végül i. e. 482-ben osztrakiszmosz döntötte el Ariszteidész és irányzatának sorsát is. Themisztoklész politikája véglegesen diadalt aratott. A nép szinte vakon követte vezérét.

Fennmaradt, hogy amikor a cserépszavazás folyt, egy írástudatlan falusi, aki Ariszteidészt sohasem látta, őt magát kérte meg,

Haldokló harcos az aiginai Athéné Aphaia-templom keleti oromcsoportjából (I. e. 490–480)

hogy cserepére az Ariszteidész nevet írja fel. A politikus szó nélkül teljesítette a kérést, majd megkérdezte:

– Mi bajod van Ariszteidésszel?

– Unom már, hogy mindenütt igazságosnak nevezik! – hangzott a válasz.

Ezek után a hajóépítő programnak semmi sem állt az útjában. Az anyagi fedezetet az a népgyűlési határozat teremtette meg, amely elrendelte, hogy a laurioni ezüstbányák jövedelmét ne osszák fel a polgárok között, hanem háromevezős hajók építésére fordítsák. Az athéniai Aigina iránti gyűlöletét és féltékenységet mutatja, hogy pillanatnyi anyagi hasznukról lemondva biztosították a háború kedvező kimeneteléhez szükséges pénzösszeget. Néhány év leforgása alatt 180 hajó épült meg, s Athén egy csapásra tengeri nagyhatalommá vált. Ilyen erőt képviselő flottával egyetlen görög városállam sem rendelkezett.

Amikorra mindez végbement, már minden athéni tisztában volt azzal, hogy városa jövőjét nem az Aiginával vívott vég nélküli háborúskodás, hanem a perzsa veszedelem hatarozza meg.

CSATORNA, HÍD, ÉLELMISZER

A marathóni csata tanulságait a perzsák is levonták. Persze ne gondoljunk arra, hogy a néhány ezer főnyi veszteség megviselte a birodalmat. Mindössze az lett világos Dareiosz számára, hogy a görögök ellen csak komoly hadsereg és jelentős hajóhad képes sikeresen harcolni.

Ennek jegyében a kudarcot követő három év komoly háborús előkészületekkel telt el. Birodalomszerte katonákat soroztak, hajókat építettek. A készülődést fokozta, hogy Egyiptomban is lázadás ütötte fel a fejét. Dareiosz azonban már nem szilárdíthatta meg és nem növelhette tovább birodalmát: harminchat éves uralkodása után meghalt.

Dareiosz utódja így szól hozzánk egyik feliratról:

„Én vagyok Xerxész, a nagykirály, a királyok királya, a sokféle embert magába foglaló tartományok királya, király ezen a nagy földön, szélteben-hosszában, Dareiosz fia, az Akhaimenida, perzsa, perzsa fia, árja, árja származású.”

Xerxész palotájának bejáratí csarnoka
Perszepoliszban: „Minden országok kapuja”

Perszepoliszi dombormű: babilóniaiak

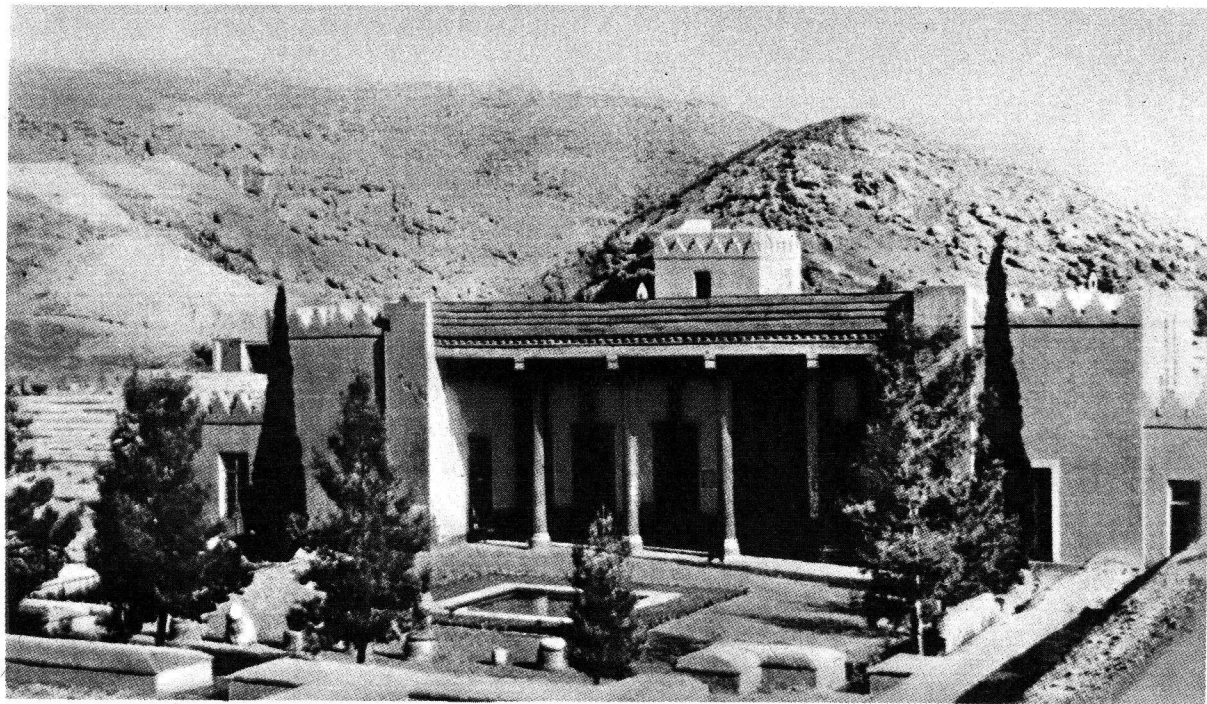
Az új király eleinte nem sokat törődött a görögökkel. Először is birodalma belső ügyeit kellett rendbe hoznia: Egyiptom elpártolását Babilónia nyugtalankodása követte. I. e. 483-ban azonban ismét eszébe jutottak – vagy talán eszébe juttatták őket – az athéniak. Elsősorban Mardoniosz zaklatta folyvást Xerxészt:

– Mégsem illik, ó, uram, hogy az athéniak, akik annyi gonoszságot követtek el a perzsák ellen, ne bűnhődjenek tetteikért!

Akárhogy volt is, hamarosan óriási háborús előkészületekbe fogtak. Athósznál, ahol i. e. 492-ben a flottát vihar zúzta szét, csatornát ástak, hogy biztosabb úton vonulhassanak fel a hajók. A földszoros átvágásának túl sok értelme nem volt, az emberfeletti teljesítménnyel inkább az erejüket fitogtatták a perzsák. A csatorna olyan széles volt, hogy egyszerre két háromsorevezős hajó elfért egymás mellett.

Gondos megfontolás után jelölték ki a felvonulási útvonalakat, és megfelelő helyeken hatalmas élelmiszerkészleteket halmoztak fel, hogy sem az emberek, sem az állatok ne nélkülözzenek.

A szárazföldi sereg központi gyülekezőhelye a kisázsiai Szardeisz volt. Innen küldött követeket Xerxész a görög városokhoz, Athén és Spárta kivételével. Célja az volt, hogy útját állja a görög egység kialakulásának. Diplomáciai lépései meglepően jól sikerültek: a perzsa király maga mellé állította Thesszália és Boiótia arisztokratáit, biztosította Argosz, Kréta és az északnyugati görög területek semlegességét. Sőt megállapodásra jutott Karthágóval, hogy a perzsa támadással egyidejűleg a punok a szicíliai görögség ellen indítanak háborút. Xerxész biztos volt a dolgában. Úgy érezte, hogy hatalmas hadseregének hírére a görögök feladják az ellenállást. Szardeiszben egyszer három athéni kémeket vezettek eléje. A király nem ölette meg őket, sőt körbevitette táborában a görögöket. Ezzel a geszt-

Xerxész perszepoliszi palotájának helyreállított része

tussal is azt akarta elérni, hogy a görögök pontos értesüléseket szerezve a perzsák hadi-erejéről, harc nélkül tegyék le a király kezébe szabadságukat.

A Hellészpontoszon hidat építettek, hogy száraz lábon vonuljon Ázsiából Európába a sereg. A hatalmas alkotmányt egy váratlan vihar szétzúzta. A királyok királya a híd építőit kivégeztette, az engedetlen tengert pedig megkorbácsoltatta.

Nemsokára új hajóhíd állt az elpusztult régi helyén.

Xerxész a Hellészpontosz partján seregszemlét tartott. A látvány, hatalmának nagysága, magát a királyt is megdöbbenettette.

– Most boldog vagyok! – kiáltott fel, és sírva fakadt.

Majd megindult a hatalmas sereg, és egy héten át vonult a hídon Európába. A görögök érzelmeit egy környékbeli így fejezte ki:

– Miért veszed fel, Zeusz, egy perzsának az alakját és Xerxésznek a nevét, s miért vezetsz olyan sok embert Görögország ellen, ha el

akarod pusztítani? Hiszen e nélkül is megteheted!

Ez az elemi erejű szörnyülködés lehet a magyarázata annak, hogy a görögök – nyilván erős túlzással – 1 700 000-re becsülték Xerxész katonáinak számát. (Maga a perzsa király állítólag úgy állapította meg a létszámot, hogy 10 000 embert magába foglaló körsáncot készíttetett, és ezt mindig új és új csapatokkal töltötte meg.)

A perzsa seregben hazai viseletét és fegyverzetét hordva szinte minden keleti nép ott nyüzsgött: perzsák, médek, asszírok, szkíták, indusok, líbiaiak, frígek, lüdiaiak, baktriaiak. De ott voltak a perzsa birodalom görög alattvalói is.

A hatalmas hajóhad állítólag 1207 hajóból állt; zömét föníciaiak, szírek, egyiptomiak és küprosziak állították ki.

Csoda-e hát, ha a seregszemle után ezt kérdezte Xerxész egyik görög kísérőjétől:

– Mondd, lesz-e bátorságuk a görögöknek kezét emelni rám?

Perszeopoliszi dombormű: szírek vagy lüdek

Perszeopoliszi dombormű: khorezmi lovas

HAGYD ODA OTTHONODAT...

Az se csoda, hogy Athénban nagy volt a bizonytalanság. A görög városállamok egy része nem látta tisztán, hogy a veszély nemcsak Athént fenyegeti, és azt sem, hogy ha ez a város elesik, a görögség aligha kerülheti el a szolgaságot, hiszen a Peloponnészoszt Közép-Görögországgal összekötő földnyelven csak ideig-óráig állhatnak ellen a perzsa túlerőnek. Xerxész követei az ingadozók egy részét uruk mellé állították.

A „leggörögebb” isten delphoi jósdája is ezek szája szerint bomlasztotta az ellenállók sorait.

Az athéni jóslatkérők első alkalommal a következő gyászos választ kapták:

Oh, nyomorult, minek ülsz itt? Fuss tova
messze világba,
hagyd oda otthonodat, sose lásd a hazád ma-
gas ornat.
Nem marad épen a fej, szintúgy elpusztul a
teste,
lába se, törzse se lesz, keze sem teszi majd
akaratiját. . .

– így kezdődött a Püthia szava, s még rettenetesebb fenyegetéssel zárult:

Ádáz tűzfáklyák elemésztk templomainkat;
isteneink remegő testét ellepte verejtek,
orcájuk halovány. Ám nézd csak, hogy feke-
téllek
ott a tetőn csepegő vér: balsorsod jele,
reszkess!
Menj ki a szentélyből, búsan gyászolva
csapásod.

Az athéni követek rettenetesen elkeseredtek: a rossz jóslat minden csepp reményüket szétoszlatta. De féltek így hazatérni; nem akartak városukban teljes pánikot előidézni, s ezért még egyszer szerencsét pró-

báltak. Könyörgők módján, olajággal kezükben járultak Apollón elé.

– Ó, urunk, becsüld meg ezeket az olajágakat, amelyekkel eléd járulunk, s adj kedvezőbb jóslatot hazánkról! Különben nem távozzunk szentélyedből, halálunk órájáig itt maradunk!

A jósnő a másodszori kérésre ezt válaszolta:

... majd ad Zeusz gyöngé fabástyát,
gyermekidet s téged egyedül csak ez szabadít
meg.

Ellenség lovas és gyalogos csapatát te ne
várd be

békében, se szilárd talajon. Vond félre a
néped,
fusson a lábad! Lesz még ő majd szembe
tevéled.

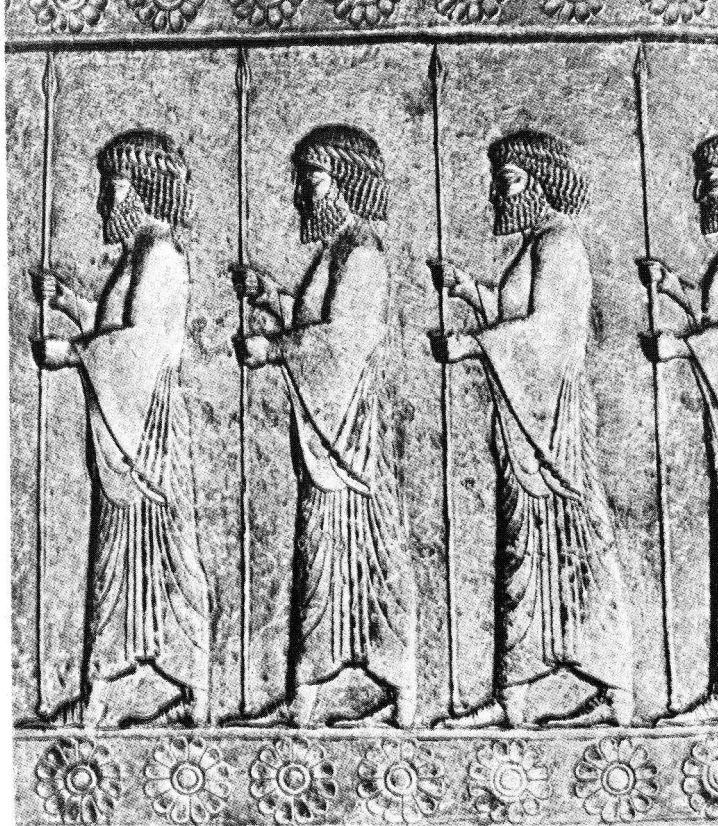
Ó, te dicső Szalamisz! A nők fiait te ölod meg
búzavetés idején vagy tán aratás idejében.*

Ez a válasz már jobban hangzott, de értelmem nem volt világos. A követek feljegyezték, visszatértek városukba, és felolvasták a népnek. Mindenki magyarázatot keresett a homályos sorokra. Volt, aki úgy vélekedett, hogy az Akropoliszon kell védekezni – fabástyákat emelni –, mások úgy gondolták, hogy Apollón a hajókat nevezi ezzel a furcsa kifejezéssel. De az utóbbi értelmezés hívei sem tudtak dűlőre jutni az utolsó két soron, mert ha valóban tengeri csata mentené meg őket, akkor miért öli meg Szalamisz a nők fiait.

Themisztoklész így érvelt: ha a vereség az athéniakra vonatkozna, akkor a Püthia nem nevezné dicsőségesnek Szalamiszt, hanem szerencsétlen jelzővel illetné. Tehát a jóslat azt ígéri, hogy ha az athéniak tengeren csapnak össze a perzsákkal, Szalamisz szigeténél győzni fognak.

Athén tehát a tengeri csatára készült. Athén

* Geréb József fordításai

Perszeopoliszi dombormű: a szuszai testőrség

Perszeopoliszi dombormű: elől perzsa „halhatatlan”,
hátsul mészáros

és Spárta szövetségesei összegyülekeztek, és felszólították az összes görögöket, hogy szüntessék be az egymással szembeni ellenségeskedést, és készüljenek fel a védekezésre. A felhívás eredménnyel járt. Athén és Aigina hosszas háborúja nemcsak befejeződött, hanem a sziget lakói, félretéve önző érdekeiket, a görögök ügye mellé álltak. Erős hajóhaduk jelentősen javított a görögök esélyein. Ez a váratlan fordulat alaposan csökkentette Xerxész követének diplomáciai sikerét.

Amikor a perzsa hadak már Európa földjét taposták, az athéni nép úgy döntött, hogy visszahívja a száműzötteket. Ariszteidész is visszatért a városba, pedig távozásakor azt kérte az istenektől, hogy sose kerüljenek pol-

gártársai olyan helyzetbe, hogy emlékezniük kelljen őrre. Athénban sokan attól tartottak, hogy a sértett politikus a perzsák mellé áll, s példájával megrontja híveit is. Szerencsére ezeknek csalódnuk kellett. Ariszteidész már a határozat meghozatala előtt azt üzenté az ott-honiaknak, hogy küzdjenek szabadságukért. Amikor visszaérkezett, feltétel nélkül ellenfele, Themisztoklész mellé állt, mert megértette, hogy csak tengeri csata mentheti meg városukat.

Így várták a görögök Xerxész seregét, amely Hérodotosznak, a perzsa háborúk krónikásának szavai szerint oly nagy volt, hogy folyókat ivott ki Görögország felé haladtában.

V. VÍZEN ÉS SZÁRAZON

„MEGCSELEKEDTÜK, AMIT
MEGKÖVETELT A HAZA!”

Ahogy közeledtek Xerxész hadai, úgy lett egyre világosabb, hogy a görög szövetségesek inkább csak elvben voltak egységesek, gyakorlati lépéseiket kevésbé tudták összehangolni. Mindenekelőtt az volt a legnagyobb probléma, hol vegyék fel a harcot az ellenséggel. Felmerült az a terv, hogy az Olümposz és az Ossza hegyek között a Tempé-völgy bejáratát őrizzék. Erről azonban a makedón király követi lebeszéltek a görögöket, mert a perzsa sereg nagyságának és a terepadottságoknak ismeretében világosan látták, hogy ezen a helyen Xerxész hadai egyszerűen letaposnák az ellenállókat. De ez ellen az elgondolás ellen szólt még két tény is. Egyrészt nemcsak a Tempé-völgyön keresztül lehetett bejutni Thesszáliába, másrészt a görögök –

hátukban a perzsabarát thesszáliai arisztokráciával – itt nem érezhették magukat biztonságban.

Az is nyilvánvaló volt, hogy a spártai hadvezetés Spárta érdekeit tartotta szem előtt, s azzal a gondolattal kacérkodott, hogy az Iszthmosz földszorost kell védeni.

Végül az a vélemény győzött, hogy zárják el a Thermopülai szorost, amely északról az egyetlen átjáró volt Közép-Görögország felé. A szorost nyugatról megközelíthetetlenül meredek hegység, keletről pedig a tenger határolta. A terep helyenként olyannyira el-mocsarasodott, hogy csak egy szekér haladhatott át a szoroson.

Thermopülainál mintegy négyezer görög várta a perzsákat. Spárta Leónidasz király vezérlete alatt háromszáz nehézfegyverzetű gyalogost küldött, ami a sokszoros perzsa túlerő ismeretében azt mutatta, hogy eleve le-

A Thermopülai szoros (*Gink Károly felvétele*)

mondtak a győzelem reményéről. A katonák közé csak olyanokat választottak, akiknek már volt gyermekük, tehát pusztulásukkal nem hal ki családjuk is. A spártaiak a halálba indultak.

A görög hajóhad Euböia szigete mentén Thermopülai magasságáig hajózott fel, hogy a tengeren is elzárja a perzsák útját.

Xerxész lovas kémét küldött előre, hogy megnézzé, mennyien vannak a görögök. Éppen a spártaiak voltak őrösen, s az ellenségre rá se hederítettek, fészülködtek, tornáztak. A perzsa király nem értette a dolgot, de egy görög kísérője felvilágosította, hogy a spártaiak akkor cicomázzák fel magukat, ha próbára teszik életüket. Xerxész nem tudta elképzelni, hogy bárki szembe merészelhet szállni seregével. Napokig várakozott, hogy a görögök békésen elvonuljanak útjából. Ezt azonban várhatta. . .

Az első támadást méd és kisázsiai csapatok

Felcicomázott hajó spártai harcosok elesett bajtársuk holttestét viszik. Archaikus spártai vázafestmény

Spártai harcosszobor az i. e. V. század elejéről.
Régebben Leónidasz portréjának tartották

intézték a szoros ellen. A parancs úgy szólt, hogy a vakmerő védőket élve fogják el, és hozzák Xerxész színe elé. Egész nap folyt a csata, és a támadók súlyos vereséget szenvedtek. Ezután a perzsa sereg legjobb katonái, a perzsa „halhatatlanok” léptek sorompóba. A végeredmény ugyanaz lett. Napokig dühöngött a csata, és semmi jel sem mutatott arra, hogy a görögöket a fáradtság és sebeik térdre kényszerítik.

Ekkor egy környékbeli görög jelentkezett Xerxésznél, és elárulta, hogy van egy hegyi

ösvény, melyen meg lehet kerülni a szorost. Amikor a görögök megpillantották, hogy az ellenség a rejtékúton hátuk mögé jut, Leónidasz, aki a védelmet irányította, elküldte a szövetségeseket. Végül a spártaiak, a thébaiak és a theszpiaiak maradtak a csatamezőn. Mindegyikük tudta, hogy halál vár rájuk, és foggal-körömmel is harcoltak. Legtöbbjüknek lándzsája összetört, és karddal kaszabolták a perzsákat. Nem ügyeltek többé arra, hogy a szoros legszűkebb szakaszát védjék, kicsaptak az ellenségre, melynek bátorságát vezérei ostorral igyekeztek serkenteni. Ebben a csatában halt hősi halált Leónidasz. Azután megérkezett a bekerítő műveletet végrehajtó perzsa csapat. A maradék görögök egy dombra húzódtak vissza, ahol valósággal elborították őket a perzsák lövedékei. Most bekövetkezett az, amin a csata kezdete előtt a spártaiak tréfálkoztak. Ugyanis amikor egy görög azt mondta nekik, hogy a perzsák annyian vannak, hogy ha kilövik íjaikat, a nyilak elsötétítik a napot, valaki így felelt:

– Jó hírt hallok, mert ha a perzsák elsötétítik a napot, legalább árnyékban harcolhatunk!

A görögöket később a csatamezőn temették el. A dombon kóoroszlán hirdette Leónidasz dicsőségét, a spártaiak emlékét külön felirat is őrizte:

Itt fekszünk; vándor, vidd hírül a spártaiaknak:

megcselekedtük, amit megkövetelt a haza!*

Több ezer perzsa halott tanúsította Leónidasz maroknyi csapatának vitézségét. A thébaiak az utolsó pillanatban megadták magukat, s azt bizonygatták, hogy akaratuk ellenére keveredtek a thermopülai ellenállók közé. Xerxész azonban rabszolgaságba taszította őket.

* Ponory Thewrewk Emil fordítása

A thermopüli csata hadászati térképe. a) A bekerítő hadművelet útvonala. b) Görög egység az Aszóposz völgyében. c) Görög erődtímeny. d) Görög őrségek a hadászatiag fontos kiemelkedéseken. e) Domb, a legutolsó csata színhelye. f) Meleg források. g) A görögök erődtített állásai. A pontsor a tulajdonképpeni szorost jelöli

ÉG AZ AKROPOLISZ!

A perzsák előtt megnyílt a szárazföldi út. A tengeri csatározások ez ideig eldöntetlenek maradtak. Euboi északi fokánál nem sikerült az ellenséges áttörés. Abban a pillanatban azonban, ahogy Thermopüli elesett, a hajóhad nem tartózkodhatott tovább távol Athéntől. Egy jól sikerült éjszakai manőverrel a görög flotta észrevétlenül visszavonult a Szaróni-öbölbe.

Xerxész saját veszteségeit eltitkolva megmutatta hajóhada legénységének a szorosban elesett görögök tetemeit. De a perzsák harci kedve nem volt a régi. Sokan tudták már, mit jelent az, ha valaki a saját szülőföldjét védi. Xerxészt se túlzottan nyugtatta meg, amikor arról értesült, hogy Spártában legalább nyolcezer olyan katona van, mint a thermopüli hősök. A seregéhez csatlakozó görögök el-

beszélései is izgatták a kedélyeket. Amikor egyikük elmondta, hogy a versenyjátékokon olajfaágért küzdenek, az egyik perzsa előkelő megjegyezte:

– Miféle emberek ellen indultunk hadba, akik nem pénzért, hanem a bátorság erényéért harcolnak?

De hát a pillanatnyi helyzet mégiscsak a perzsáknak kedvezett. Xerxész hadait a boiótiai arisztokrácia tárt karokkal várta, és akadálytalanul nyílt meg az út Athén felé.

Az athéniak a legnagyobb szerencsétlenségre is felkészültek. A népgyűlés Themisztoklész javaslatára határozatot hozott Athén kiűritésére:

„A várost rá kell bízni Athénére, Athén védelmezőjére és valamennyi többi istenre, hogy őrizték, és távol tartsák földjétől a barbárt. Maguk az athéniak és az Athénban élő idegenek gyermekeiket és asszonyaikat Troi-

A Troizénban előkerült felirat őrizte meg az Athén kiürítésére vonatkozó népgyűlési határozat szövegének másolatát

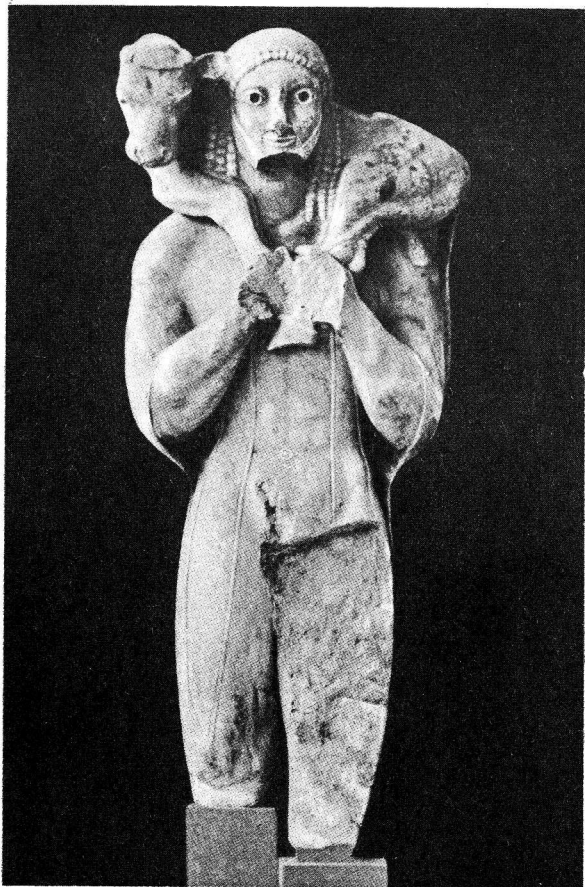
zénba szállítsák. . . Az öregeket és a vagyon-
tárgyakat Szalamiszra vigyék át. A kincstár-
nokok és a papnők az Akropoliszon maradjá-
nak, őrizvén az isten tulajdonát. Az összes
többi athéniak és idegenek, amennyiben nagy-
korúak, szálljanak az előre elkészített kétszáz
hajóra, és azokon küzdjenek a barbár ellen
saját szabadságukért, a többi hellénekért is,
együtt a lakedaimóniakkal, korinthusziakkal,
aiginaikkal és mind a többiekkel, akik haj-
landók részt vállalni a veszélyből. . .”

S az athéniak elhagyták városukat. Drámai
jelenetek kísérték a kiürítést. Gyerekek sír-
tak, nők jajveszékelték. A legszánalomramél-
többek azok az öregek voltak, akiknek a

hajókon nem jutott hely. A kutyák kétségbe-
esetten vonítottak a partról távozó gazdáik
után. Xanthipposznak, Periklész apjának ku-
tyája úszva követte a hajót Szalamiszig, és a
sziget partján múlt ki a fáradtságtól.

A perzsák üresen találták Athént. Az Akro-
poliszt csekély őrség védelmezte: néhány pap,
no meg azok, akik így értelmezték a delphoi
jóslatot. Az ellenség Arész dombjáról gyújtó-
nyilakkal lőtte a fellegvárat, majd néhányuk
mellékúton bejutott a várba. A védőket egy-
től egyig felkoncolták, a templomokat fel-
dúlták, kifosztották, és az egész fellegvárat
lángba borították. Xerxész úgy érezte, bosszú-
ja részben beteljesedett. Lovas hírnököt me-
nesztett a nagy hírrel Szuszába. A megszállók
Perzsiába hurcolták az athéni demokrácia

A perzsa pusztítás emlékét őrzi többek között a híres
akropoliszi „Borjúvivő” erőszakkal megcsonkított
márványszobra

jelképének számító szoborcsoporthoz, Anténór „Zsarnokölők”-jét.

A Szalamisznál mintegy 380 hajóval vesztelő görögök Athén pusztulásának hírére megzavarodtak. Az athéniak tudták, hogy utolsó reményük a hajóhad, ugyanakkor attól is féltek, hogy okatlanul kockára tegyék. A flotta élén a spártai Eurübiadész állt, aki városa érdekeit képviselve azt hangoztatta, hogy a Peloponnészosz védelmére kell berendezkedni. Athén eleste kedvezett ennek a véleménynek. Themisztoklész felkereste Eurübiadészt hajóján, és mindent megtett, hogy rábeszélje az ütközetre. Érvei közül talán a legfontosabb az volt, hogy míg az Iszthmosznál a nyílt tengeren kellene összemérni erejüket a perzsákkal, addig Szalamisznál, kihasználva a tengerszoros előnyeit, több esélyük van a túlerővel szemben. A szövetségesek azonban egyre inkább a spártai terv mellett állottak, s a vita odáig fajult, hogy a korinthuszi vezér felszólította Eurübiadészt, ne hallgasson egy hontalan, mármint Themisztoklész beszédére.

THEMISZTOKLÉSZ „ÁRULÁSA”

Ekkor Themisztoklész cselre szánta el magát. Szikinnoszt, perzsa származású szolgáját és gyermekeinek nevelőjét egy csónakban Xerxészhez menesztette a következő üzenettel:

„Themisztoklész, az athéniak parancsnoka átpártolt a királyhoz, és elsőnek óhajtja értesíteni, hogy a görögök meg akarnak futamodni. Azt tanácsolja a királynak, hogy ne hagyja futni őket, hanem semmisítse meg tengeri erejüket, míg zavar uralkodik soraikban, és míg nem egyesültek szárazföldi seregeikkel.”

Xerxész megmámorosodva Athén bevételétől, készpénznek vette Themisztoklész üzenetét. Az éj leple alatt a perzsa hajóhad minden tengerszorost lezárt, és felsorakozott az ütközetre. Még a kis Pszüttaleia szigetére is kato-

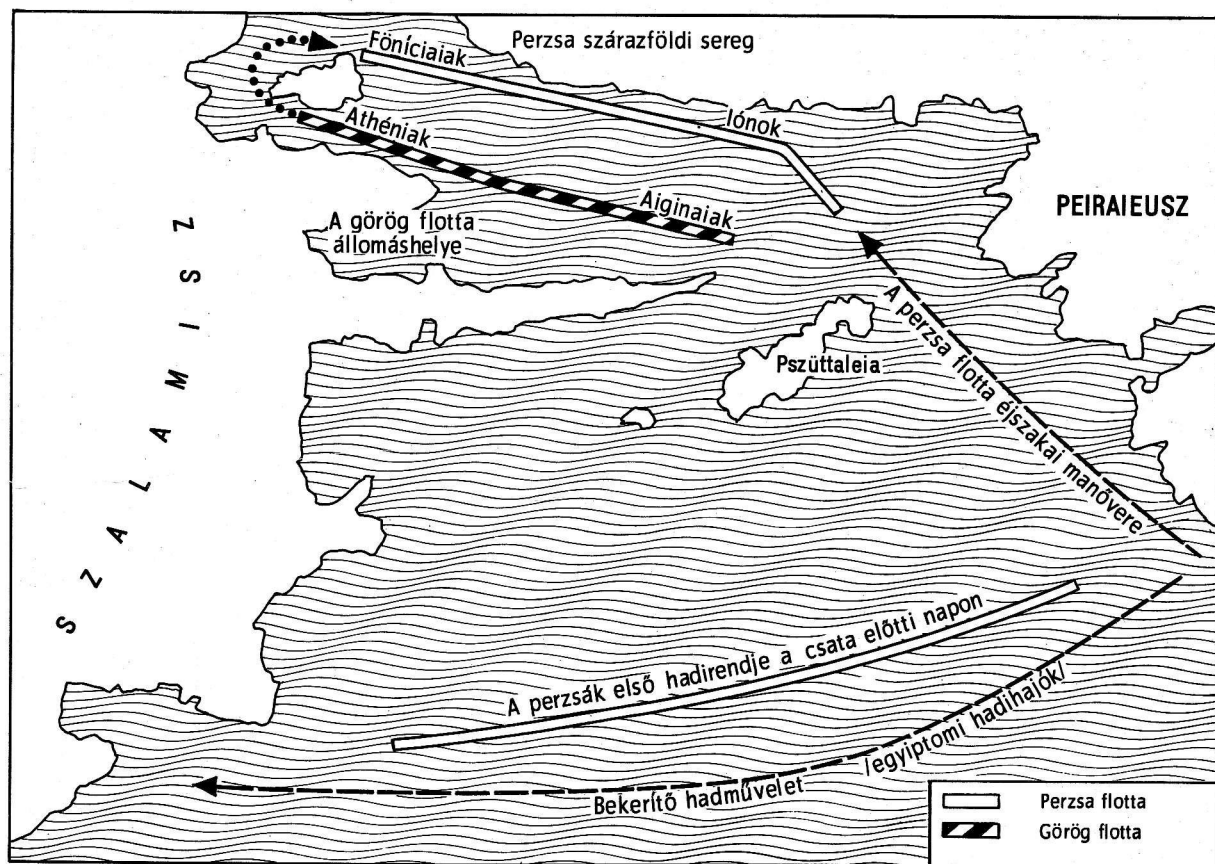
nákat tettek ki, mert úgy vélték, hogy a hajótöröttek itt keresnek majd menedéket.

Ezen az éjszakán váratlan vendég toppant be Themisztoklészhez. Régi ellenfele, Ariszteidész volt, aki az ellenséges hajók között evezett hozzá Aiginiáról.

– Themisztoklész, hallgassunk józan eszünkre – szólt a vendég –, hagyjuk a hiú, gyerekes civódást. Kezdjünk inkább üdvös és tiszteletre méltó versengésbe Görögország megmentéséért, te mint fővezér, én pedig mint tanácsadód. Most értesülök róla, hogy egyedül te ragaszkodsz a legjobb haditervhez, és az az óhajtasod, hogy minél előbb döntő csatára kerüljön sor a szorosokban. Ezt szövetségeseink, úgy látszik, ellenzik, de az ellenség a te kezredre dolgozik. A tengert az ellenség hajói körben és hátulról máris úgy ellepték, hogy a görögök akarataik ellenére is kénytelenek lesznek bátran harcolni, mert a visszavonulás útja el van vágva előlük.

A szalamiszi csata színtere. Háttérben Szalamisz szigete

A szalamiszi csata hadászati térképe

Ekkor Themisztoklész felfedte Ariszteidész előtt a csejt. Összehívták a haditanácsot, és ismertették a vezérekkel az új helyzetet. Ennek ellenére sokan továbbra is elleneztek a csatát. A korinthusziak vezére így érvelt:

– Lám, Themisztoklész terve még Ariszteidésznek sem tetszik, hiszen hallgat!

– Nem hallgatnék, ha Themisztoklész nem a legjobbat tanácsolta volna! – hangzott a válasz.

A görögök felkészültek a döntő ütközetre.

Napkeltekor Xerxész a szárazföld egyik magaslatán aranyveretes trónon foglalt helyet. Körülötte írnokok hada nyüzsgött, hogy a csata eseményeit megörökítse.

A tenger felől friss szél fújt, és nagy hullámokat vert a tengerszorosban. Ezek hamarosan megmutatták, hogy a görögök nagyobb mesterei a hajóépítésnek, mint a föníciaiak vagy az egyiptomiak. Az alacsony, mély já-

rású görög hajók kiválóan alkalmazkodtak a hullámokhoz; a magas fedélzetű, nehézkes perzsa hajók viszont oldalra fordultak, és legnagyobb felületüket tárták ellenségeik felé. Most értették meg a görögök a delphoi isten egyik jóslatát: könyörögjenek a szelekhez, mert azok lesznek a görögök legnagyobb szövetségesei!

A görög hajóhad támadott. Hosszú, elkeseredett harc bontakozott ki. Hamarosan kitűntek bátorságukkal az athéniaiak és az aiginaiaiak. A görögök lassan felülkerekedtek. A perzsa hajókon pánik tört ki. Artemiszia kariai királynő úgy menekült el a reá támadó athéniaiak elől, hogy egy perzsa hajót süllyesztett el, mire az athéniaiak leálltak, mert azt hitték, hogy szövetségésüket rohamozzák. Xerxész viszont úgy látta, hogy Artemiszia görög hajót küldött a tenger fenekére, és így sóhajtott fel:

– Férfiaim asszonyokká lettek, az asszonyok pedig férfiakká!

A kariai királynő végül is elvitorlázott, pedig az athéniaiak nagy díjat tűztek ki elfogására, annyira sértette őket, hogy egy nő mert harcba szállni ellenük.

Egyre több perzsa hajó próbált menekülni, de a szorosokban az aiginaiak leselkedtek, és meglekelték a szökevény hajókat.

Aiszkhülosz, aki részt vett az ütközetben, *Perzsák* című tragédiájában egy perzsa hírnökkel így ad drámai tudósítást a győzelemről:

... Kezdetben még helytáll a perzsa áradat;
de a szorosban feltolul a sok hajó,
már egy se tud a más baján segíteni,
bronz-csőr ütésekkel egy a másikat
horpasztja: törnek evezőik rendei;
nagyon is nem bolondul jöttek körbe ránk
a hellének hajói, sorra felborul
sok nagyhasú hajónk, tengert se látni már
a roncsoktól, elvérzők hulláitól.
A parti szirtek holttetemmel rakva mind.
Ami hajó hajóhadunkból fennmaradt,
fut kapkodón, evezve rendezetlenül...*

Ariszteidész is kitett magáért. Csapatnyi nehézfegyverzetű gyalogossal megvetette lábát Pszüttaleia szigetén. A hopliták egy szálig felkoncolták a perzsákat.

A „gyöngé fabástyák” megmentették Athént, Xerxész nem mert újabb ütközetbe bocsátkozni, bár színelte az előkészületeket. A királyok királya attól tartott, hogy a görögök a Helléspontoszhoz hajóznak, elpusztítják a hajóhidat, a perzsa sereg görög földön ragad, és még az ő élete is veszélybe kerül.

... Szuszában örömnüpre készülődtek. Megérkezett a futár, és beszámolt Athén bevételéről. A perzsák mirtusszal hintették be az utakat, tömjént égettek, lakomáztak. De nem-

sokára hozták a második hírt a szalamiszi vereségről. Az ünneplők gyászt öltöttek, megszággatták ruháikat, sírtak. Xerxész életéért aggódtak, és Mardonioszt hibáztatták a csapásért.

PLATAIAI

Mardoniosz is jól tudta, hogy helyzete Szalamisz után megingott. Azzal állt Xerxész elé, hogy az igazi csatát nem fadeszkák, hanem emberek és lovak döntik el. A tengeren amúgy se a perzsák vesztek, hanem a rosszul harcoló föníciaiak, egyiptomiak, küprosziaiak. 300 000 emberre van szüksége – mondta –, hogy a görögöket Xerxész uralma alá hajtsa. Az uralkodó pedig nyugodtan visszatérhet Perzsiába.

A király megörült az ajánlatnak.

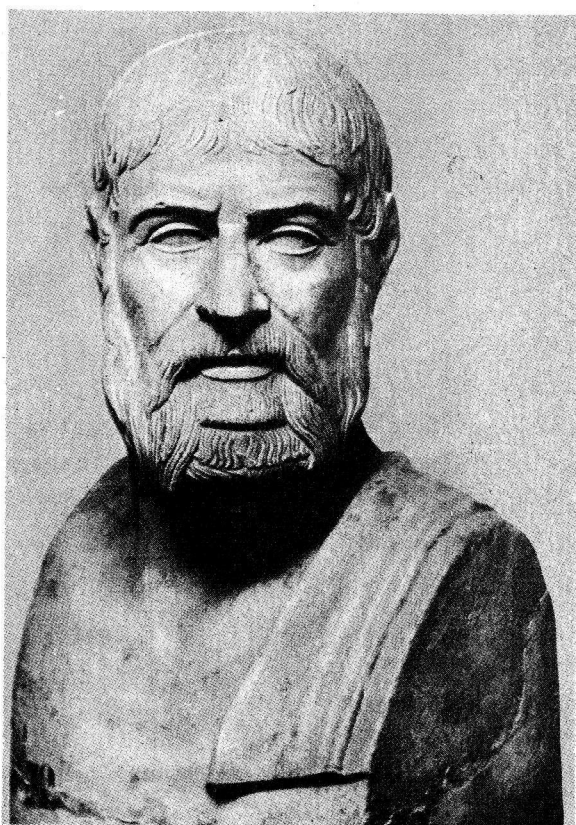
A perzsa hajóhad két nappal a csata után visszaindult a Helléspontoszhoz, hogy biztosítsa a hajóhidat. A görögök először üldözőbe akarták venni, de belátták, hogy az ellenség ereje még mindig túl nagy, és egy újabb ütközet visszájára fordíthatja a szalamiszi győzelem előnyeit. Themisztoklész újra üzenetet küldött Xerxészhez:

„... Az athéni Themisztoklész neked szolgálatot akar tenni, s ezért visszatartotta a görög hajókat, melyek téged üldözni és a helléspontoszi hajóhidat lerombolni szándékoztak. Most hát távozz teljes nyugalommal!”

A perzsa szárazföldi sereg megindult visszafelé. Északon Mardoniosz kiválasztotta a visszamaradó csapatokat, és ezekkel Makedóniában telelt át. Xerxész serege 45 nap alatt érte el a Helléspontoszt. Katonái végigdúlták azokat a vidékeket, melyeken átvonultak. A hadsereget járványok tizedelték meg.

I. e. 479 nyarán Mardoniosz újra megindult dél felé. Mielőtt azonban támadásra szánta volna rá magát, követet küldött Athénba,

* Jánosy István fordítása

Pauszaniasz feltételezett portréja (római másolat)

Perzsa díszkard markolata aranyból

hogy csábító ígéretekkel maguk mellé állítsa az elpusztított város lakóit. A követ a makedón király volt személyesen, és a perzsák nevében megígérte, hogy visszakapják elfoglalt földjüket, sőt újabb birtokokat ajándékoznak nekik, szabadságukat tiszteletben tartják, szentélyeik újjáépítését a perzsák vállalják. De kössenek békét a perzsákkal, és lépjenek velük szövetségre.

Az athéniak válasza ez volt:

„Jelentsd Mardoniosznak az athéniak üzenetét: míg a nap e mostani pályáján mozog, Xerxésszel nem szövetkezünk, hanem síkra szállunk, hogy megvédjük magunkat. Bízunk isteneinkben, kiknek templomait és szobrait ő kímélet nélkül felperzselte.”

Mardoniosz látva, hogy kísérlete nem vezetett eredményre, megindította hadait. Athént újra üresen találta: a férfiak a hajókon, a harcolni nem tudók Szalamiszon voltak.

A város szövetségesei habozásának köszönhetően a második perzsa dúlást. Végül mégiscsak megindultak a felmentő hadak. A fegyvertársak megijedtek, hogy Athén enged Mardoniosz előnyös ajánlatainak.

Pauszaniasz király vezetésével ötezer spártai vonult fel a perzsák ellen, majd a többi szövetséges is csatlakozott hozzájuk.

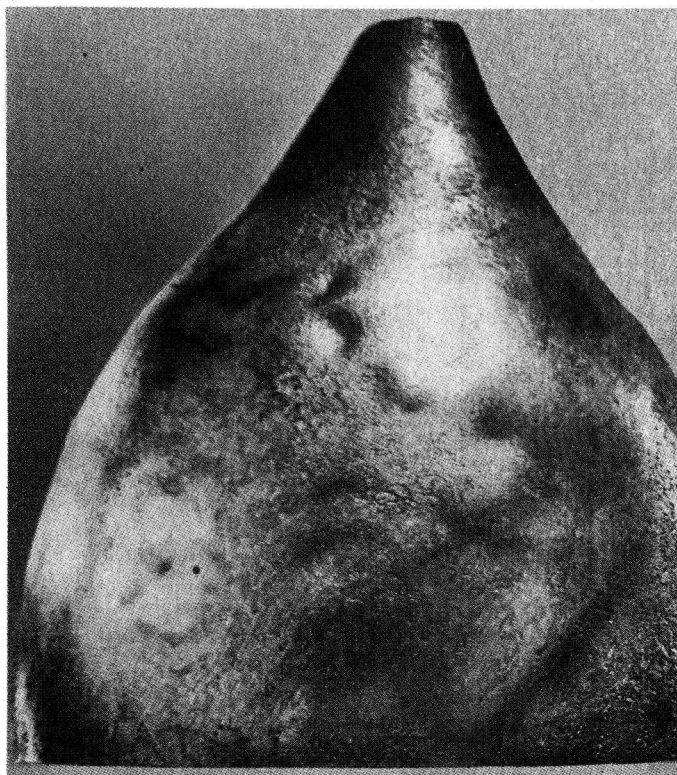
A szövetséges seregek megjelenésének hírére Mardoniosz jobbnak látta Attikát elhagyni, hogy olyan hadszínteret keressen, ahol lovassága előnyös terepen harcolhat. A boiótiai síkságra vonult, Thébai és Plataiai között ütött táborn. Az Aszóposz folyó két partján kerültek szembe a hadseregek. Hosszú napokig farkasszemet néztek az ellenfelek, miközben a perzsa lovasság állandóan nyugtalanította a görögöket. Ennek hatására a nem éppen összhangban cselekvő szövetségesek csapatát csoportosításokba kezdték. A műveltet fejetlenül zajlott le. Több kisebb csapat összekeveredett, az athéniak pedig elszakadtak a derékhadtól. Ekkor zúdult rá a görögökre a perzsa lovasroham. Az ütközet már

eleve elveszettnek tűnt, hiszen minden súly a spártaiakra nehezedett. Pauszaniász spártai király azonban nagyszerű taktikával visszavonta csapatait Plataiai irányába, harc közben az egyik hegy lejtőjére vitte őket, és amikor a perzsa lovasroham ereje a magaslaton megtört, rájuk zúdította a hoplita falanxot. A győztesnek látszó perzsák között pillanatok alatt zavar támadt, szétszóródtak, és fejvesztetten menekültek táboruk felé. Mardoniosz is életét vesztette a plataiai csatamezőn.

Közben odaérkeztek a derékhadtól elszakadt athéniak; ostrom alá fogták és hamarosan elfoglalták a perzsa táborát. A görögök elámultak a perzsák felmérhetetlen kincsein. Pauszaniász Mardoniosz arannyal-ezüsttel ékes sátrában ebédelt. Megízlelte a perzsa ételleket, majd feltálaltatta saját szerény ebédjét. A görög vezéreknek nevetve mondta:

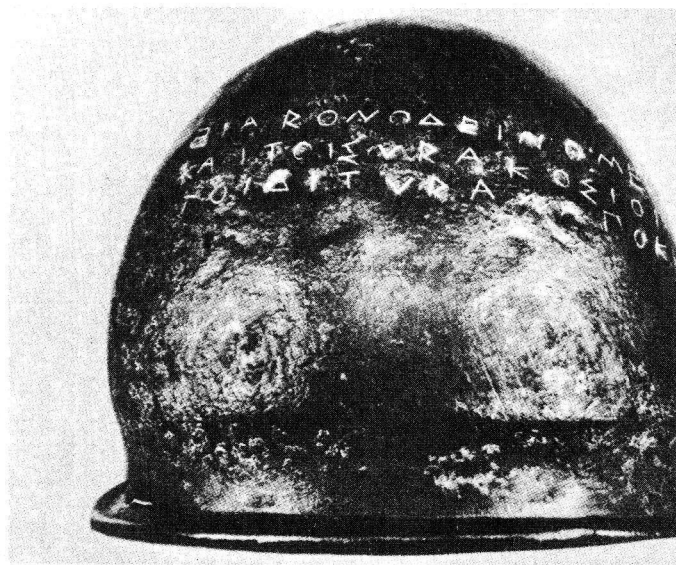
– Görögök, azért hivattalak ide benneteket, hogy megmutassam nektek, milyen ostoba ember volt a perzsák vezére, aki ilyen asztal birtokában hozzánk jött kirabolni a mi nyomorúságunkat.

Miltiadész és Themisztoklész a perzsák fölötti győzelem diadaljelével. Római kori athéni pénz hátoldala

A perzsa zsákmányból felajánlott bronzsisak Zeusz olümpiai szentélyében. Felirata: „Zeusznak az athéniak (ajánlják fel), a médektől elvéve”

Etruszk sisak Olümpiából. Felirata: „Hierón, Deinomenész fia és a szürakuszaiak Zeusznak (ajánlják fel) a kuméi etruszk zsákmányból”

Az ötvösművészet remeke a himerai győzelem emlékére vert szürakuszai ezüstpénz két oldala

Ugyanezekben a napokban a görögök még egy nagy győzelmet arattak. A kisázsiai part Mükalé hegyfokánál az athéni Xanthipposz és a másik spártai király, Leótükhidész vezérlete alatt a hajóhad szétverte az utolsó perzsa flottát. A győzelem után az iónok lerázták a perzsa igit.

Mindezekkel egyidőben a nyugati görögség is leszámolt legnagyobb ellenfelével, a perzsákkal szövetséges karthágóiakkal. A döntő

csatát i. e. 480-ban a szicíliai Himeránál vívták meg.

Pár évvel később Küménél a szürakuszai türannosz vezérlete alatt a szicíliai görögök másik nagy riválisukat, az etruszokat is legyőzték.

Szalamisz és Plataiai után a görögség végre fellélegezhetett. A perzsa veszély elhárítása megteremtette az athéni demokrácia teljes kibontakozásának lehetőségét.

A karthágóiak legyőzésének emlékére emelt templom maradványai Himerában

VI. A GYŐZTES DÍJA

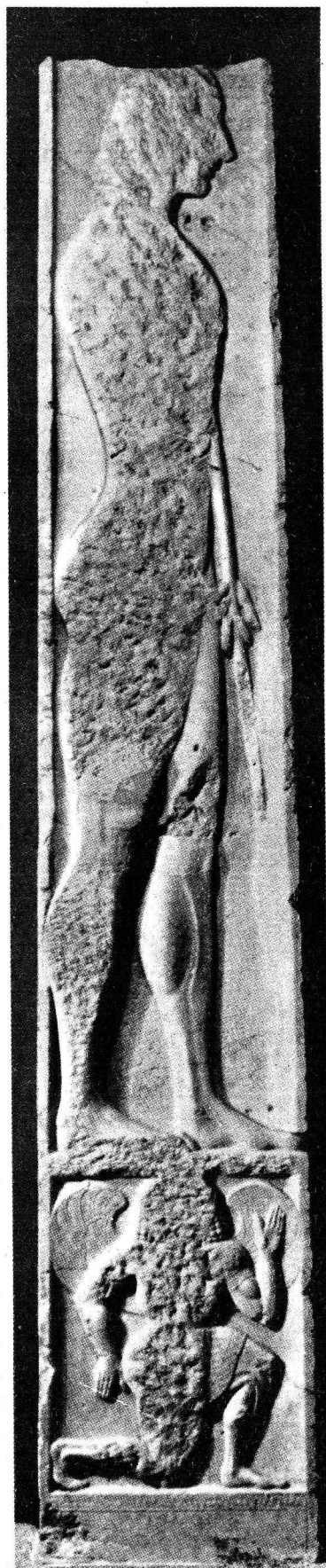
KÉNYES EGYENSÚLY

A perzsa veszély teljesen azért mégsem szűnt meg. A görög földön még sokfelé perzsa helyőrség állomásozott, s a kisázsiai iónok is joggal tarthattak attól, hogy Xerxész megkísérli visszaszerezni városaikat. Az athéniak a győzelem mámorában sem feledkeztek meg arról, hogy ügyelniük kell a védekezésre. Megkezdtek városuk újjáépítését s egyben megerősítését is. A radikális intézkedések serkentője ezúttal is Themisztoklész volt. Athén siralmas látványt nyújtott. Védőfalai, házai, szentélyei romokban heverték. Themisztoklész népszerűségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy ilyen körülmények között rávette a lakosságot, hogy elsősorban ne lakhelyével, hanem az új védőrendszer kiépítésével törődjék, s ennek érdekében az épen maradt emlékeket se kímélje. S a falak roppant gyorsan emelkedtek. Férfiak, nők és gyerkek szinte erejükön felül dolgoztak az építkezésen. Lebontották a magánházakat és középületeket, ha éppen megfelelő anyagot nyújtottak a védőrendszerhez. Az i. e. VI. század síremlékei közül nem egyet beépítettek az erődítésbe. Igaz, a demokrácia amúgy is lenézte az arisztokraták „sírluxusát”, s már Kleiszthenész alatt törvénnyel tiltották meg, hogy bárki nagy munkát igénylő síremléket állíttasson.

Athén falainak újjáépítését erősen ellenezték a spártaiak. Szalamisz és Plataiai után Athén és Spárta már nemcsak szövetséges volt, hanem versenytárs is, és a spártaiak roppant gyanakvással szemlélték a tőlük független nagyhatalom kialakulását. Themisztoklész azonban félrevezette szövetségeseit, és meglepetésszerűen, roppant gyorsan fejezték be a munkát.

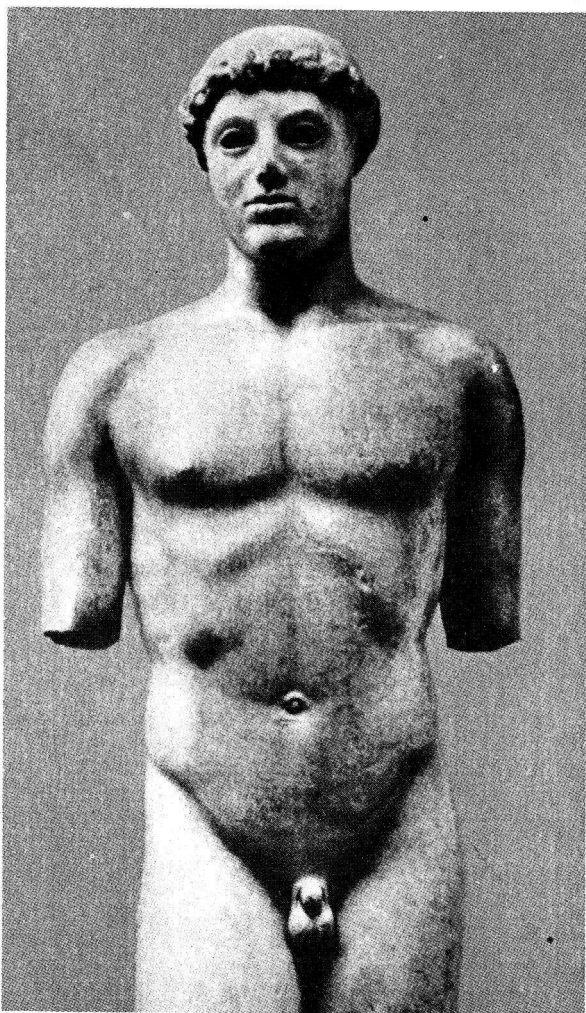
Athéni archaikus sírkő.

A Themisztoklész-féle erődítményből került elő

Themisztoklész azt is tudta, hogy Athén csak tengeri hatalmával biztosíthatja a perzsa veszély elhárítását. Így nagyszabású tervei között szerepelt a város kikötőjének, Peiraieusznak kiépítése és védőfalakkal Athénhoz kapcsolása is. Ennek az elképzelésnek azonnal nagy ellenzéke támadt. A földbirtokosok megértették, hogy Athén tengeri hatalommá fejlődése érdekeik ellen irányul. Az ellenzék hevesen ágált. Az athéni királyokra hivatkoztak, akik földművelésre szoktatták a lakosokat, és nem a tengeri életre. Ezt az érvet a mítosz tekintélyével is támogatni lehetett: Athéné olajfájával éppen a tengeristentől hódította el a várost. Nem csoda, hogy később

Ifjúszobor az athéni Akropoliszról a Marathón és Szalamisz közötti évtizedből. Mestere valószínűleg Kritiosz volt

a rosszmájú Arisztophanész így csúfolódott: Themisztoklész nem Peiraieuszt ragasztotta Athénhoz, hanem a várost kapcsolta a kikötőhöz.

Egyelőre azonban a „tengeri párt” volt az erősebb. Vezére nemcsak azt tudta, hogy a perzsa veszély miatt létkérdés a tengeri erő fokozása, hanem ennél jóval előbbre is látott. Tisztában volt azzal, hogy előbb vagy utóbb elkerülhetetlenné válik Spártával az összeütközés, hiszen a nagy szövetséges és ellenlábás nem nézheti ölbe tett kezekkel, hogy Athén a görög városok élére kerül. Egy esetleges háborúban Spárta ellen megint csak a hajóhad győzhet.

Ennek felismeréséhez politikai zsenialitás kellett, hiszen Plataiai után a görögök hangulata egészen más volt. A szövetségesek egyelőre annak az eskünek a szelleméhez tartották magukat, melyet még a döntő csata előtt tettek:

„Nem fogom az életemet többre tartani a szabadságnál, s a vezéreket sem életükben, sem halálukban el nem hagyom, de a csatában elesett bajtársaimat is mind eltemetem, és ha a barbárokat a háborúban legyőztük, egyetlen, a küzdelemben részt vett várost se fogok elpusztítani, a felégetett és lerombolt szentélyek közül pedig egyet se fogok újjáépíteni, hanem úgy hagyom őket, hogy emlékeztetőül maradjanak az utódoknak a barbárok istentelenségére.”

A győzelem után a szövetségesek a felszabadító harcok folytatását szorgalmazó határozatokat hoztak, ünnepet alapítottak a szabadság kivívásának emlékére, intézkedéseket helyeztek kilátásba az árulók megbüntetésére. Persze ezek az első örömmámorban született „döntések” inkább csak a hangulatot tükrözték. Így az athéniak nem vették komolyan az újjáépítésre vonatkozó tilalmat, s csak a kisázsiai iónok tartották ehhez magukat.

Itt kell megemlíteni, hogy Anténór „Zsarnokölők” szoborcsportja helyett már i. e.

A déloszi Apollón-szentély maradványai Déloszon (nyíllal jelölve), ahol egy ideig a déloszi szövetség pénztárát őrizték

477-ben felállították az új emlékművet Athén főterén, az *agorán*, amely egyúttal a perzsa zsarnokságtól való megszabadulást is jelképezte. A csoport két mestere, Kritiosz és Nésziótesz közül az előbbi a város „legmodernebb” szobrása volt; munkássága jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a görög művészet kilépjen a keleti és a régies művészetek sorából, s néhány évtized alatt klasszikus magaslatoakat hódítson meg.

A perzsaellenes szövetség felbomlásának első jelei már i. e. 478-ban jelentkeztek. A spártaiak eleve idegenkedtek a tengeren túli és számukra érdektelen vállalkozásoktól, noha egyelőre tartották magukat a közös határozatokhoz. Az athéni és a spártai haderő Pauszaniasz vezetésével Küprosz ellen vonult. A sziget jó részét bevették, majd a Hellész-pontosz felé fordultak, és Büzantiont kezdték ostromolni. Eközben a hajóhadban egyre

nagyobb lett az elégedetlenség. A perzsa iga alól felszabadult iónok hevesen támadták Pauszaniaszt zsarnoki módszerei miatt. A nézeteltérés odáig fajult, hogy az athéniak is beavatkoztak a vitába, természetesen az iónok oldalán. Végül a spártai hadvezetés kénytelen volt Pauszaniaszt hazarendelni. Ugyanakkor azonban a spártaiak sértődötten visszavonultak a görögök közös ügyétől, s abbahagyták a költséges tengeri hadviselést.

Spárta kiválása után az athéniak irányították a felszabadító harcokat. Az új helyzet egyenes következményeként már i. e. 478–77-ben új szövetség, az úgynevezett déloszi szövetség körvonalai bontakoztak ki. Ennek keretében főleg a szigetek és a kisázsiai partvidék városai tömörültek Athén körül a perzsa veszély ellen. A szövetségbe tömörült poliszok száma már kezdetben száz-kétszáz között lehetett, később a négyszázat is elérte. A

Athéni váza Pénélopé és Télemakhosz ábrázolásával. A szövőszéken látható anyag mintái a perzsa művészet hatását tükrözik (I. e. 440 körül készült a darab)

szövetség központja Délosz szigete lett, az iónok ősi kultuszhelye. A választás azért is a szent szigetre esett, minthogy az már Peisisztratosz ideje óta az athéniak felügyelete alatt állott. Itt tartották a szövetségesek tanácskozásait, itt őrizték Apollón templomában a közös kincstárat. A szervezet lényege az volt, hogy Athén lépett szövetségre a tagállamokkal. Tehát Athén állapította meg a szövetség alapszabályait, s az ő kezében volt a katonai vezetés is. A nagyobb szigetek, mint Khiosz, Leszbosz, Szamosz, Naxosz és Thaszosz, hajókat szereltek fel; a kisebb közösségek pénzzel térítették meg a perzsák elleni hadviselés költségeit.

A pénzbeli hozzájárulás (*phorosz*) összegét Ariszteidész állapította meg, aki Themisztoklész mellett fontos szerepet játszott a szövetség megszervezésében. 460 talantonban határozta meg a végösszeget, s ezt az egyes

városok gazdasági lehetőségeit figyelembe véve bontotta le tagonként. Az igazságosságaról híres politikus ezt a kényes feladatot is mindenki meglegedésére, tiszta kézzel oldotta meg.

A szövetségi pénztárba évenként befolyó 460 talanton lehetővé tette egy hatalmas flotta és hadsereg fenntartását. A haderő azonban nem csupán védelmi feladatokat látott el, hanem egymás után számolta fel az Égei-tenger partvidékein állomásozó perzsa csapatokat. Ezeket az akciókat Athén vezette, s athéniak adták a katonaság zömét is.

A szövetség tagjai esküt tettek, hogy valamenynyien ugyanazt tekintik ellenségnek és barátnak, majd a fogadalom megerősítésére hatalmas vastömböket süllyesztettek a tengerbe. Ez a szertartás azt jelképezte, hogy úgy legyen örökös a szövetség, ahogy a tömbök örökre eltűntek a mélyben.

A szövetség pénzügyi intézkedéseinek görög földön nem találjuk párját. Hasonló adórendszert éppen Perzsiától tanulhattak az athéniak. S ha nem is azt kell gondolnunk, hogy lemásolták a keleti módszert, végeredményben, mégiscsak utánozták. A tagok számára nem lehetett túlságosan sértő ez a forma, annál kevésbé, hiszen nagy részük néhány évvel azelőtt a perzsa birodalom adófizetője volt.

Bár a perzsák akkor a görögök halálos ellenségeinek számítottak, államszervezetük és kultúrájuk nem maradt hatástalan legyőzőikre. Így a Plataiainál zsákmányolt perzsa ékszerek, díszfegyverek, szövetek viszonylag gyorsan keletiessé tették a görögség ízlését.

ÍGY MŰLIK EL A FÖLDI DICSŐSÉG

Az eddig elmondottak világosan mutatják, hogy a perzsák ellen aratott győzelem örömmámorának eloszlása után a politikai légkör alaposan megváltozott. Ennek esett áldozatul a szabadságharc két legnagyobb egyénisége. Nem köznapi természetük szembe találta magát a mindenfajta zsarnokságtól idegenkedő közösséggel, és ez a konfliktus elkerülhetetlenül bukásukhoz vezetett.

Pauszaniasz, Spártának talán legnagyobb hadvezére először a büzantioni hadjárat során bukott meg. Féktelen gőgje, fennhéjázó nyeresége, zsarnoki tempói miatt a város bevétele után a hajóhad ellene fordult, és a spártai hadvezetés kénytelen volt visszahívni a plataiai győztest. Pauszaniasz azonban nem nyugodott. Szülővárosában híveinek nagy tábora volt, s ezekre támaszkodva magánemberként visszatért Büzantionba, és kezébe ragadta a hatalmat. Majd kapcsolatot keresett a perzsa királlyal és Themisztoklészal, ugyanakkor pedig tengeri kalózkodással igyekezett zsarnoki uralmához az anyagi alapot megterem-

Perzsa ízlésű görög arany karperec az i. e. V. század elejéről

teni. Végül az athéniak megelégték a dolgot, és kiverték Büzantionból. Pauszaniasz kénytelen volt visszatérni Spártába, ahol gyanakvással fogadták ugyan, de régi érdemei miatt nem került bíróság elé. A hatalomvágy nem hagyta nyugodni Pauszaniaszt. A spártaiak szolgálival, a helótákkal s ellenségeikkel, a perzsákkal szövetkezve összeesküvést készített elő szülővárosa ellen. A gyökeres változásokat és az elnyomottak felszabadításának haladó eszméjét tartalmazó terv azonban kitudódott, és Pauszaniasz az elfogatás elől egy templomba menekült. Üldözői tiszteletben tartották a hely sérthetlenségét, nem követték őt, de elfalazták a bejáratot. A plataiai győztes seregek vezére éhhalált szenvedett a saját maga által választott fogságban.

Themisztoklész, a szalamiszi győző gyökeres intézkedéseket sürgető politikája ugyancsak megbukott. Honfitársai egyre inkább arra hajlottak, hogy jó viszonyban kell lenni Spártával, s elvetették a szalamiszi győztes alaptételét, melyet a politikai gyakorlatban is érvényesíteni akart: t. i. hogy Athén és Spárta között előbb-utóbb bekövetkezik a nyílt összeütközés.

Szenvedélyes ellenérzést tükröző osztrakon.
Felirata: „Ki Themisztoklészszal!”

Themisztoklész ábrázoló magnésziai pénz a római korból

Gyorsan eljött az a pillanat, amikor Themisztoklész már azzal sem tudta a népet maga mellé állítani, hogy saját tetteire, a szalamiszi győzelemre, Athén újjáépítésére hivatkozott. Az egykori népvezér keserűen állapította meg:

– Az athéniaiak úgy bánnak velem, mint a platánfával. Ha vihar van, odafutnak alája; de lombját letépi, ágait megcsonkítják, mihelyt kiderül az ég!

A bukás elkerülhetetlenné vált. Azzal a fegyverrel végeztek vele, amit ő forgatott a legtehetségesebben ellenfeleivel szemben: a cserépszavazással. Az athéni agora feltárása során egy sereg osztrakon került elő Themisztoklész nevével. Ezek jó részét tervszerűen előre elkészítették, s nyilván a szavazás előtt szinte erőszakkal nyomták az emberek kezébe.

Themisztoklész nagysága mégse homályosult el. Aiszkhülosz, a kor kiváló drámaírója *Perzsák* című tragédiájával tisztelt egykori vezérének: a szalamiszi csatáról beszámoló perzsa hírnök Themisztoklész tetteit zengte el újra az athéni közönségnek.

A hajsza azonban nem zárult le. Pauszaniász leveleiből kiderült, hogy Themisztoklészszal is kapcsolatban állt, s emiatt őt is a perzsákkal való szövetkezéssel vádolták meg. A száműzött politikust megidézte az athéni bíróság, s mivel nem jelent meg, távollétében hazaárulás címén halálra ítélték. Themisztoklész kalandos úton menekült el görög földről, és Perzsiában kért menedéket. Xerxész utóda, Artaxerxész, apja legyőzőjét tisztelettel fogadta, és hamarosan bizalmasává tette. Jóindulatát királyi gesztussal tetézte meg: Magnésziát, Lampszacoszt és Müuszt Themisztoklésznek adományozta. Itt élt békén, míg Artaxerxész nem tervezett újabb hadjáratot a görögök ellen. Ekkor felszólították, hogy fogjon fegyvert hazája és honfitársai ellen.

A szalamiszi győző a hazaárulás helyett az öngyilkosságot választotta.

Halála után szülővárosa rövidesen felismerte fia nagyságát, és tisztelettel övezte emlékét. Jelképes síroltárt is állítottak neki a tengerparton, mely legnagyobb dicsőségének színtere felé nézett.

KIMÓN A VÁROS ÉLÉN

Themisztoklész száműzése után Athén vezető politikusa Miltiadésznek, a marathóni győzőnek a fia, Kimón lett. A fiatal ember pályája nehezen indult. Miltiadész szomorú sorsa beárnyékolta a fiú életét, s neki kellett kifizetnie a paroszi kudarc miatt kirótt pénzbüntetést is. Igaz, a teher egy részét sógora, a gazdag Kalliasz, thrákiai aranybányák tulajdonosa levette válláról. Kimón már a szalamiszi csatát megelőző tragikus napokban kitűnt bátorságával és lelki nyugalmával. Ekkor feltétel nélkül Themisztoklész mellett volt, s az Akropoliszon elsőként áldozott zablát Athénének, annak jelképeként, hogy a városnak nem lovasokra, hanem tengeri harcosokra van szüksége. Majd a templomban felakasztott pajzsok közül egyet levett, és a tengerpartra ment. Példáját sokan követték. A csatában hősként harcolt. De nemcsak tettei, hanem emberi tulajdonságai is roppant népszerűvé tették Athénban.

A győzelem után apja politikai örökségét vállalva azok mellé állt, akik fenn akarták tartani Spártával a fegyverbarátságot. Ariszteidész felkarolta és i. e. 476-ban bekövetkezett haláláig erőteljesen támogatta a fiatal embert, mert őt találta alkalmasnak arra, hogy Themisztoklész méltó ellenfele legyen. Hamarosan hadvezérré választották, majd évről

évre az athéni haderő élére küldte az athéni nép.

Kimón a déloszi szövetség csapatainak élén beváltotta a hozzá fűzött reményeket. Először Thrákiában, a Sztrümón folyó partján fekvő Éiónt birtokló perzsákat győzte le, majd megfékezte a környékbeli thrák törzseket, és a termékeny területet Athén gyarmatává tette. Győzelmét otthon rendkívül nagyra értékelték: márványfeliratos hermát emeltek tiszteletére, amelynek felirata így hirdette a diadal emlékét:

Mert ezek is bátor szívűek, kik a médeket
Éión
várában, Sztrümón habjainál az imént
éhséggel verték, fagyos Árészsal leteperték,
és legelőször volt ott tehetetlen a méd...*

A felirat ugyan Kimón nevét nem említi – ugyanis személyeknek dicsőítő feliratokon való megnevezését az athéni demokrácia elveivel szemben álló eljárásnak tartották –, de ez a megtiszteltetés akkoriban ebben a formában is egyedülállónak számított Athénban. Amikor hajdan Miltiadész olajfa koszorút kért tetteiért a népgyűléstől, ezt a választ kapta:

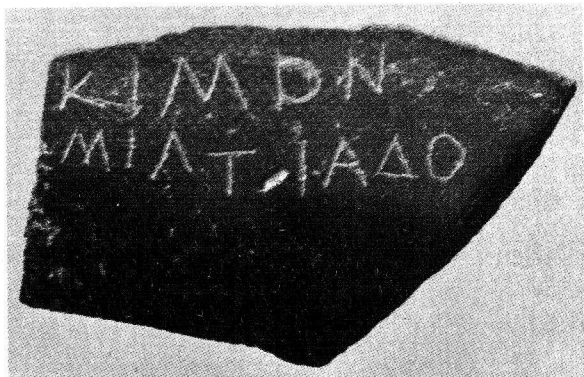
– Ha majd egymagad vívsz meg az ellenséggel, és aratsz győzelmet fölötte, Miltiadész, akkor kérhetsz majd egymagadnak kitüntetést is!

Vagyis Kimón személyében újfajta vezéregyéniség körvonalai bontakoztak ki.

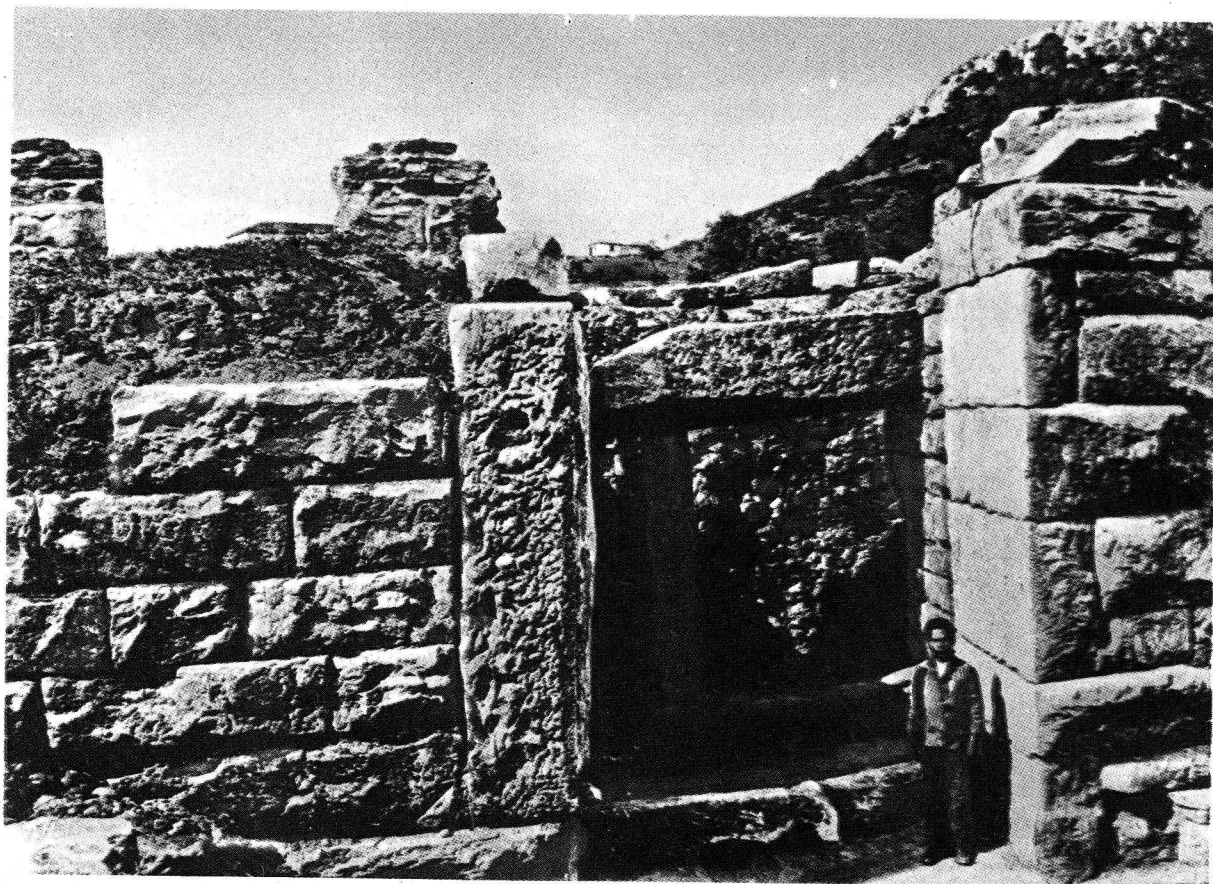
Kimón idején a déloszi szövetség lassan átalakult. Az athéniak nem erőltették többé, hogy a szövetségesek fegyvereseket, hajókat adjanak a hadjáratokhoz, hanem adófizető alattvalókká tették őket. S hogy mennyire nem önkéntes volt a részvétel a ligában, azt a naxosziak tapasztalhatták, amikor megkísérelték kivonni magukat Athén gyámsága alól.

A tervszerű tisztogató hadműveletek döntő

Osztrakon Kimón nevével

* Devecseri Gábor fordítása

Thaszosz poliszának egyik erősített kapuja

mozganata i. e. 469-ben az Eurümedón folyónál vívott csata volt. Kimón ütközetre kényszerítette a perzsák hatalmas hajóhadát, és a kisázsiai folyó torkolatánál szétverte. A partra szálló ellenséget a szárazföldön is követték az athéniak, s hatalmas küzdelemben itt is győzedelmeskedtek. Ez a diadal véglegesen felszámolta a perzsák reményeit, tovább növelte Athén hatalmát, s egyben a déloszi szövetség is új tagokkal gyarapodott.

A perzsa veszély tehát gyakorlatilag megszűnt, a déloszi szövetség fenntartása sem volt többé indokolt. Ezzel szemben Athén végleg a kezébe vette a szövetség ügyeinek intézését, s a „védencek” döbbenet tapasztalhatták, hogy a háború befejezése ellenére terheik nem csökkentek. Az elégedetlenség természetes következményeként megkezdődtek az elszakadási kísérletek.

Amikor az athéniak i. e. 465. évi thrákiai hadjáratában a helyi törzsek győzelmet arattak, Thaszosz szigete azonnal kilépett a szövetségből. A lázadók Spártához fordultak segítségért, és ha a város erejét nem köti le a helóták lázadása, Athén tragikus helyzetbe kerülhetett volna. Végül háromévi harc után Kimón győzött: lábainál hevert Thaszosz, és eredményesen, győzelemmel fejezte be a thrákiai hadjáratot is.

Időközben Spárta belső válsága elmélyült, a város képtelen volt úrrá lenni a helótáfelkelésen, s i. e. 464-ben egy váratlan földrengés katasztrofális helyzetet teremtett. A spártai helyzet váratlan fordulatot hozott Athénban. A gyökeres demokrácia hívei Themisztoklész száműzetése és pere után végre szakítottak a tétlenséggel. A győztes Kimónt a még nagyobb dicsőség helyett vádaskodás

várta. Szemére vetették, hogy thrákiai hadjáratai során ajándékot fogadott el Makedónia királyától, és ennek fejében nem hódította meg az országot. A vád képviselője az ifjú Periklész volt, de Kimón a valótlán vádak alól népszerűsége latbavetésével megmenekült. Az athéniak érzelmét azonban hirtelen sérteni kezdte Kimón Spárta-barátsága, egyre többen nehezményezték bíráló megjegyzéseinek szokásos zárómondatát:

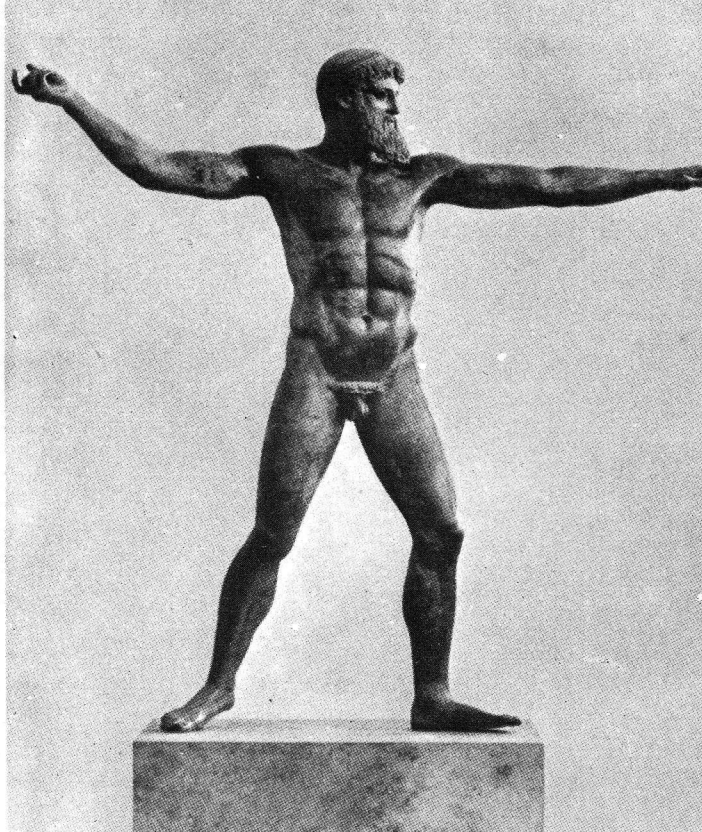
„Bezzeg a lakedaimónok nem ilyenek!”

Kimón sorsa azután hamarosan megpecsétlődött.

I. e. 462-ben Spárta Athéntól kért segítséget a helóták ellen. Kimón személyes tekintélyével még mindig rá tudta venni a népgyűlést, hogy küldjenek támogatást a lázadás leverésére. Az athéniak nem túl lelkesen harcoltak egykori fegyvertársaikért, és a spártaiak végül azzal gyanúsították őket, hogy a felkelőkkel tartanak. A bizalmatlanság odáig fajult, hogy közölték a „felmentő” sereggel: nincs tovább szükség segítségükre. A kudarc Kimón karrierjére végzetes következményekkel járt: ellenfelei cserépszavazás útján száműzték.

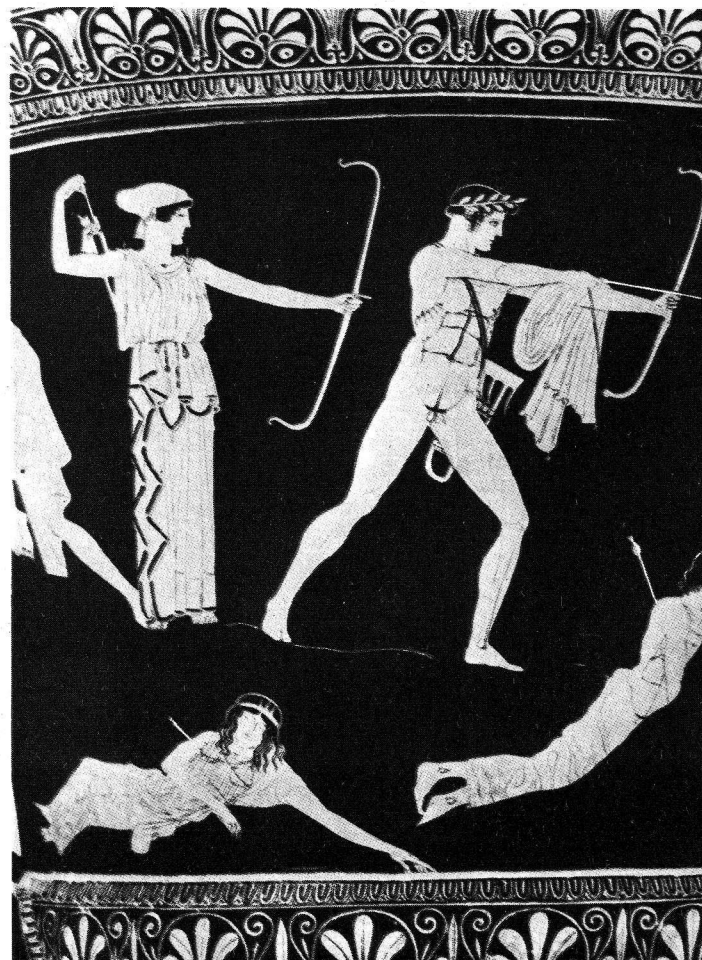
Athén ismét elűzte egy nagy fiát. Pedig Kimón nagyságát nemcsak a perzsák fölött aratott győzelmei hirdették, hanem azok a tettei is, melyeket városa felvirágoztatásáért vitt végbe.

Kiépíttette az Athént Peiraieusszal összekötő Hosszú Falakat, megerősítette az Akropoliszt. Az agorán az ő kezdeményezésére, sógora költségén épült fel a híres Színes Csarnok, melynek egyik falképe a marathóni csatát ábrázolta. A freskók mesterei, az athéni Mikón és mindenekelőtt a thaszoszi Polügnótosz, a korszak legnagyobb művészegyeniségei voltak. Kimón bőkezűsége jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy Athén a görög művészet vitathatatlanul első központja lett.

A Kimón kori athéni művészet egyik ránk maradt főműve az euboiai Artemiszion hegyfoknál előkerült bronz Poszeidón-szobor

Polügnótosz festészetének visszfényei a vázafestészet jelesebb darabjain tükröződnek. Athéni vázakép az i. e. 450-es évekből: Apollón és Artemisz lenyilazza Nióbé gyermekeit

Az olümpiai Zeusz-templom maradványai

Kentaur és görög lapitha küzdelme.
Részlet a nyugati oromcsoportból

Kimónt bukása megakadályozta abban, hogy művészeti elképzeléseit megvalósítsa. Hogy ezek sorában szerepelt-e a perzsák feletti diadalt megörökítő nagyszabású emlékmű, nem tudjuk biztosan. Mindenesetre Athénon kívül épült fel az a templom, amely a Kimón által is képviselt eszméket, a perzsák feletti diadal és a görögség békés egységének gondolatát a legmaradandóbban fejezte ki: az olümpiai Zeusz-templom. Hátsó oromcsoportjának szobrai a kentaurok és a görög lapithák küzdelmének ábrázolásával a görög művészet jelképes nyelvén idézték fel a görög földre betört barbárok ellen vívott szabadságharcot.

VII. AZ „OLÜMPOSZI” ÁTVESZI A VEZETÉST

EGY NAGY MÚLTÚ TESTÜLET ALKONYA

Kimón száműzetésbe vonult, és ezzel a Spárta-barát politikának bealkonyult. A fegyverbarátság eszméje egyre inkább halványult az athéniakban, s Miltiadész fiának kivételes egyénisége, személyes adottságai és sikerei kellett ahhoz, hogy ideig-óráig rejtve maradjanak a fejlődő ellentmondások, amelyek, mint már Themisztoklész felismerte, két szemben álló nagyhatalom érdekellentéteivé váltak.

Jellemző a helyzetre, hogy a gyökeres demokrácia híveiből álló ellenzék éppen akkor ragadta magához a népgyűlésben a kezdeményezést, amikor Kimón a spártaiak segítségére sietve távol volt Athéntől. Az ellenpárt

vezéralakja Ephialtész volt. Ez a politikus világosan látta, hogy az uralmon levő irányzat érvényesülését nemcsak Kimón személyes tekintélye biztosítja, hanem egy nagy múltú testület hatalmának megnövekedése is. Az Areiosz pagosz (azaz az Akropolisz melletti alacsony dombon üléselő tanács) fénykora az arisztokratauralom időszakában volt. Tagjai, szolgálati évük letelte után, az arkhónok voltak, s élethossziglan viselték ezt a tisztséget. Minthogy az arkhónok csak az első vagyoni osztály tagjai lehettek, ezért az Areiosz pagosz tagjai eleve az arisztokráciához tartoztak. Kleiszthenész alkotmányával a testület sokat veszített korábbi jogaiból, de az államigazgatásba és a jogalkotásba ezután is komoly beleszólása volt. A perzsa háborúk korával az Areiosz pagosz fokozatosan növelte hatás-

Az Areiosz pagosz, azaz Arész-domb Athénban

körét; ez egyenes következménye volt annak, hogy az állam vezetői elsősorban a hadviseléssel törődtek. Így aztán a testület tagjai egyre nyíltabban dolgozhattak a gyökeres demokrácia vezetői, elsősorban Themisztoklész ellen. Arisztokratikus érzelmeiknek Kimón Spárta-barát politikája különösen megfelelt, s ennek – tekintettel arra, hogy a hatalom gyakorlatilag a kezükben volt – legfontosabb támaszai lettek.

Ephialtész megvesztegethetetlen politikus volt. Személyes tekintélye jelentősen közrejátszott abban, hogy amikor egymás után vádolta be a népgyűlésben az Areiosz pagosz tagjait hivatali ténykedésükkel való visszaélés miatt, az athéniak hallgattak rá. Sok areiopagitát eltávolítottak a testületből. Amikor azután mindenki számára világossá vált, hogy az Areiosz pagosz bitorolta a városban a hatalmat, a népgyűlés Ephialtész javaslatára meghozta a határozatot, amely a testületnek megadta a kegyelemdőfést. Az Areiosz pagoszt minden politikai jogkörétől megfosztották, és attól fogva csupán a gyilkossági ügyekben való intézkedés jogát hagyták meg neki.

Ephialtész reformjáért életével fizetett: amikor nyilvánvalóvá vált az arisztokraták számára, hogy csatát vesztek, orgyilkosokkal megölték.

PERIKLÉSZ SZÍNRE LÉP

Ephialtész halála után jelent meg az athéni politika színpadán az az ember, aki harminc éven át vezette a várost, s akinek kora nemcsak Athén, hanem az egész görög kultúra virágkorát is jelentette.

Periklész Xanthipposznak, a mükaléi győzőnek volt a fia; anyai ágon pedig az Alkmaiónida-család sarja. Valószínűleg i. e. 495-ben született, tehát Xerxész hadjáratának tragikus napjairól már személyes élményei lehettek.

Periklész jó megjelenésű férfi volt. Jellegzetes, hosszúkas fejformáját később portrészobrain sisakkal leplezték, az athéni vígjátékirók pedig előszeretettel nevezték hagymafejűnek. Nagyszerű nevelésben részesült, s ezáltal tehetsége, kiváló szellemi képessége még inkább kibontakozhatott. Nevelői közé tartozott az eleai Zénón, korának egyik legnagyobb természettudósa.

Periklészre a legnagyobb hatást a klazomenai Anaxagorasz tette. A nagy filozófus i. e. 462-ben telepedett meg Athénban, és hamarosan Periklész legbensőbb barátai közé tartozott. Anaxagorasz tanításának legjelentősebb újdonsága az volt, hogy minden jelenséget az ésszerűség elve alapján igyekezett megmagyarázni. Kortársai „Ész”-nek is nevezték, mert a mítoszok, a vallás világával szemben az ésszerűség elvét hirdette. Szinte megdöbbenő, milyen előrelátóan és örök érvényűen vélekedett a világ sarkalatos problémáiról. Felismerte, hogy az embert szellemi képességei emelik ki az állatvilágból. Amikor ezen a tételen tovább gondolkodott, a következő magyarázatot találta:

Klazomenai pénz Anaxagorasz ábrázolásával
(I. e. 100 körül)

„Az ember azért a legértelmesebb lény valamennyi élőlény közül, mert keze van.”

Ez a felismerés – a munka szerepe az emberre válásban – legközelebb a XIX. század filozófiájában merült fel újra.

A tanítvány nem hozott szegényt mesterei-re. Periklész már egészen fiatal korában kitűnt lenyűgöző szónoki képességével. Ennek politikai pályája kibontakozásában nagy hasznát vette.

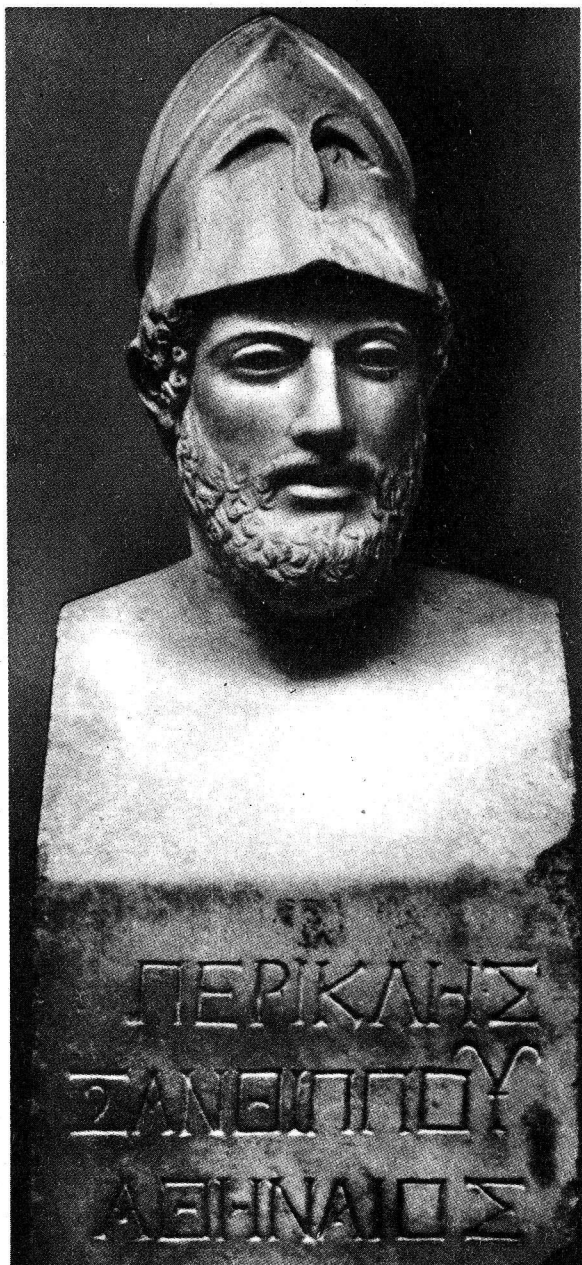
„Mennydörög!” „Villámokat szór, amikor a népgyűlésen beszél; rettenetes mennyköveket hord a nyelvén!” – mondták róla kortársai, s emiatt adták neki az „olümposzi” jelzőt, a mennydörgő Zeusz melléknevét. (Persze voltak, akik ezt gúnyosan használták.) Periklész ügyelt arra, hogy rendkívüli képességeit ne pazarolja jelentéktelen dolgokra; kisebb ügyekben barátait vette igénybe.

Politikai pályafutása hasonlóan indult, mint Themisztoklészé. Ő is egy drámai előadás költségeinek vállalásával tett első ízben hitet a gyökeres demokrácia mellett. Aiszkhülosz *Perzsák* című drámájának költségeit fedezte. A darab hitvallás volt a Themisztoklész elleni hajszában a szalamiszi győztes politikája mellett.

Kimón hatalmának fénykorában Periklész jobbnak látta a háttérben maradni; jogosan félhetett egy esetleges cserépszavazás eredményétől. A tisztogatás munkájában sem vett személyesen részt, ezt meghagyta Ephialtésznak.

Az Areiosz pagosz hatalmának megtörése és Kimón száműzése után Periklész teljesen maga mellett tudhatta az athéni népet. Az arisztokraták megpróbálták méltó ellenfelet állítani szembe vele; erre Kimón sógora, Thuküdidész, az athéni arisztokraták pártvezére (nem azonos a történetíróval) látszott a legalkalmasabbnak. A kitűnő politikus és hatásos szónok így látta Periklész képességeit:

– Ha birkózásban földhöz vágom, végül is ő marad felül. Bebizonyítja, hogy nem fek-

Krészilasz Periklész-portréjának római másolata

tettem két vállra, s azokkal is elhitei ezt, akik a birkózást végignézték.

Thuküdidész valóban képtelen volt Periklész útjába állni. Az athéniak tizenöt éven át minden évben őt választották első sztratégosszá, első hadvezérré. Az athéni demokráciának ez volt az egyetlen hivatala, amelyre minden évben ugyanazt az embert meg lehetett választani, tehát Periklész ezen a címen kormányozhatta folyamatosan az államot.

A SZABADSÁG MÁMORA

„A szabadság italától megmámorosodott nép, mint a fékevesztett mén, a hámból kirúgott...” – írta egy vígjátékiró erről az időszakról, amikor a nagyszerű vezető keze alatt csodákat műveltek az athéniak.

Az első gyökeres politikai fordulatot az jelentette, amikor Athén arra hivatkozva, hogy Kimón segítségét Spárta visszautasította, felbontotta a spártaiakkal kötött szövetséget. A görög világ két vezető állama között villámgyorsan kiobbant az ellenségeskedés. Athén elszakította Megarát a peloponnészoszi szövetségtől, és Korinthosz ellen támaszponttá építette ki. A helótafelkelés leverése után elűzött messzénéiket Periklész a Korinthoszi-öböl nyugati kijáratánál fekvő Naupaktoszban telepítette le, s így elzárhatta Korinthosztól a nyugati irányú hajózást. Majd Oinoében a csatamezőn is szembekerült a két nagyhatalom, igaz, az athéniak csak segédcsapatot küldtek az argosziak megsegítésére. A csatában Spárta diadalmaskodott, de az athéniak mégis olyan sokra értékelték seregük hősiességét, hogy a Színes Csarnok egyik képén ezt az ütközetet is megörökítették. A tengeren Korinthosz flottájával csatáztak az athéniak, majd pedig Aigina ellen fordultak; a sziget a perzsa háborúk után ismét ellenséges viszonyba keveredett Athénnal, s a peloponnészosziak táborához csatlakozott. Periklész így ítélte meg a helyzetet:

– Aiginát, mint csipát ki kell törölni Peiraieusz szeméből.

Ez azonban nem ment könnyen. Spárta fokozatosan kiheverte a helótafelkelés következményeit, és erőinek egy részét bevetette Athén ellen. I. e. 457-ben Boiótiában, Tanagránál a nyílt csatamezőn találkoztak a spártai és athéni seregek, s az athéniak vereséget szenvedtek, de még ebben az évben sikerült visszaszerezniük az elvesztett pozíciót: Oino-phüta mellett a boiótok elvéreztek, és arra

kényszerültek, hogy belépjenek a déloszi szövetségbe. Ezután Aigina helyzete is megpecsételődött: a sziget a következő évben kapitulált.

Mindemellett Athén nagyvonalú külpolitikába kezdett: Periklész folytatta a perzsák elleni háborút.

Egyiptom Kambüszész óta Perzsiához tartozott. Artaxerxész uralma idején a birodalom válsága Egyiptomot újra talpra állította. A perzsák elleni harcot Líbia fejedelme, Inaros indította el i. e. 460-ban. A felkelők Athéntól kértek támogatást. Hamarosan kétszáz görög hajó érkezett a Níluson, s a partraszálló csapatok a felkelőkkel egyesülve a legelvár kivételével bevették Memphisz városát.

Ezzel a győzelemmel Athén elérte hatalmának tetőpontját. Seregei mindenütt győzelmeket arattak, az általa vezetett szövetség jelentősen megnövekedett.

A sikerek teljében bekövetkezett a váratlan fordulat. Nagyjából Aigina bevételével egyidejűleg új perzsa hadsereg érkezett Egyiptomba. A friss erő felmentette a memphiszi helyőrséget, és legyőzte az egyiptomiakat és az athéniakat. A görögök a Nílus egyik szigetén védekeztek, de hosszú ostrom után vereséget szenvedtek és kétszáz hajójukkal együtt elpusztultak. Egyiptom ismét perzsa uralom alá került.

KIMÓN VISSZATÉRÉSE ÉS HALÁLA

A váratlan csapás megrendítette az athéniakat. Ismét fenyegetően felrémlt a perzsa veszedelem.

A legelső biztonsági intézkedések közé tartozott, hogy Periklész Déloszról Athénba szállíttatta át a szövetség pénztárát. A perzsa veszély jó ürügyet szolgáltatott arra, hogy Athén végleg magához ragadja a szövetség pénzügyeinek intézését.

A következő lépés az volt, hogy visszahívták Kimónt száműzetéséből. Az athéniak benne látták azt a személyt, aki Spártával egyezséget köthet, s ezzel Athén megmenekül a kétfrontos háború rémétől. Az elképzelés valóra vált: i. e. 453-ban Athén és Spárta ötéves fegyverszünetben állapodott meg. Ezután Kimón nagy hajóhaddal a perzsák ellen vonult. A döntő ütközetre szárazon és vízen a küprosz Szalamisz városánál került sor; az athéniak győztek. A hadjáratot azonban nem folytathatták: Kimón meghalt. A halálhírt eltitkolták, így a pánikot sikerült elkerülni. A hajóhad időközben visszatért Athénba.

A perzsák azonban így is elálltak a nyugati hódítás gondolatától. I. e. 449-ben Kalliasz vezetésével athéni küldöttség utazott a perzsa királyi udvarba. Megállapodást kötött, hogy Athén nem törekszik többé Küprosz és Egyiptom elszakítására, a perzsa szárazföldi haderő viszont egynapi járóföldre távozik a kisázsiai görög városoktól, a hajóhad pedig nem fut ki az Égei-tengerre.

A keleti ügyek rendbehozatala után Periklész a görög problémák békés megoldását is megkísérelte. I. e. 448-ban összegörög kongresszust javasolt. Ennek célja alapján véve nevetségesen jelentéktelen volt: Athén mindössze azt a határozatot szerette volna „kicsikarni”, hogy a görög államok a perzsák által elpusztított szentélyeket közkölségen építsék újjá. A terv Spárta magatartása miatt megbukott, s közben lejárt az ötéves béke, és újra kirobbant a háború.

Spárta „szent háborút” vívott Delphoiért, s a szentélyt a delphoiaknak adta át. Alighogy elvonultak a „felszabadító” csapatok, színre lépett Athén, és a phókisziak kezére juttatta Delphoit.

A háborúskodás azonban Athén számára kedvezőtlenül alakult: i. e. 447-ben Koróneiánál vereséget szenvedett a thébaiaktól, s a legnagyobb boiótiai város Athén-ellenes szö-

vetséget szervezett. Ezt követően fellázadt Euboia szigete, s kilépett a szövetségből. Attikába spártai sereg tört be Pleisztoanax király vezetésével. Periklész váratlan diplomáciai sakkhúzással fegyverszünetet kötött a spártaiakkal, és teljes erővel Euboia ellen fordult. A lázadók keményen bűnhődtek: városaik önkormányzatát elvették, földjeiket athéni polgárok között osztották fel.

Thuriói ezüstpénz. Előlapján Athéné istennő feje

Periklész belátta, hogy a háború folytatása roppant áldozatokkal járna, s a józan kiegyezés mellett döntött. Athén harminc évre szóló békét kötött Spártával, s megelégedett azzal, hogy a déloszi szövetség felett biztosítsa hatalmát. A következő években Periklész nagyhatalmi politikáját Spárta érdekeinek figyelembevételével alakította ki. Ennek jegyében alapította meg Dél-Itáliában Thurioi városát, és hasonló megfontolásokból igyekezett a Fekete-tengert az athéniai „beltengerévé” tenni.

Az arisztokrácia megkísérelte, hogy a feszültséggel teli légkörben a balsikereket kihasználva megbuktassa Periklészt. A kísérlet kudarcba fulladt: i. e. 443-ban cserépszavazás útján száműzték Thuküdidészt, az arisztokraták vezérét.

SZÖVETSÉGBŐL BIRODALOM

Periklész politikájának fő célja a déloszi szövetségbe tartozó államok fölötti athéni uralom biztosítása volt. Periklész ebben a kérdésben nem engedett. A tagállamok kilépési

Az athéni agora ásatásai során számos, Periklész nevét viselő osztrakon is előkerült. A cserépszavazásból azonban az „olümposzi” győztesen került ki

törekvését lázadásnak vették, és kíméletlenül megtorolták. A szövetségesek önrendelkezése végleg megszűnt, s haderejük elvesztésével adófizetők süllyedtek. A városok szervezete is egyre inkább Athénhoz igazodott: az arisztokratikus kormányzatokat demokratikus vezetéssel váltották fel. Nem egy szövetségest köteleztek arra, hogy fontosabb ügyekben kikérje az athéniai véleményt.

A szövetség fokozatosan athéni birodalomná alakult át. Ez a fordulat végleg felnyitotta a tagállamok szemét. A perzsa veszély elleni védekezés a Kalliasz-béke után pusztán ürügyé vált, s arra szolgált, hogy Athén szövetségesei önállóságának megszüntetésével kihasználhassa anyagi erőforrásait. Az athéniaiak emiatt eszük ágában sem volt, hogy egyenjogúsági alapon szervezzék az államot, mert ez sem a város hangadó kereskedőinek és műhelytulajdonosainak, sem a hajózásban érdekelt közrendűeknek nem volt érdeke. Ez okozta az athéni tömegek sokféleképpen megnyilvánuló önzését, s ez állt a déloszi szövetségben rejlő lehetőségnek, azaz az egységes állam fejlődésének útjában is.

Az athéni birodalom kialakulásának záróeseményét i. e. 440-ben a szamoszi arisztokrácia felkelése jelentette. A lázadást titokban a perzsák is támogatták, s Periklész csak a legnagyobb erőfeszítések árán lett ura a helyzetnek. A szamoszi felkelés leverése után a szövetségesek ellenzéki mozgolódásai évekre megszűntek. Még azt is tiltakozás nélkül tudomásul vették, hogy a Kalliasz-féle pénzügyi rendelet adójuk összegét felemelte.

Ezzel Athén hatalma elérte csúcspontját. A következő évek lehetővé tették a demokratikus intézmények kifejlesztését, s a nagy mű, melynek alapjait Kleiszthenész rakta le, végleges alakot öltött.

VIII. A GYÖKERES DEMOKRÁCIA

PERIKLÉSZ TÖKÉLETESÍTI A MŰVET

A *demokrácia* szó magyarul népuralmat jelent. A történelem folyamán ennek a fogalomnak a tartalma rengeteget változott, rendkívül sokféleképpen éltek vele. Az ókori demokrácia semmi esetre sem volt az, amit ma értünk demokrácián. Az ókori demokrácia a *teljes jogú* szabad polgárok uralmi formája volt, akik hatalmukat a népgyűlésen keresztül gyakorolták, vagyis szavazatukkal döntöttek a háború és béke kérdésében, a társadalom életét meghatározó törvényjavaslatok sorsáról, s az ő kezükbe volt letéve a közösség legkülönbözőbb problémáinak megítélése és megoldása.

A demokrácia nem vonatkozott a *nem teljes jogú* szabad egyúttlakókra (*metoikoszokra*) és a

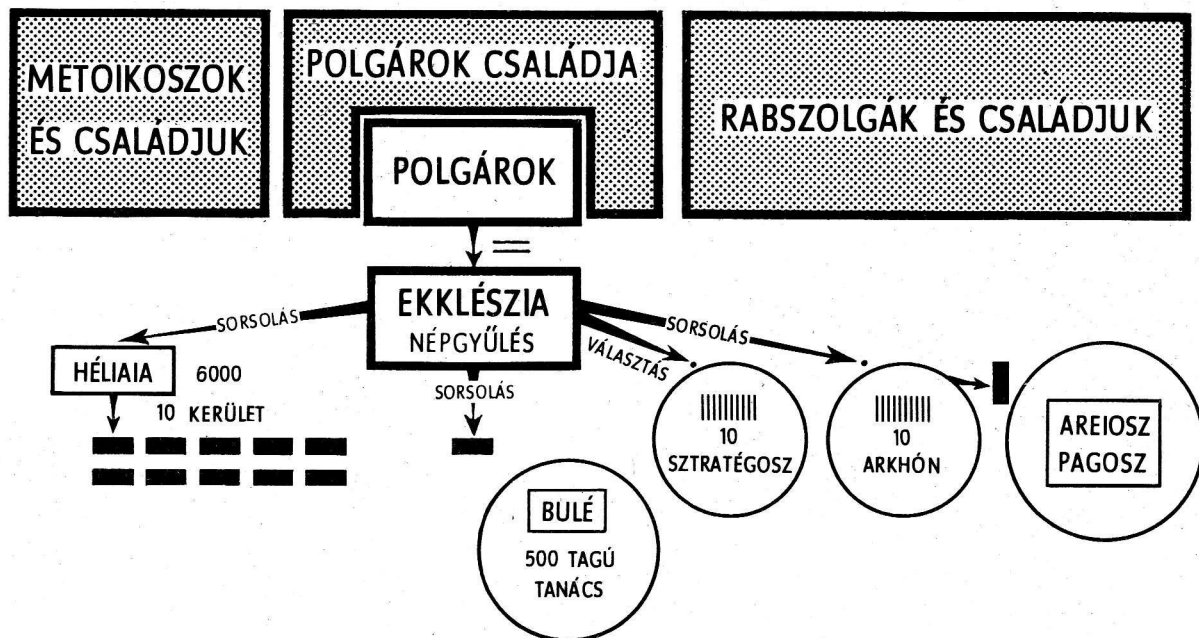
rabszolgákra. A számarányokat tekintve ez a következőképpen alakult: Attika mintegy 300 000 lakosának fele volt teljes jogú polgár, a másik fél kétharmadát tették ki a rabszolgák, és a maradékot a metoikoszok.

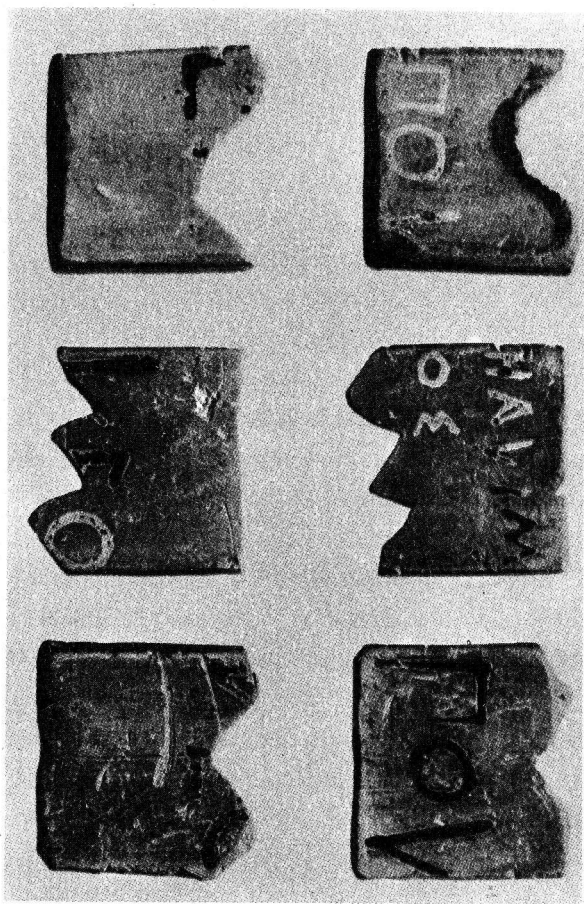
A demokrácia érvényesülésének ez az aránya így egyedülálló az ókor történetében: sem előzménye, sem jelentőségben hozzá mérhető folytatása nincsen.

Míg Kleiszthenész kormányzásától kezdve lépésről lépésre fejlődött a demokrácia, addig a perzsa háborúk után ez a folyamat megakadt. A győztes szabadságharccal eldőlt, hogy Athén nem válik a keleti zsarnokállam részévé. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a korábban megkezdett utat a polisz automatikusan tovább folytathatja. A Spártával *közösen* kivívott győzelmet és a nagy szövetségeshez fűződő barátságot tartva szem előtt, sokan az

Az athéni demokrácia társadalmi felépítése és intézményei

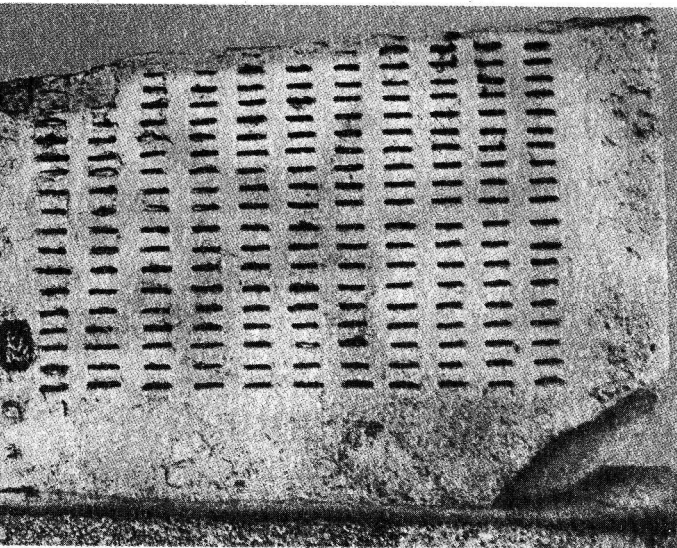
A T H É N É S A T T I K A L A K O S A I

Sorsolásnál használt agyaglapok az i. e. V. századból az athéni agora leletei közül

A hellénizmus korából származó klérotérion, azaz a köztisztviselők szétosztására használt szerkezet töredéke az athéni agora ásatainak leleteiből

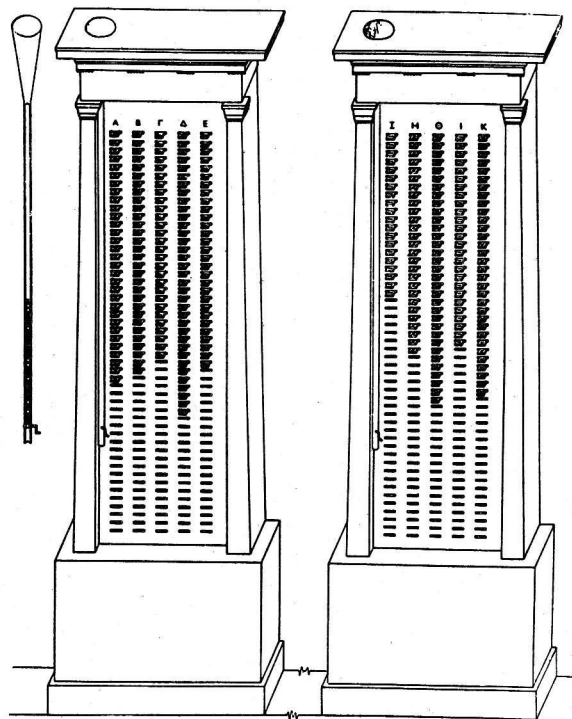
arisztokratikus uralmi formák visszaállítását látták szükségesnek.

A két irányzat harca Ephialtész és Periklész küzdelmével dőlt el, és az ő intézkedéseikkel vált tökéletessé a mű. Ezt a demokráciát nevezzük *gyökeres demokráciának*, mert az ókori keretek között a lehető legteljesebb mértékben valósította meg a népuralmat.

A DEMOKRÁCIA INTÉZMÉNYEI

Periklész korában az arisztokratikus idők emlékét őrző kormányzati szervek végleg elvesztették jelentőségüket. Régebben a kilenc arkhónból álló államtanács kormányzott; tagjai felosztották egymás között a különféle ügyeket. Ez a testület Themisztoklész reformja nyomán veszítette el jelentőségét: azontúl választás helyett véletlenre bízott sorsolás

A klérotérion sorsológép volt. A kőbe vésett, számozott nyílásokba helyezték be a jelölt nevével ellátott lapocskát. Minden nyílásnak megfelelt egy ugyancsak számozott golyó. A szerkezetbe bedobták a golyókat, s ezek kiesésének sorrendje alapján osztották el a jelöltek között a tisztségeket

útján jelölték ki tagjait, s hatáskörük mind-össze a papi teendőkre és a bírósági ügyek előkészítésére és elosztására terjedt ki. Az arkhóni tisztséget egy évig lehetett viselni, utána az illető automatikusan az Areiosz pagosz tagja lett. Ez a tanács, mint láttuk, Ephialtész intézkedései nyomán szorult ki a politika irányításából.

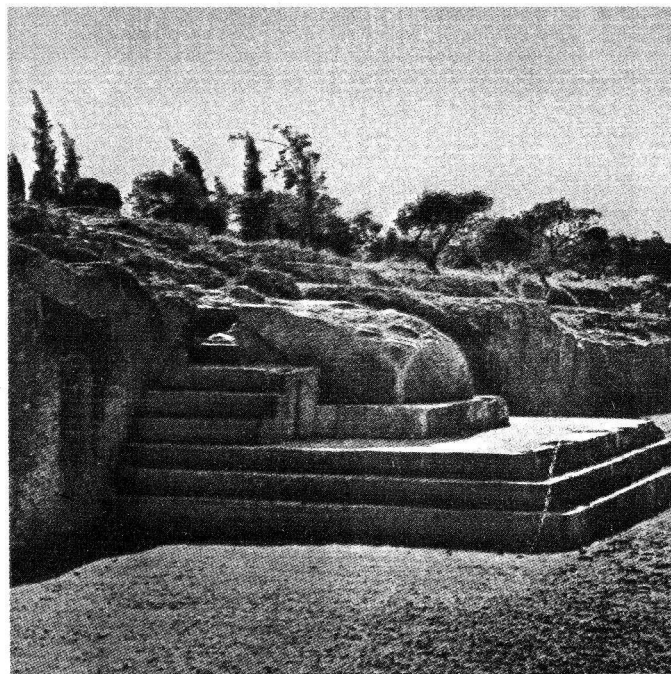
Az athéni állam élére az Areiosz pagosz hatalmának megtörése után a tíz sztratégosz, vagyis tíz hadvezér testülete került. Ennek tagjait szavazással választotta a nép, s egyedül ide lehetett évről évre újra megválasztani ugyanazokat. Az állam vezető embere az első sztratégosz volt; Periklész tizenöt éven át ebben a minőségben irányította Athént. Az újraválasztás feltétele a nép osztatlan bizalma volt. Éppen emiatt voltak igazságtalanok a Periklész ellen felhozott vádak, főként az, hogy az athéni demokrácia csak formailag volt népuralom, valójában az állam első emberének uralmát jelentette. Periklész ugyanis semmi mással nem állíthatta maga mellé a népet, mint személyes adottságaival és mindenekelőtt politikájának eredményeivel. Maguk az athéniak látták úgy, hogy nála alkalmasabb vezetőt nem találhatnak. Viszont ugyanezek az athéniak rögtön megvonták tőle a bizalmat, amikor később a peloponnészoszi háború kudarcaiért személyesen őt tették felelőssé. Így hát, ahogy már az ókorban megfogalmazták, Periklész kiváló képességei révén elsősorban a lelkeket uralta és vezette. Minden athéni világosan látta, hogy vezére feddhetetlen életű és megvesztegethetetlen, s bár Athén élén minden király- vagy „zsarnok”-kortársánál nagyobb hatalmat tartott a kezében, személyes vagyonát semmivel sem gyarapította.

Periklész „egyeduralma” tehát nem gátolta az athéni demokrácia lényeges vonásainak érvényesülését, vagyis korlátlanul megvalósult a nép önállósága a hatalom gyakorlásában. Az állam legfontosabb szerve ennek meg-

felelősen a népgyűlés, az ekklészia volt. Ennek tagja volt minden nagykorú, tehát húsz évet betöltött athéni állampolgár. Az ekklészia havonta három-négyszer összeült, hogy a folyó ügyekkel lépést tartson. A gyűlés színhelye már Kleiszthenész óta az Akropolisszal szemközt, a tenger felé elterülő Pnűx domb volt. A térség mintegy 25 000 embert fogadott be, nyilván ennyi lehetett az Athénban lakó szabad polgárok száma. De nem is kell azt hinni, hogy a népgyűléseken mindig mindenki részt vett. A vidékiek eleve ritkábban látogathatták, de a városiak közül nem egynek fontosabb lehetett a pillanatnyi üzlet vagy egyéb elfoglaltsága. Egy-egy népgyűlésnek átlagosan aligha volt 5000-nél több résztvevője. A polgárok az i. e. V. század végéig a lejtős domboldalban ültek, s a szónokok a legalsó szintről beszéltek. I. e. 404-ben megfordították az irányt, és a sziklából faragták ki a szónoki emelvényt, mely máig is megmaradt.

Minden népgyűlés előtt Zeusz oltárán mu-

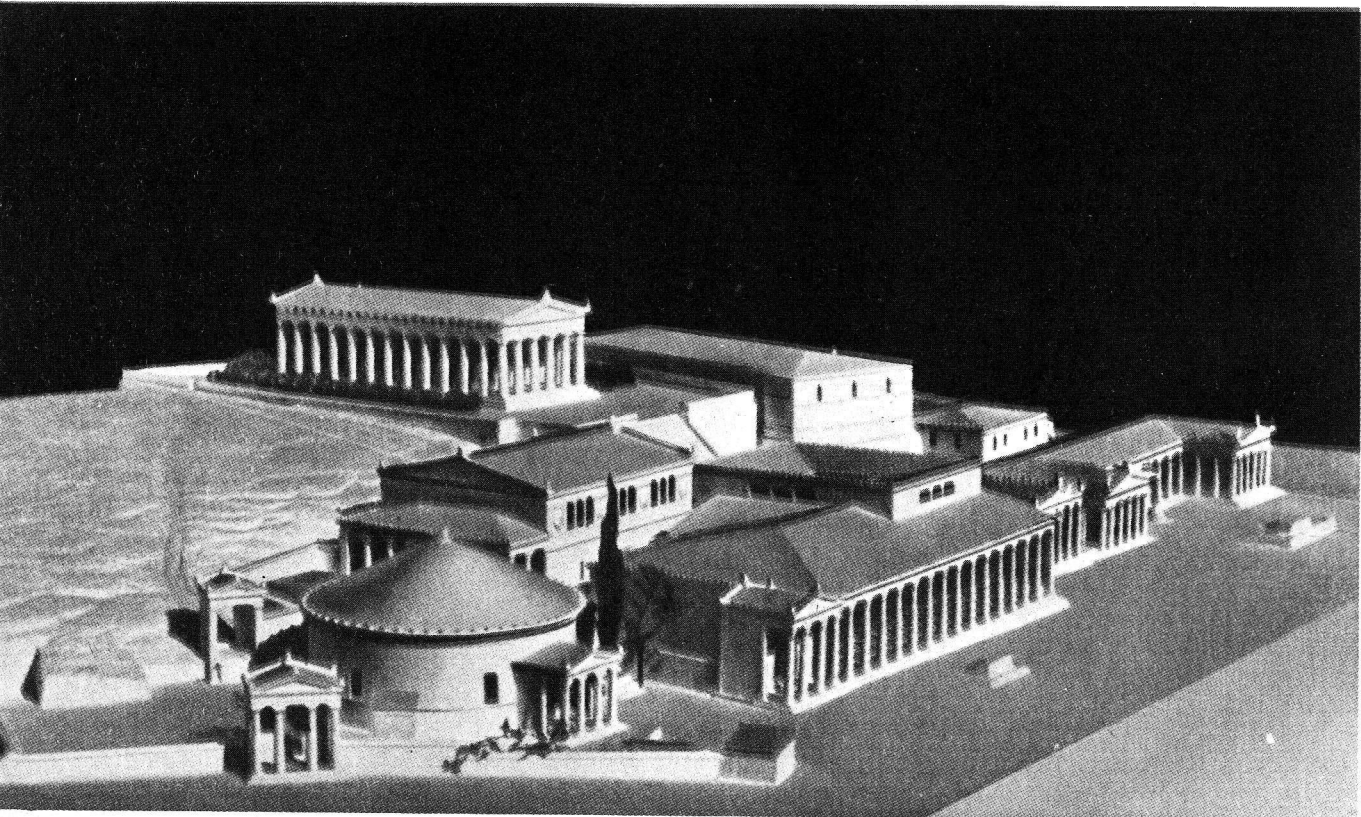
A szónoki emelvény az athéni népgyűlés színhelyén, a Pnűxön

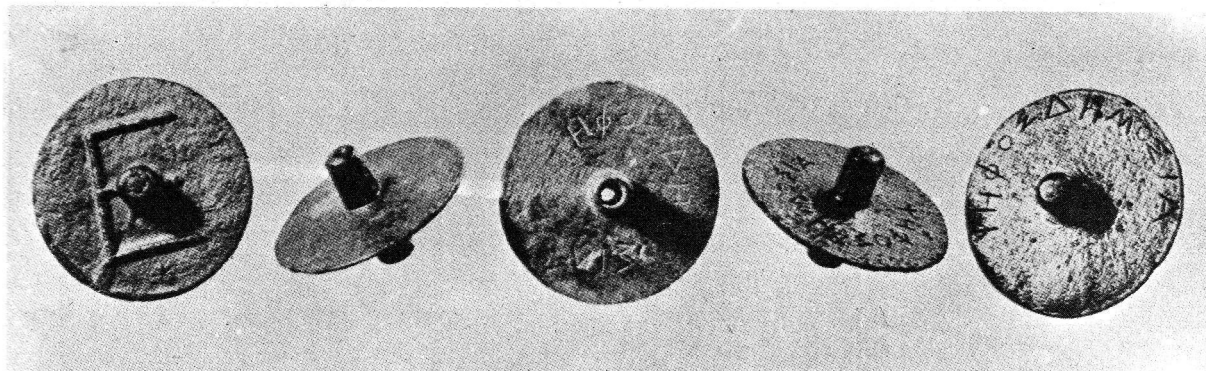

Az athéni agora maradványai

Az athéni agora délkeleti részének makettja (kései állapot). Balra a tholosz, utána a tanács épülete

Esküdtek szavazóérméje az athéni agoráról

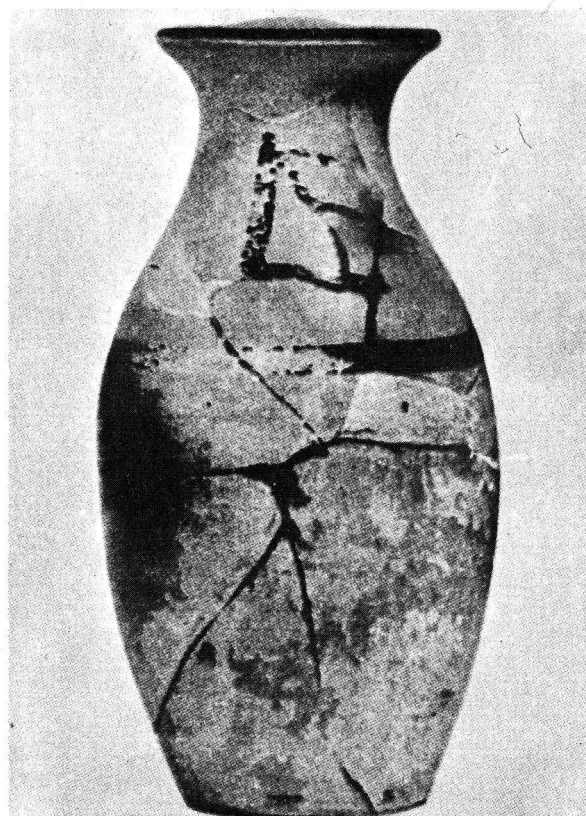
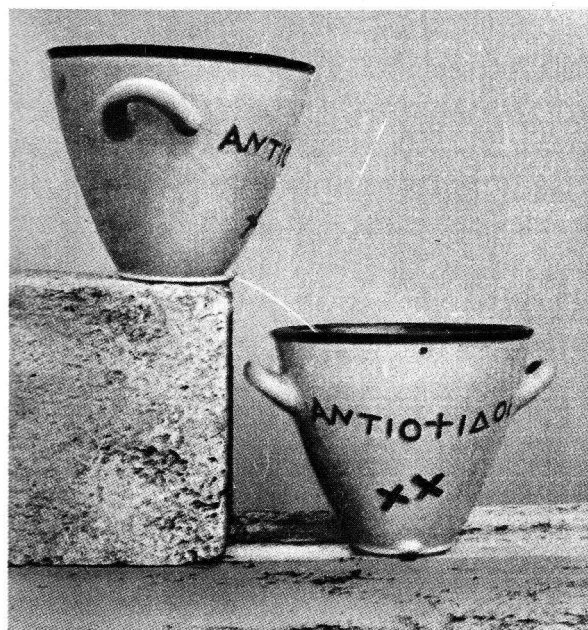

Hivatalos bronzúrmérték az athéni agoráról
(I. e. V. század)

A tholoszban rendezett lakomákon használt ivóedény

I. e. V. századi athéni vízióra (klepszüdra) működését szemléltető modell

tattak be áldozatot. Az ünnepélyes nyitányt kavargó, zűrzavaros folytatás követte. A résztvevők teljes szólásszabadsággal rendelkeztek, gyakran még a napirendet sem tartották be szigorúan. A szenvedélyes vitákat nemegyszer állami rabszolgákból szervezett rendfenntartó íjászcsapatok csillapítottak le. A vezető szónokok, a *demagógok* mindent megtettek a nép kegyeinek megnyeréséért; nem csoda, hogy ezeknek a „hivatásos” politikusoknak a neve egyre rosszabb csengésű lett.

Az ekklésziában bárminő javaslatot be lehetett nyújtani. Ugyanakkor azonban az indítványokkal szemben felmerülhetett a törvényellenesség vádja, s ha ezt valóban be

Feltehetően az athéni agorán álló „Tizenkét isten oltárát” díszítette az Orpheusz és Eurüdiké mítoszát ábrázoló dombormű eredetije (Az itt látható darab római kori másolat)

lehetett bizonyítani, a javaslat betérjesztőjét szigorúan megbüntették. Tekintettel arra, hogy Athénnek írott alkotmánya nem volt, elképesztő visszaélésekre is módot nyújtott a fenti eljárás.

Persze a javaslatok sikere nemcsak betérjesztőjük szónoki tehetségén vagy éppen a nép pillanatnyi hangulatán múlott. Az athéni demokrácia arról is gondoskodott, hogy az államügyeket szakszerűen és folyamatosan intézzék. A tanács, görögül *bulé*, Kleiszthenész óta 500 tagból állott, akiket évente sorsolás útján jelöltek ki. A tanácsosok egymást váltogatva, ügyeletszerűen dolgoztak, és különböző bizottságokat alkottak. Elsődleges feladatuk az „előhatározatok” kidolgozása volt, amelyeket azután a népgyűlés emelhetett törvényerőre. Mindazon ügyekben, melyeket nem kellett egyszeri döntéssel lezárni, hanem folyamatos intézkedésekre volt szükség (pénzügyek, a kereskedelem felügyelete stb.), a bulénak határozati joga is volt. Vagyis a tanács jelentette azt a szabályozó erőt, amely a népgyűlések rendjét biztosította.

A bíráskodás joga is a pogárok kezében volt. Az esküdtszék 6000 tagját, tehát a város összlakosságának jelentős hányadát sorsolás útján jelölték ki. Ezek tanácsokra felosztva ülészttek. Tevékenységük roppant bonyolult volt, mivel a törvényeket nem foglalták össze egységes gyűjteményben; ennek szükségességére csak a század végén jöttek rá. A bíróság előtt bárki vádat emelhetett, de személyesen kellett képviselnie a vádat, s ugyanígy személyesen kellett védekezni is ellene. Ez a kötelezettség a hivatásos beszédíróknak nagyon kedvezett, tekintve, hogy nyilván nem minden athéninak adatott szónoki tehetség. A peres eljárások gyakran a végtelenségig elhúzódtak, részben a fenti eljárás következtében, részben az egységes törvénygyűjtemény hiánya miatt. Az athéni bíróságoknak a szövetségesek peres ügyeiben is döntési joguk volt.

A közélet színtere a Pnux mellett a város főtere, az *agora* volt. Itt állott a sztratégoszok hivatali épülete, a tanácsház, az esküdtszék, azaz a *héliaia* székhelye. A bulé éppen soron levő vezetői, az ún. *prütaniszok* egy kerek épületben (*tholosz*) ülészetek. Ebben került sor az „állami vendégeskedésekre”, azaz ünnepélyes lakomákra. Az agorán őrizték a hivatalos mértékegységeket is.

Athén i. e. V. századi főterének képéhez oszlopcsarnokok (*sztoa*) tartoztak még – például a híres Színes Csarnok. Ezekben kerestek menedéket a polgárok a tűző napsütés vagy a téli esők elől, s itt tárgyalták meg poliszuk ügyeit, azaz itt politizáltak. Az agora középső részén állt a tizenkét isten oltára, a város köztisztetében álló őseinek emlékműve, a Zsarnokölők szobra. A főtéren keresztül vezetett a Szent út az Akropolisz felé: ezen vonult végig a Panathénai-menet a Kerameikoszból a fellegrvár Athéné-szentélyéig.

FIZETETT TISZTSÉGVISELŐK

A teljes jogú polgárok többsége állami hivalt látott el, tehát ideje nagy részét a város-állam ügyeinek intézésére fordította. De hát miből éljen meg a politizáló kisember, ha munkájára nem marad ideje? Periklész erre is megtalálta a megoldást: az esküdtek két obolosz napidíjat, ún. *diaitiát* kaptak. Ez a pénzösszeg a napi megélhetést minimálisan fedezte. Periklész intézkedése ebben a formában logikus és helyes volt. Maga az elv azonban

később a demokrácia bomlásával olyan torzulásokhoz vezetett, hogy a polgárokat elemi állampolgári jogaik gyakorlásáért, így például a népgyűlésen való megjelenésükért anyagi juttatásban részesítették.

Periklész belső egyensúlyra törekvő politikája ebben a kérdésben még megtalálta a megoldást. Míg a szegényebbek a napidíjjal anyagi támogatást kaptak, addig a gazdagokat pénzügyi kötelezettségekkel, *leiturgiákkal* terhelték meg. Ezek közé tartozott a hadihajók felszerelésének kötelezettsége, színházi játékok anyagi fedezetének biztosítása. Megint csak a szegényeknek szóló gesztus volt, hogy színházjegyük költségét az állam magára vállalta. Ezek a rendelkezések, ha időlegesen is, egyensúlyt teremtettek a szegények és gazdagok között, és a politikai élet demokratikus hagyományait erősítették.

A gazdagok nem idegenkedtek a rájuk rótt terhektől, mert tisztában voltak azzal, hogy az athéni nép jóindulatát főként ezzel nyerhetik meg.

Periklész korában az athéni állam nem szorult rá polgárai rendszeres adózására. A leiturgiák mellett a laurioni ezüstbányák jövedelme, no meg nem utolsósorban a szövetségesek adója fedezte a kiadásokat.

Periklész korában az államrendet csodálatra méltó egyensúly jellemezte. Ez azonban rövid életű volt, és roppant ingatagnak bizonyult. Az egyensúly megbomlásának okait világosabban megérthetjük, ha szemügyre vesszük a periklészi demokrácia árnyoldalait is.

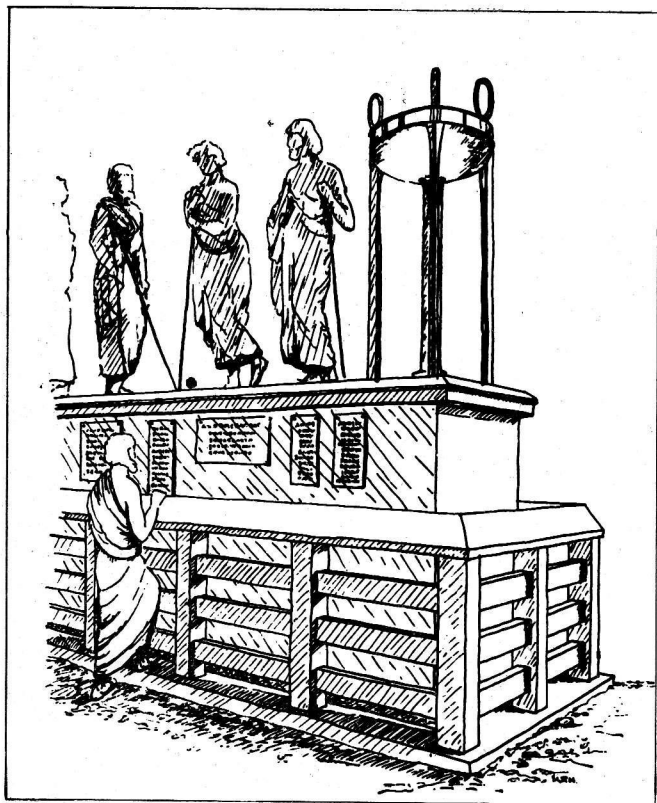
IX. A DEMOKRÁCIA KORLÁTAI

EMBERHEZ MÉLTÓ TÁRSADALOM?

Periklész demokráciájának intézkedései példa nélkül állnak az ókor történetében, s egy emberhez méltó társadalom lehetőségét csillantották meg. De ahogy ez a ragyogó korszak csupán rövid életű látszategyensúlyt és látszatharmóniát tudott teremteni, úgy intézkedései is már születésük pillanatától mély ellentmondásokat hordoztak magukban, melyek később kifejlődtek, s torzulásokhoz vezettek.

Vegyük például az állampolgári kötelezettségek díjazásának kérdését. Periklész rákényszerült erre az intézkedésre, mert csak így tudta elérni, hogy a szegények is részt vegye-

Attika legendás hőseinek (epónümosz hérószok) emlékműve az athéni agorán (Rekonstrukció)

nek a politikai életben, s így a demokrácia valóban az összes teljes jogú polgár demokráciája legyen. De máris itt a torzulás: az anyagi juttatás egyes rétegeket eleve ingyenélővé, haszonlesővé tett! A pénzért politizáló tömeg nyilván azt támogatja, aki a pénzt adja, vagy azt, aki többet ígér. Mindennek világos következménye lett az athéni polgárok jól felfogott anyagi és osztályérdekből fakadó hírhedt önzése. Íme, néhány példa.

A közhangulat arra kényszerítette Periklészt, hogy i. e. 451-ben új polgárjogi törvényt terjesszen elő. E szerint csak azok számítottak teljes jogú polgároknak, akiknek mindkét szülője is a város polgára volt. Átvizsgálták a listákat, és mintegy ötezer személyt töröltek a polgárok sorából. A helyzet tragikumát jól szemlélteti, hogy magának Periklésznek a felesége, Aszpaszia sem volt athéni származású, tehát az új törvény értelmében közös gyermekük sem kaphatta meg a polgárjogot.

I. e. 445-ben az egyik, Athénal szövetséges egyiptomi fejedelem nagy gabonaszállítmányt küldött a városnak. Szétosztása rendkívüli vihart kavart a népgyűlésben. Végül határozat született, hogy csak a teljes jogú polgárok részesedhetnek a juttatásból. Emiatt felülvizsgálták a polgárok listáját.

Kleiszthenész fél évszázaddal előbb meghozott reformjának egyik fő célja volt, hogy a származásra épülő törzsi-nemzetségi kereteket végérvényesen felszámolja. Intézkedései ellenére még az athéni demokrácia fénykorában is döntő jelentőségű volt az a felfogás, hogy a városállam polgárait nemcsak és nem is elsősorban az azonos jogi helyzet, hanem a származási összetartozás fűzi egybe. Ezt a gondolatot hirdette az athéni agorán a város hírneves őseinek tiszteletére emelt emlékmű is.

Nem csodálható tehát, ha a vérségi kapcsolatokat szem előtt tartó athéni demokrácia az államügyekben nem engedte beleszólni a szabad idegeneket, no és természetesen a rabszolgákat.

A nagyszámú rabszolga helyzetét meghatározta jognélküliségük s mindenekelőtt az a tény, hogy gazdájuk tulajdonát képezték. Persze ezen a kereten belül más és más módon bántak az egyes rabszolgákkal. Athénban a rabszolgákat főleg nehéz fizikai munkára, elsősorban bányászatra alkalmazták, de sokan dolgoztak a kézműiparban is. Az ókori viszonyokhoz képest Athénban általában jól bántak a rabszolgákkal. Már eleve jellemző a helyzetre, hogy azonos munkáért rabszolgának és szabadnak azonos anyagi juttatás járt. Persze más kérdés, hogy a rabszolga keresetével gazdája rendelkezett. A rabszolgatartók nemegyszer megkísérelték, hogy rabszolgáikat érdekeltté tegyék a termelésben: így például gyakran önállósították őket. Ez azt jelentette, hogy a rabszolga műhelyt vagy üzletet kapott, és keresetének egy részét gazdájának adta. A megtakarított pénzen idővel kiválthatta magát, sőt akár a műhelyt is megvehette.

Például nem egy athéni vázafestő, aki eleinte gazdája fazekasműhelyének alkalmazottja volt, idővel megvásárolta a műhelyt, és felhagyott a vázafestéssel.

Különösen kedvező helyzetben voltak az állami rabszolgák, akik rendőrként, írnokként, küldöncként dolgoztak. Viszonylag könnyen megkereshették a felszabadításukhoz szükséges pénzösszeget. Egy erősen arisztokrata érzelmű szerző felháborodva írja, hogy Athénban megverni sem szabad a rabszolgákat, akik nemegyszer olyan ruhában járnak, mint a szabad polgárok, sőt nagy lábon élnek. (Valójában arról intézkedtek, hogy ki-ki csak a saját rabszolgáját verheti meg, a másét nem.)

Persze nem minden rabszolga volt a fen-

tiekhöz hasonló előnyös helyzetben; a nehéz fizikai munkások életét aligha irigyelhette bárki is.

NEM SZÉGYEN AZ, HA VALAKI SZEGÉNY

Az athéni szabad polgárok jórészt kisemberek, tehát kézművesek, kereskedők, bérmunkások voltak, s a gazdasági élet számos területén a rabszolgákkal együtt és egyenlő feltételek mellett dolgoztak. Ebből a helyzetből következett, hogy a rabszolgák munkáját emberi módon értékelték. Ez a szemlélet a tekintélyesebb rabszolgatartókra is hatott, és fékezte visszaéléseiket.

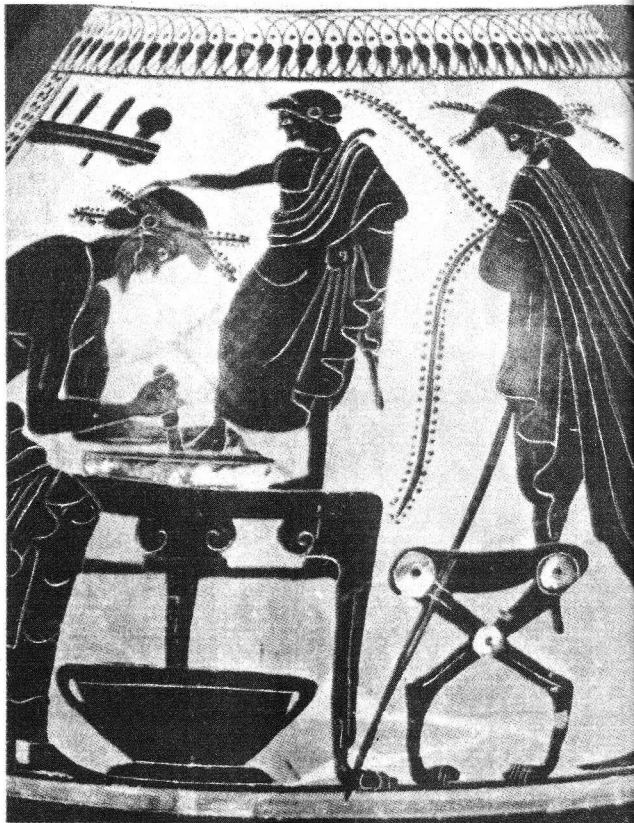
A metoikoszok helyzete kedvező volt. A bevándorolt szabad idegeneknek és a felszabadított rabszolgáknak ugyan politikai joguk nem volt, s földbirtokuk sem lehetett, de a demokrácia biztosította gazdasági tevékenységüket. Sőt bizonyos előnyt jelentett számukra, hogy nem kellett viselniük a politikai élet terheit, s minden idejüket munkájukra fordíthatták. A város mértékletesen adóztatta és katonai szolgálatra is csak válságos helyzet-

Agyagbányászat. Korinthuszi festett agyagtábla jelenete

Vázafestő. Athéni vörös alakos váza részlete

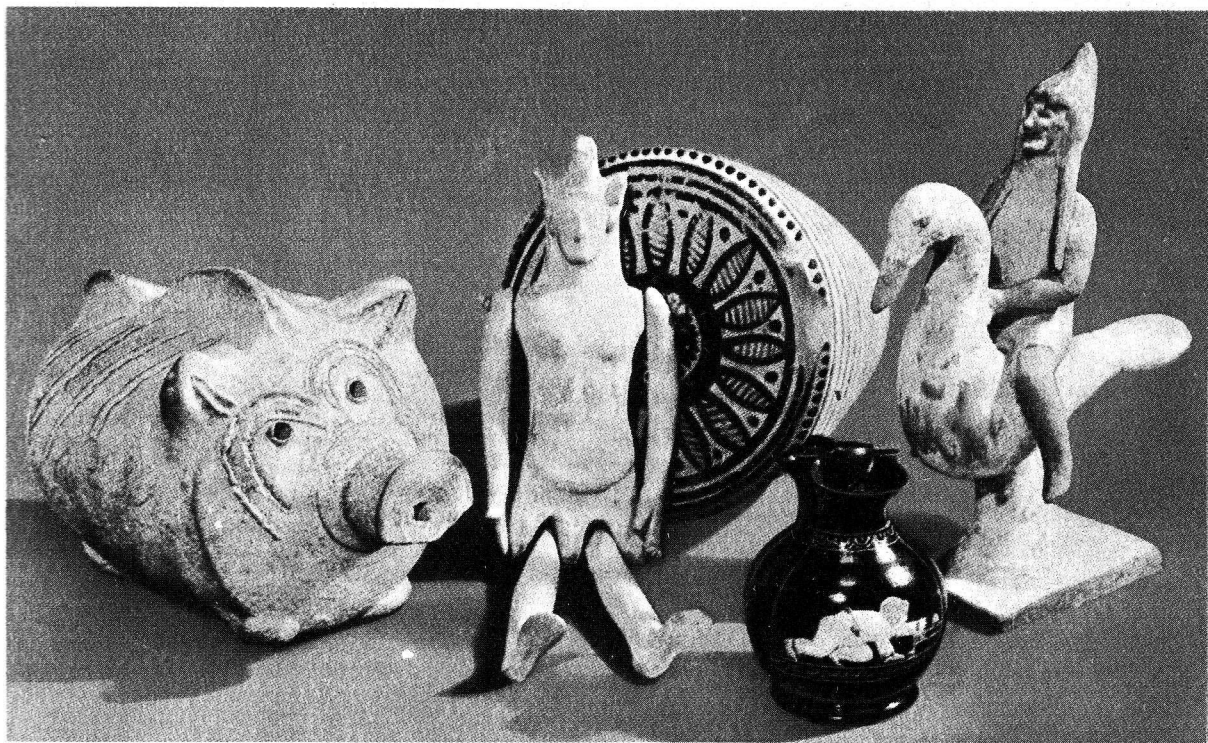
Cipésműhely. Athéni fekete alakos vázakép

Szakácsnő sütőkemence előtt. Boiótiai terrakotta szobor

Szakács lepényt süt rostélyon. Boiótiai terrakotta szobor

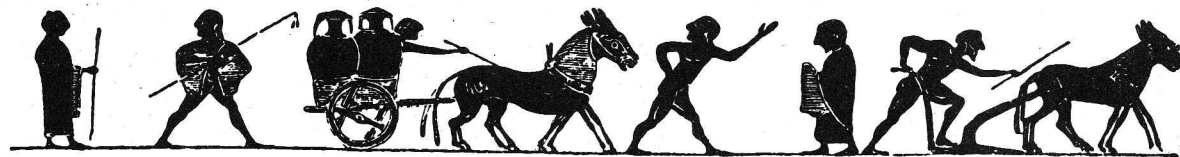
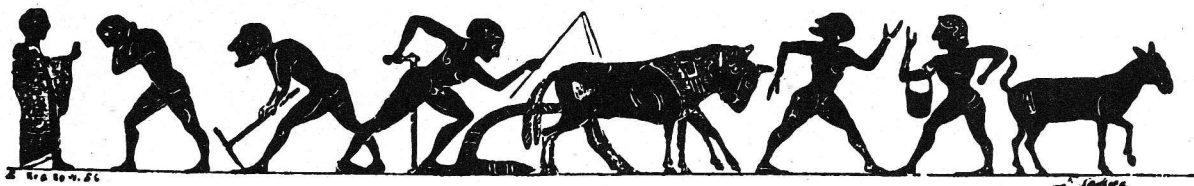

Gyermekjátékok

Lakoma előkészülete. Athéni vörös alakos vázakép

A földművelőmunka jelenetei vázaképen: szántás, vetés, terményszállítás

ben kötelezte a metoikoszokat. Meggazdagodásukat nem gátolták, így hát második házájuknak érezték Athént.

Egy biztos: bármennyire is ellentmondásos volt Athén társadalma, Periklész korának szabad polgára nem vetette meg a termelőmunkát. Súlyos tévedés a klasszikus kor athéni lakosságát a demagógoknak bedőlő, fecsegő és lusta tömegnek tartani. A szabad polgárok szerették és értették mesterségüket, és rendkívül megbecsülték a szaktudást. Periklész világosan megfogalmazta ezt a felfogást:

„Nem az a szegény, ha valaki szegény, hanem az, ha nem igyekszik munkájával kijutni belőle.”

Nem csoda, ha ebben a szellemben a törvényhozás büntette a naplopást és a szabad polgár munkájának, foglalkozásának becsnérlését is. Az utóbbi főleg az arisztokraták ellen szólt, akik lenézték az iparosokat, és a földművelő életet a méltósággal dicsőítették.

A GYENGÉBB NEM

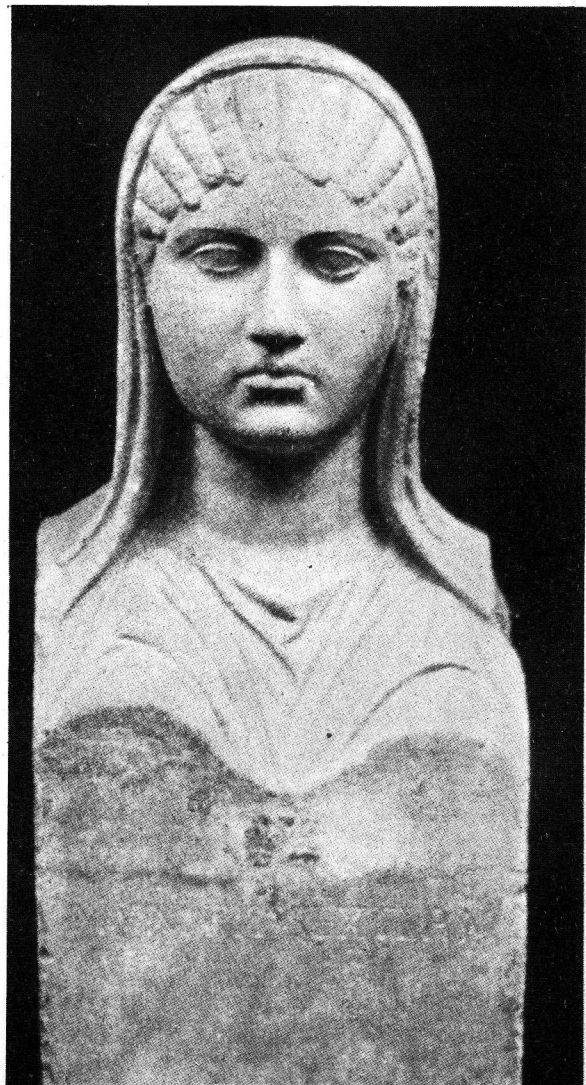
Az athéni demokrácia mérlege hol kilódul egyensúlyából, hol visszabillen, amint különböző szempontok szerint mérlegeljük a társadalmi jelenségeket.

Elvileg a szabadok közé tartoztak a nők is, de éppúgy nem részesülhettek a polgárjogok-

ban, mint a metoikoszok vagy a rabszolgák. Periklész így fogalmazta meg az athéni demokrácia nőeszményét:

„Nagy dicsőséget jelent nektek, ha nem lesztek gyengébbek, mint a természettől lennetek kell, és ha a férfiak közt akár erényei-

Aszpasztia ideálportréjának római másolata

tekről, akár hibáitokról minél kevesebb szó esik.”

Az athéni nő dicsősége tehát az, ha semmit se tudnak róla, ha észrevétlenül és tudatlanul él, és csak a háztartás ügyeiben jártas.

Megint csak meglepődve tapasztaljuk, hogy éppen Periklész fordult szembe magánéletében ezzel a felfogással. Felesége, Aszpaszia milétoszi származású volt, s Periklész éppen bölcsessége és politikai érzéke miatt becsülte nagyra. Az „olümposzi” Aszpaszia miatt hagyta el első, előkelő származású feleségét, s mindent megtett, hogy az athéniak befogadják az új asszonyt. Aszpaszia egyénisége sokakra mély benyomást tett. Szókratész nem egyszer tanítványaival együtt felkereste a rendkívül okos asszonyt, mások feleségüket vitték hozzá, hogy tanuljon tőle. Periklész sokat kockáztatott azzal, hogy Aszpasziát feleségül vette. Később ellenfelei kihasználták ezt: Aszpasziát bevádolták erkölcstelenység miatt, és azt állították, hogy rossz útra viszi az athéni nőket. A hagyomány úgy tartja, hogy Periklész csak azzal tudta megmenteni feleségét, hogy könnyezve kérlelte az esküdteket, ejtsék el a vádakat.

DRÁMAÍRÓ MINT HADVEZÉR

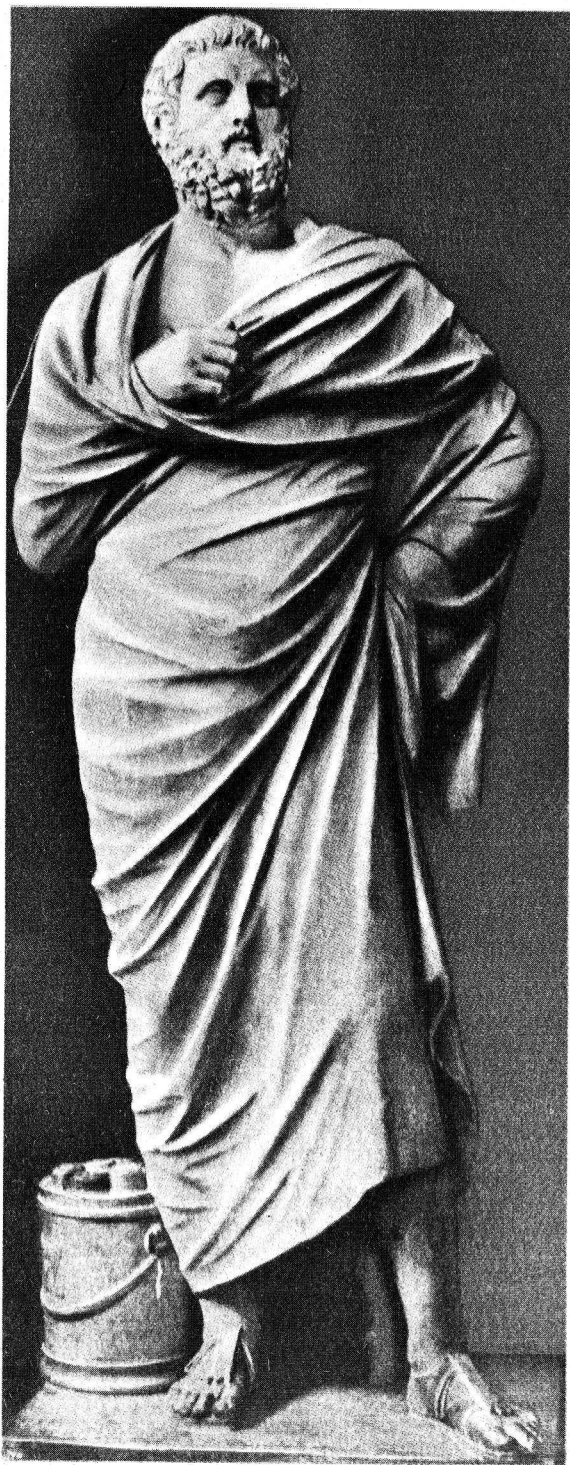
Hogy a körkép teljes legyen, néhány szót kell szólni Athén és szövetségesei viszonyáról. Láttuk, hogy a déloszi szövetség athéni birodalommal alakult át. Láttuk, hogy az athéniak fegyverrel törték le azt az államot, amely ki akart lépni a szövetségből. Az athéni polgárok anyagi és osztályérdekeiből fakadó önzése megakadályozta, hogy létrejöjjön egy erős államszövetség. Képtelenségnek tartották, hogy szövetségeseiknek megadják a polgárjogot és az ezzel járó előnyöket. Annál inkább igyekeztek az anyagi hasznot lefölni. A ki-rótt adó csökkentésére csak kivételes esetekben került sor. Íme, egy jellemző példa: i. e.

Lakószoba berendezése. Dél-itáliai görög agyag dom-bormű

Pheidiasz: Athéné Lémnia. Az Akropoliszon i. e. 450 körül felállított szobor rekonstrukciója

Szophoklész élete teljében

452 és 446 között Lémnosz szigete feltűnően alacsony pénzüsszeggel szerepel a déloszi szövetség adólistáján. Ez a tény arra utal, hogy a szigeten zavargások lehettek az athéni uralom ellen. Az elszakadás megakadályozására athéni telepések indultak a szigetre, nyilván katonai feladatokkal is megbízva. A távozók fogadalmi szobrot állítottak az Akropoliszon. Athéné Lémnia szobrát Pheidiasz készítette el: az istennő sisakjával búcsút intve bátorítja a távozókat.

Különös és elgondolkoztató tény: egy függetlenségre vágyó sziget lakóinak mozgalmát letörni induló athéniak fogadalmi szobrát a demokrácia vezérének, Periklésznek közeli barátja, Pheidiasz készítette el. De ennél is furcsább Szophoklész esete. A költő *Antigoné* című tragédiájában írta le a felejthetetlen sorokat:

Sok van, ami csodálatos,
de az embernél nincs csodálatosabb.*

A darabért jutalmul elragadtatott polgártársai hadvezérré választották Szophoklészt, és hadba küldték az athéni önkény ellen felázadt szamosziak ellen.

A periklészi Athén harmóniája súlyos ellentmondásokat takart. Éppen a legtükéletesebb ókori demokrácia fő támaszai, a kézművesek és az iparosok voltak az erőszakos terjeszkedés legegyszerűbb hívei, ezek kényszerítették ki az i. e. 451-es „fajtvörényt”, ezek igyekeztek korlátozni a gondolkodásszabadságot.

A nagy művészek és a nagy gondolkodók már Athén hatalmának csúcspontján világosan látták, hogy demokráciájuk hanyatlása és bukása elkerülhetetlen.

* Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása

X. PERIKLÉSZ MŰVÉSZEI

MIRE JÓ A SZÖVETSÉGESEK PÉNZE?

Periklész idejében a déloszi szövetség olyan módon alakult át, hogy a katonáskodást kizárólag az athéniak látták el, s a tagállamok egytől egyig Athén adófizetőivé váltak. A szövetség pénztárának Athénba szállítása nyilvánvalóvá tette, hogy Periklész kormányzata ellentmondást nem tűrve kisajátította a pénzügyek intézését.

Az athéni demokrácia vezére tisztában volt polgártársai önzésével. Jól tudta, ha a szövetségesek adóját felosztaná köztük, ez teljes erkölcsi bomláshoz vezetne. Periklész úgy döntött, a pénzt építkezésekre fordítja.

Ellenfelei – ezúttal a köznép soraiban bomlasztó ellenzék hangadói – kegyetlenül felhördültek. A népgyűlésen zajos jelenetekre került sor. A népet izgató szónokok szégyenletesnek nevezték a tervet. A leghevesebb vád így hangzott:

– Görögország úgy tarthatja, hogy szörnyű sérelem esett rajta, és nyílt zsarnokság alatt áll, amikor látja, hogy amit kényszerből beszolgáltatott a háború céljaira, azzal mi felékesítjük, bearanyozzuk a várost, mint egy hiú asszonyt, értékes kövekkel, szobrokkal, tömérdek pénzbe kerülő templomokkal rakva tele.

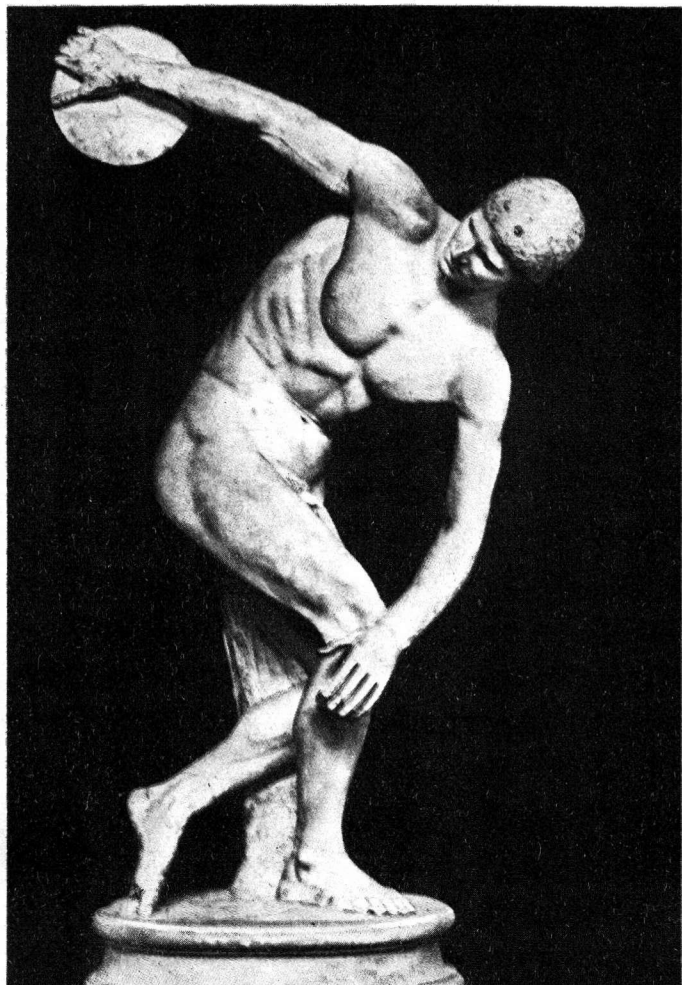
Periklész így felelt:

– A kincsekről nem tartozunk számadással a szövetségeseknek, hiszen harcolunk helyettük, és távol tartjuk tőlük a perzsákat. Ők pedig ehhez sem hajót, sem lovat, sem katonát nem adnak, csak pénzt. Ez pedig nem azt illeti, aki adja, hanem azt, aki kapja, feltéve, hogy teljesíti azt, amiért kapja. Minthogy a város el van látva a háborúhoz szükséges felszerelésekkel, a fölös javakat olyasmire kell

fordítani, amiből elkészülte után örök dicsőség s készülése idején azonnali jólét származik, mert mindenféle lehetőség és sokfajta szükséglet támad, s ebből fejlődésnek indulnak a különböző iparágak. Ezek minden mesterséget serkentenek, és minden kezet megmozgatnak, és ezáltal úgyszólván az

Athéné alakja Mürón egyik híres szoborcsoportjából: Athéné és Marsziasz (Római másolat)

Mürón: Diskoszvető (Római másolat)

Pheidiasz Előharcos Athénéjének képe római pénz előlapján

egész város keresethez jut, miközben egyszerre ékesíti és táplálja magát a saját erejéből.

Ez a gondolatmenet világosan elárulja, hogyan jutott Periklész arra a meggyőződésre, hogy építkeznie kell. A politikai szempontok azt sugallták neki, hogy Athénnek külső megjelenésében is messze ki kell emelkednie a többi görög város közül, hogy hatalma és nagysága ezzel is kifejeződjön. A munkalehetőség biztosítása letompítja a társadalom ellentmondásait, minthogy a káros szenvedélyeket felszínre hozó ingyeneledést megszünteti, és kitűnő megélhetést biztosít a lakosoknak.

MESTER KERESTETIK

Periklész ezúttal is csatát nyert a népgyűlésben. Ezután hozzáfoghatott a munkák megszervezéséhez. A legelső feladat az volt, hogy megtalálja azt a művészt, aki képes a hallatlan méretű feladat megoldására. A választás tulajdonképpen nem volt nehéz: az athéni művészek közül csak egy jöhetett számításba: Pheidiasz.

Legnagyobb kortársa, Mürón ez időben már túl volt művészete delelőjén, amely a század közepe körül a mozgásábrázolás történetének korszakos jelentőségű műveivel, köztük a Diskoszvetővel ajándékozta meg a világot. Emellett azonban Mürón a városról városra vándorló kézművesművész típusát testesítette meg, s így alkatilag se lett volna alkalmas arra, hogy az új Athén szellemének kifejezője legyen.

Pheidiasz művészete együtt haladt Athén történetével. Tehetsége a perzsa háborúk után bontakozott ki, s a győzelmet ünneplő emlékművei nemcsak szülővárosában álltak, hanem azon kívül is. Így Delphoiban a marathóni csata zsákmányából több alakos emlékművet készített városa megrendelésére. Plataiai lakói azzal bízták meg, hogy a csata

emlékére a Harcos Athéné temploma számára többszörös életnagyságú szobrot alkosson. Az istennő teste aranylemezekkel borított fából, keze, lába és feje márványból volt.

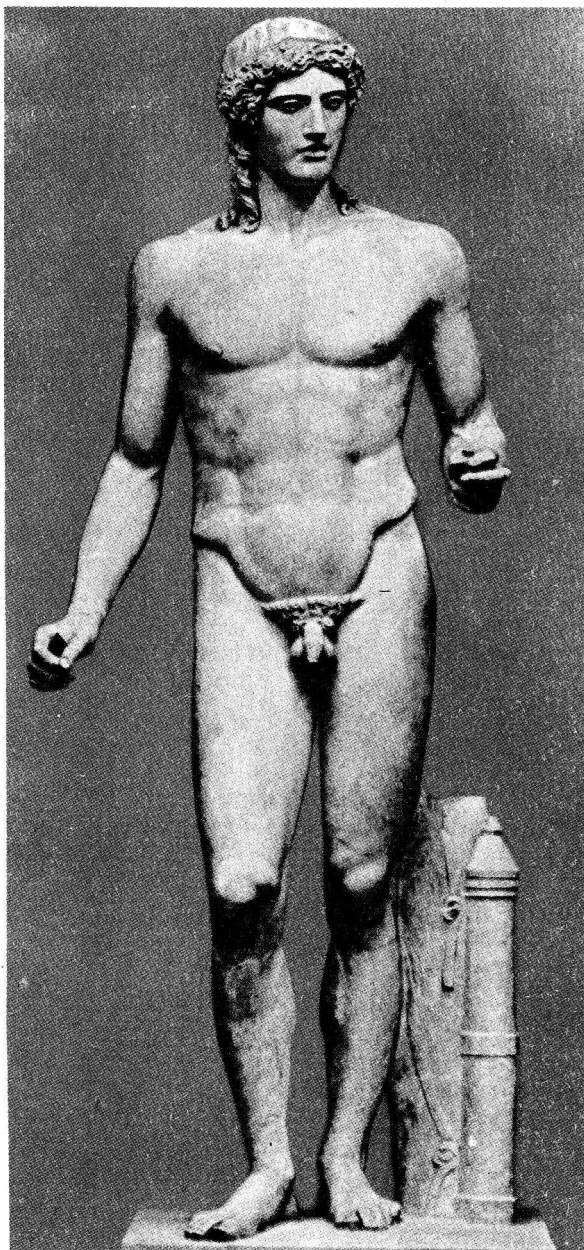
A leghatalmasabb emléket Pheidiasz szülővárosa részére készítette. Ennek költségét is a marathóni zsákmányból fedezték, de felállítására csak akkor került sor, amikor a perzsa veszély végleg elmúlt. Athéné Promakhosz (azaz „Előharcos”) 10 méter magas bronzszobra kilencévi munka után i. e. 450 körül kapta meg végleges helyét az Akropoliszon. Az Athén felé közeledő hajók már a Szunion-hegyfoktól megpillantották az istennő sisaktaréját és lándzsájának ragyogó hegyét. Emellett a század közepe körül még két másik mű hirdette az Akropoliszon a pheidiaszi művészet varázsát. A Sáskaölő Apollón szobrát azért állították az athéniaiak, hogy az isten egy saskajárást hárítson el a vidékről. A harmadik munka, Athéné Lémnia szobra Athén nagyságát és dicsőségét hirdette.

A Kalliasz-féle béke megkötése után az athéni népgyűlés határozatban mondta ki, hogy a tervezett építkezések és a velük kapcsolatos valamennyi művészi munka intézője és felügyelője Periklészszel együtt Pheidiasz lesz.

HOGYAN KÉSZÜL A MŰEMLÉK?

Periklész terveinek középpontjában az Akropolisz újjáépítése állt. Ez volt a város legkiemelkedőbb, leginkább szem előtt levő része, a perzsa pusztítások pedig korlátlan lehetőséget teremtettek új elképzelések érvényesítésére.

Bár Periklész az összegörög konferencián azt javasolta, hogy a perzsák által elpusztított szent helyeket közös költségen kell felépíteni, ez nem jelentette azt, hogy a város addig kötötte magát a plataiai eskü szelleméhez. The-

Pheidiasz: Sáskaölő Apollón (Római másolat)

misztoklésznak és Kimónnak már voltak tervei a város újjáépítésére, ezekből azonban kevés valósulhatott meg.

Az új program a korábbi építkezések sorát illetően új helyzetet teremtett. Jól példázza ezt az agora melletti dombon emelt Héphaisztosz-templom története. Ennek az építkezései i. e. 450 körül kezdődtek meg, de az eredeti tervet sohasem sikerült megvalósítani. A munkát az akropoliszi építkezések

Héphaisztosz kovácsisten temploma Athénban: a Héphaiszteion

miatt hirtelen abbahagyták, és csak jó negyedszázad múlva folytatták, amikor Periklész már rég halott volt, és az Akropoliszon már állottak a legfontosabb új épületek.

Az athéni demokrácia, bármennyire furcsán is hangzik, rendkívül bürokratikus ügyintézkést valósított meg. Jellemző példa erre Athéné Niké templomának esete.

I. e. 448-ban a népgyűlés határozatot hozott, hogy Athénének mint a győzelem istennőjének templomot kell emelni az Akropolisz délnyugati részén levő sziklabástyán. A határozatot kőbe vésték, s ebből az is kiderül, hogy papnői „állást” is létesítettek a készülő templomhoz. A szentélynek kaput, márványoltárt és templomot kellett magába foglalnia. A tervek kidolgozásával Kallikratészt bízták meg. Ezután egy pótjavaslat értelmében háromtagú bizottságot jelöltek ki az építész

mellé. A népgyűlés úgy rendelkezett, hogy ha a terv készen van, nyújtsák be az ötszázak tanácsához, s ha az elfogadja, kezdjék meg a munkát. No, hát nem csoda, hogy ilyen ügyintézés mellett csak két évtized múlva fogtak hozzá az építkezéshez. A történethez még hozzátartozik, hogy közvetlenül i. e. 448 után Kallikratésznak alkalma nyílt tervét másutt megvalósítania. Az Ilisszosz folyó partján emelt templomnál használták fel az eredeti elgondolást. (Ezt az épületet ugyan 1778-ban a törökök elpusztították, de korabeli rajzok alapján képet alkothatunk róla, szobordíszei pedig részben előkerültek.)

Egyébként ha az ötszázak tanácsa helyben hagyta a tervet, különbizottságot jelölt ki a munkálatok ellenőrzésére. Ennek fő feladata az volt, hogy évente a legjelentéktelenebb tetteket is magába foglaló számadásjegyzé-

ket készítsen. Ezeket kőbe vésve felállították, hogy a polgárság ellenőrizhesse a munkák alakulását.

A számadásfeliratok jóvoltából szinte tökéletes képünk van az akropoliszi építkezések menetéről. Periklész életében mindössze a Parthenón épülete és a díszkapu, a Propülaia készült el. A többi terv kivitelezésére már csak később kerülhetett sor, de végül is a század végére megszületett a páratlan együttes, mely az ókor művészetének utolérhetetlen csúcsát jelenti.

Ezt már az ókorban is így látták, s amit Periklész és művészei alkottak, akár mint művészeti alkotást, akár mint pusztá teljesítményt utolérhetetlennek tartották.

Egy ókori író éppen az akropoliszi templomok varázsa alatt fogalmazta meg máig is érvényesen, mi a műemlék lényege:

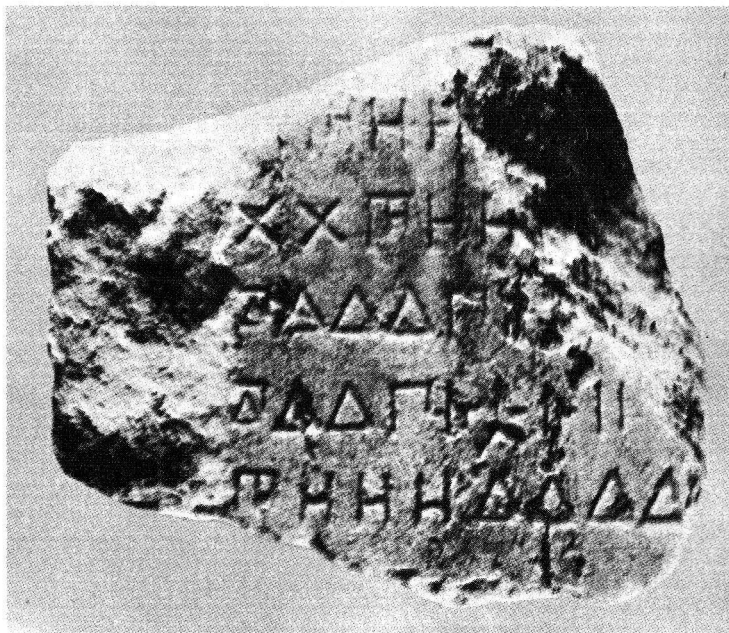
„Így emelkedtek az épületek büszke nagyságukban, utánozhatatlan alakjukban és szépségükben, miközben a mesteremberek művészettel múlták felül mesterségüket. A legbámulatosabb azonban a gyorsaság volt, amellyel egyetlen ember kormányzásának virágkorában fejeződött be mindaz, aminek elkészülte külön-külön, több nemzedéken és korszakon keresztül is alig volt elképzelhető. Mert a könnyed és gyors munka nem ad tartós értéket és kifogástalan szépséget a műnek, míg az alkotómunkába fektetett idő megtérül az alkotás tartósságában. Annál csodálatosabbak Periklész művei, amelyek hosszú időre készültek rövid idő alatt. Szépsége mindegyiknek már akkor szinte »régi« volt, üdeségük pedig ma is frissnek és újnak hat; olyan, idő nem érintette virágzó ifjúságban őrizték meg alakjukat, mintha örökifjú szellem és öregséget nem ismerő lélek lakoznék bennük.”

De nemcsak ilyen emelkedett szavak fakadtak az ókori csodálók szájából. Egy költő közvetlen hangú soraiban így osztályozza az Athénba látogató idegeneket:

Az Ilissosz-templom frízének részlete

Számadásfelirat töredéke az Akropoliszról

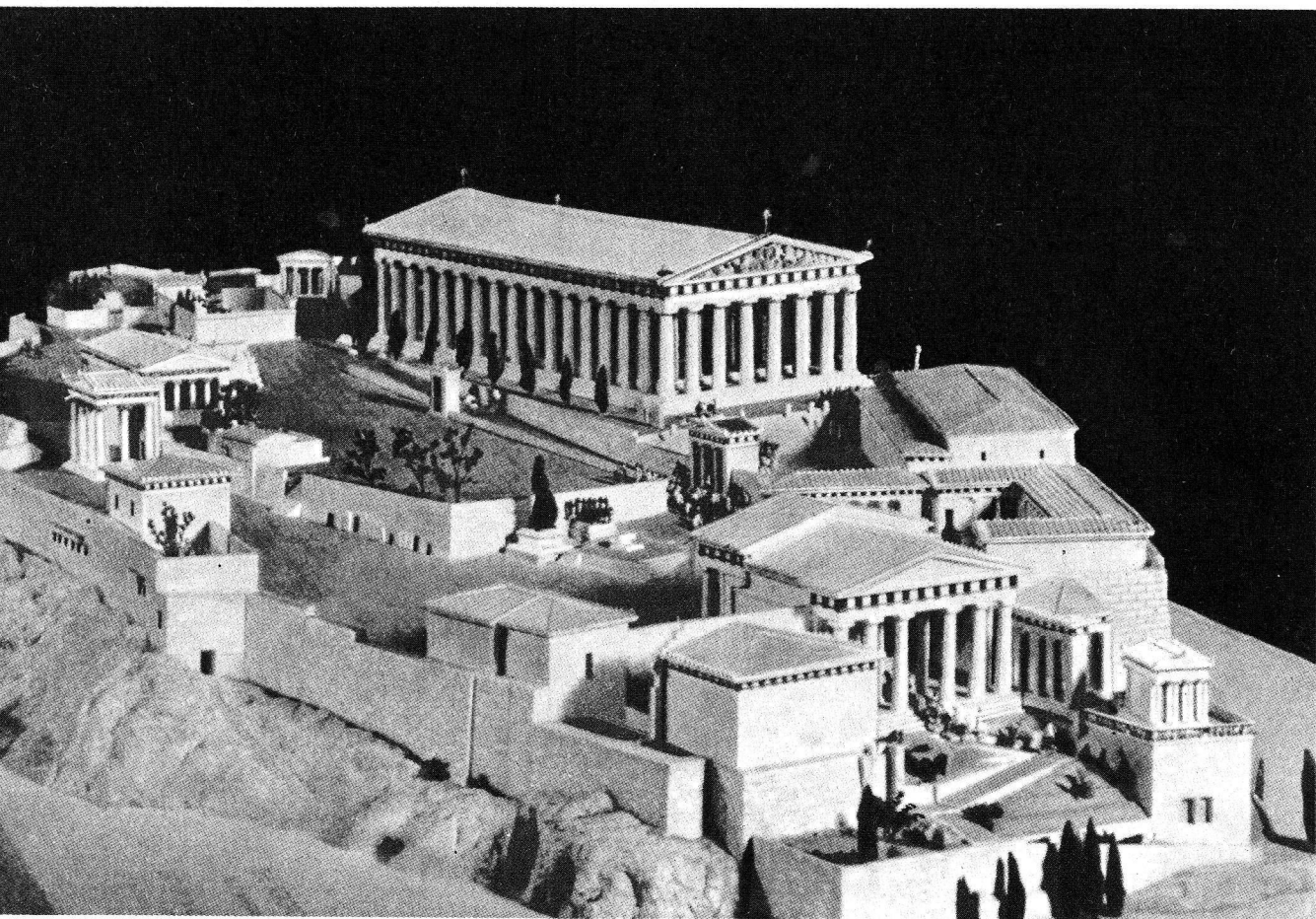

Ha még Athént nem láttad, tuskó vagy
csupán;
ha láttad, és nem tetszett meg neked –
számár,
s öszvér, ha tetszett, és mégis továbbszaladsz.*

SÉTA AZ ÓKORI ATHÉNBAN

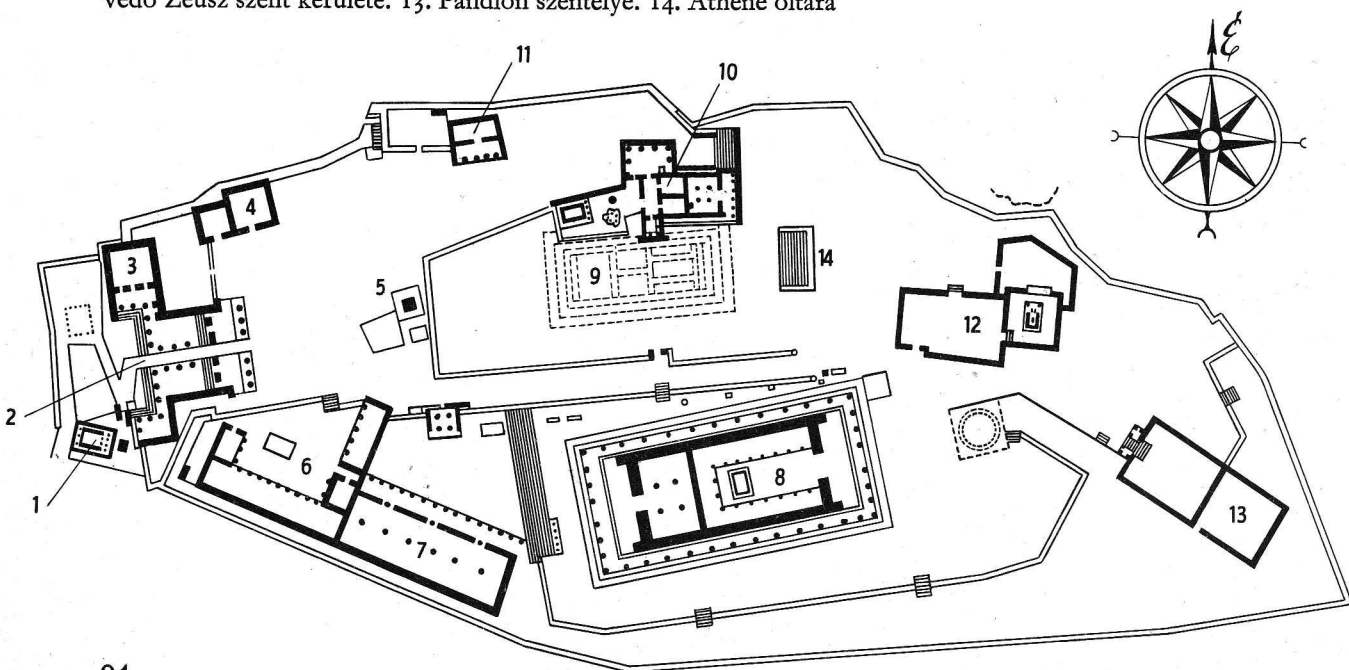
Próbáljuk meg az i. e. V. század végén élt athéni szemével végigpásztázni a várost. Azért ezt az időszakot választjuk, mert nagyjából ekkorra vált teljessé a periklészi tervek nyomán vagy azok szellemében a mű, s a de-

* Vekerdy József fordítása

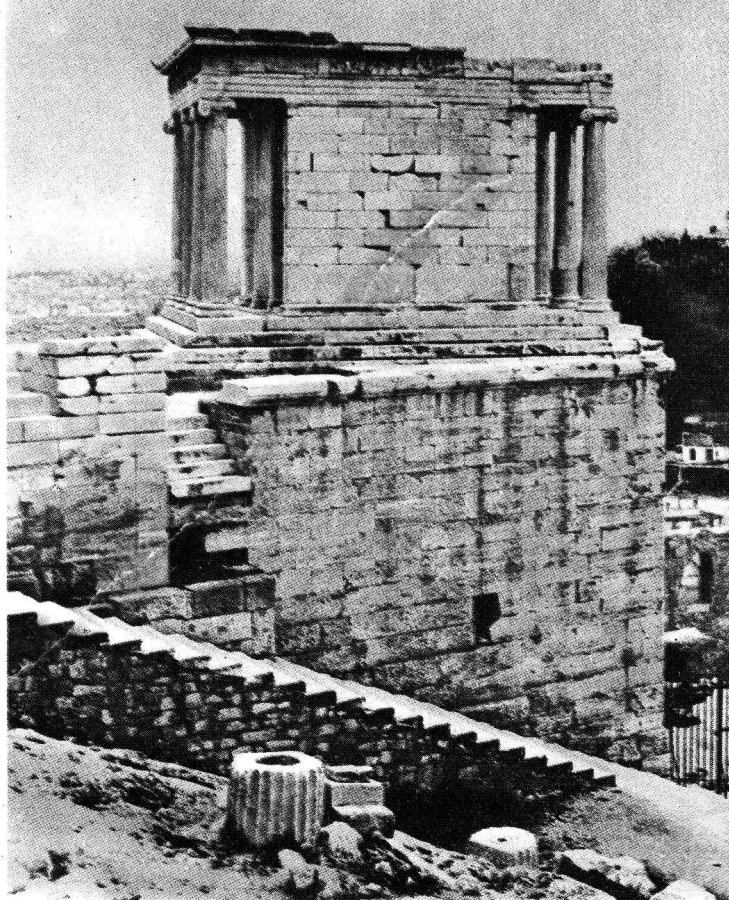
Az akropoliszi épületek rekonstruált képe

Az akropoliszi épületek alaprajza: 1. Athéné Niké temploma. 2. Propülaia. 3. „Képtár.” 4. Athéné-papnők háza. 5. Pheidiasz: Előharcos Athéné-szobor. 6. Artemisz Braurónia szent kerülete. 7. Khalkothéka. 8. Parthenón. 9. A régi Athéné-templom. 10. Erekhtheion. 11. Az Athéné-papnőket szolgáló gyereklányok háza. 12. A város-védő Zeusz szent kerülete. 13. Pandión szentélye. 14. Athéné oltára

mokrácia hanyatlásával a későbbi korok ehhez lényegeset már nem tettek hozzá.

Periklész építkezéseinek színhelyére, az Akropoliszra a hegy tenger felé eső részén lehet feljutni. A többi oldalon megközelíthetetlenül meredek sziklafalak övezik a fellegvárat. A kanyargós úton felérő látogatót kitárt karként fogadja két szárnyával a díszkapu, a Propülaia. Az ötbejáratú építmény templomépületre emlékeztető formáival a szentélykörzetben feltáruló látványra készíti elő a belépőt; hatalmas márványtömbje, márványlapokkal borított teteje ragyogó napfényben szemkápráztató látványt nyújt. A Propülaia Periklész kormányzásának utolsó szakaszában készült el öt év alatt. Építészé Mnésziklész volt. A díszkaputól jobbra, kiugró sziklabástyán Athéné Nikének, vagyis Athénének mint győzelemistennőnek a temploma emelkedik, amelynek történetével már megismerkedtünk. A kis szen-

Athéné Niké ión temploma

Az Akropolisz díszkapuja, a Propülaia

Athéné Parthenosz temploma, a Parthenón

Görög nőt rabló kentaur. Metopé a Parthenón déli oldaláról

télyt csak a fellegvár felől lehet megközelíteni, bástyájáról felejtethetlen látványt nyújt az Égei-tenger. Az athéni hagyomány úgy tartotta, hogy Aigeusz király innen vetette magát a mélybe, amikor megpillantotta, hogy fia, Thészeusz hajója fekete vitorlákkal közeledik. (Thészeusz ugyanis azt ígérte, hogy ha Krétán legyőzi a szörnyű Minótauroszt, fehér vitorlákkal tér vissza szülővárosába, halálhírért viszont gyászvitorlák fogják hírül adni. Ígéretét azonban elfeledte, miután segítőtársát, a krétai királylányt, Ariadnét megszöktette, majd Naxosz szigetén hagyta. Feledékenysége atyja halálát okozta.)

A pompás kis ión templom ékszerdobozként ékesíti a sziklabástyát.

A Propülaiaéhoz a másik oldalon kis építmény csatlakozik, az úgynevezett képtár. A szűk helyiség azonban nem kéпкиállítás

A Parthenón délnyugati sarka metopéval (A metopé a dór oszloprend gerendázatában fennmaradó négyzetes mező, melyet gyakran domborművel díszítettek) (*Gink Károly felvétele*)

céljait szolgálta, hanem a fogadalmi ajándékként felajánlott képek raktára volt.

A látogató belépett a Propülaia dór oszlopai közé, áthaladt a három pár ión oszlop között, és a tulajdonképpeni kapu után a fellegvár szentélyei között találta magát.

Rögtön szemébe tűnt az Előharcos Athéné hatalmas bronzszobra. De bármerre nézett, mindenfelé szobrok és szobrok állottak, s a szabadon álló és a templomokban elhelyezett műalkotások tükrében szinte az egész görög kultúra felvillant. Aki a nagy művészek alkotásait kereste, megbámulhatta Pheidiasz Athéné Lémníáját, Sáskaölő Apollónját vagy Mürón Athéné és Marszüasz csoportját. A mítoszok és a legendák ködében elvesző múlt iránt érdeklődő talált olyan szobrot, amely Athéné születését ábrázolta, amint atyja, Zeusz fejéből emelkedett ki, vagy egy szoborcsoport alapján elképzelhette a félig bikatestű Minó-

Lapitha férfi lesújtani készül a kentaurra. Metopé a Parthenón déli oldaláról

A Parthenón nyugati homlokzata; kívül a metopék, belül, a cellafalon a fríz maradványai láthatók (A fríz gyakran domborművel díszített, vízszintes felületosztó sáv)

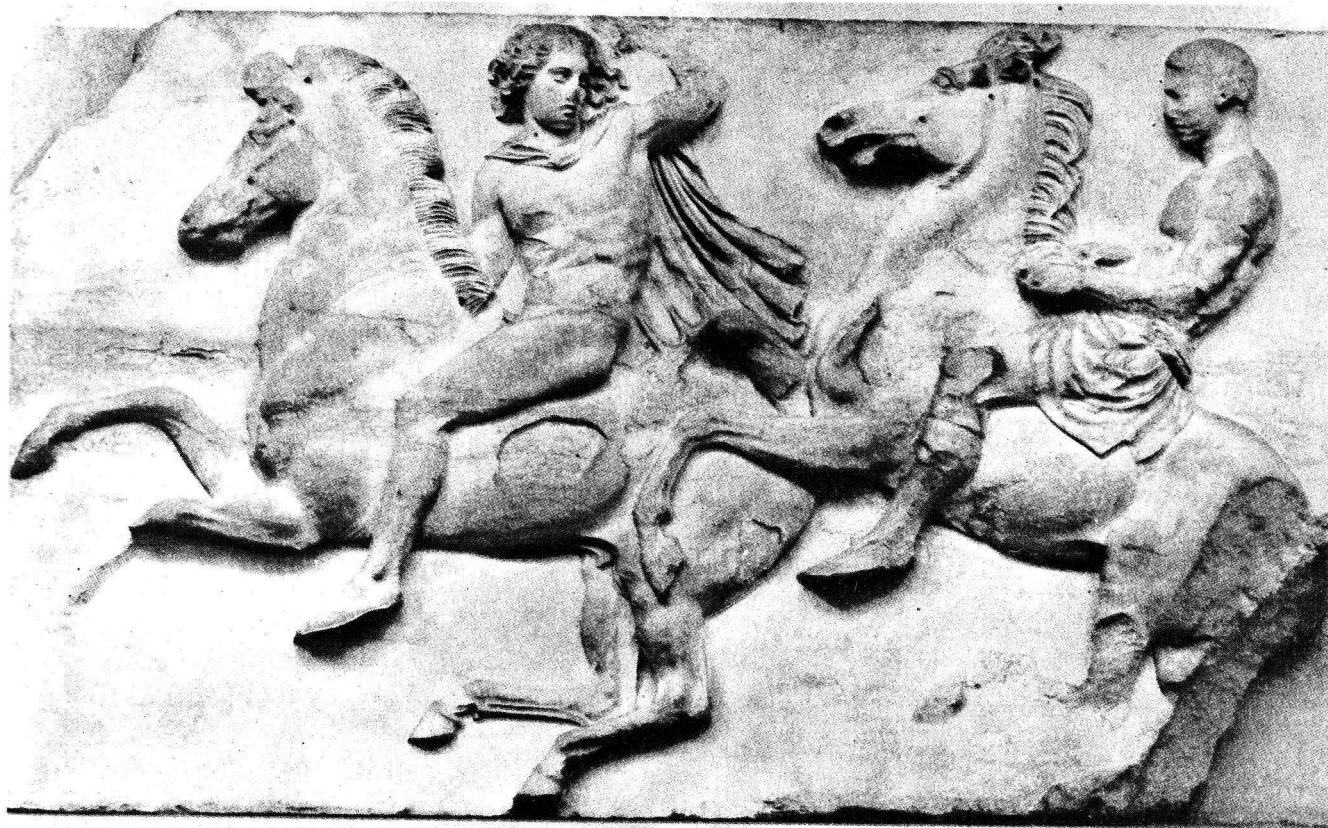
tauros és Thészeusz küzdelmét. A közelmúlt tragikus eseményeit a perzsa pusztításokat túlélő művek idézték fel.

Az Akropoliszon sok minden megfért békésen egymás mellett. A közelmúlt nagy embereinek, Xanthipposznak vagy Periklésznek emlékszobrai mellett nem volt nehéz rábukanni Külön bronzszobrára sem: az ő híveinek meggyilkolását gyakran lobbantották az Alkmaionidák szemére ellenfeleik. A művészet hatalmát hirdette Anakreón portrészoborra. A legmeghatóbb emlékek közé tartozott egy bronz Athéné-szobor, amely az i. e. V. századi nézőben Periklész és művészeinek bensőséges kapcsolatát elevenítette fel. A Propülaia építése során az „olümposzi” egyik kedvence megcsúszott és lezuhant. Állapota válságos volt, orvosai lemondtak róla. Ekkor Periklész megálmodta, hogy milyen módon lehet megmenteni a sebesültet, akinek egészsége helyre is állt. A gyógyulás

emlékére a gyógyító istenként ábrázolt Athénának állíttatott szobrot Periklész.

Az Akropolisz fennsíkját két templom uralja: bal kézről az Erekhtheion, jobb kézről a Parthenón. De ahogy ezek felé indult a látogató, előbb a Propülaiától nem messze, balra megpillantotta az Athéné-papnők házat, jobbra pedig a brauróni Artemisz szent területét. Apollón nővéreinek attikai fő kultushelye Braurónban volt, de tiszteletét már a Peiszisztratidák meghonosították az Akropoliszon. Ha az attikai tengerpartot külső veszély fenyegette, a kincseket Braurónból az Akropoliszra szállították át. Az akropoliszi szent kerület kiépítésében Kimónnak volt nagy érdeme, aki Braurónból származott. A fallal körülvett szentély területén két kis „kápolna” állott, hátul oszlopcsarnok zárta le az együttest.

Artemisz szentélyéhez szorosan csatlakozott egy udvarszerű tér: Athéné előudvara,

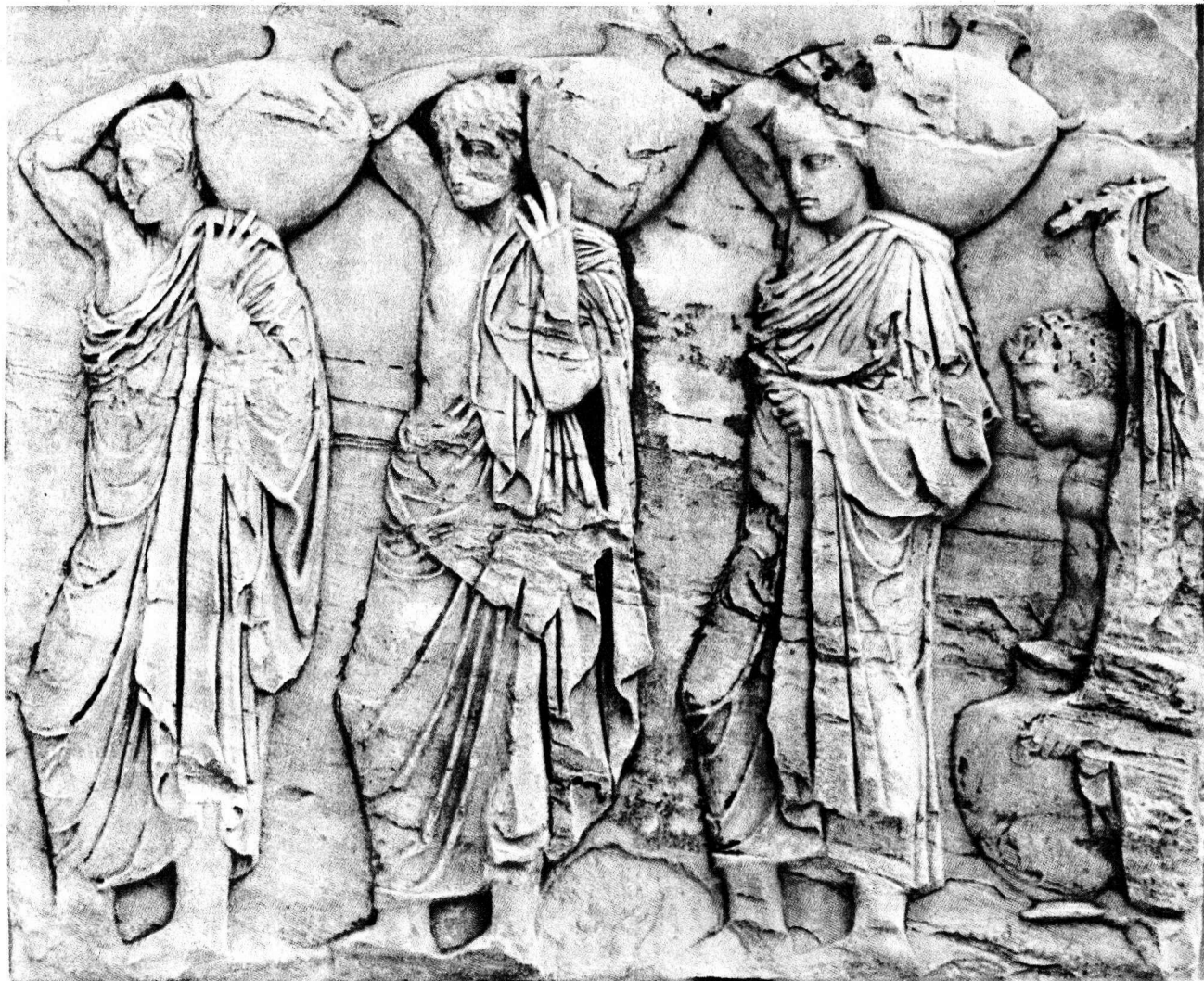
Részlet az északi frízből: lovasok

melynek háttérében magasodott a Parthenón. Az Akropolisz védőfalához nagy csarnokot illesztettek, az ún. Khalkothékát, vagyis „érc-tárat”. Ide gyűjtötték össze az istennőnek felajánlott fogadalmi fémtárgyakat.

Ezután érkezett el a látogató a Periklész kori művészet legnagyobb alkotásához, Athéné Parthenosz (azaz a Szűz Athéné) templomához. Az i. e. V. századi athéniak úgy beszéltek róla, mint „a templomról” vagy „a nagy templomról”. Az épület már méreteivel lenyűgözte nézőjét. A hatást fokozta, hogy – elsőként a dór templomok sorában – teljes egészében márványból emelték: építőanyagát a várostól északnyugatra fekvő Pentelikon hegyből fejtették. Iktinosz és Kallikratész a görög templomépítészet főművét alkották meg ezzel az épülettel. Szobrászati díszének sehol sem akadt párja a görög világban, s minden athéni tudta, hogy ezekben öltött testet a pheidiaszi művészet szelleme, ha ki-

Részlet a nyugati frízből: lovasok

Részlet az északi frízről: edényeket vivő metoikosok

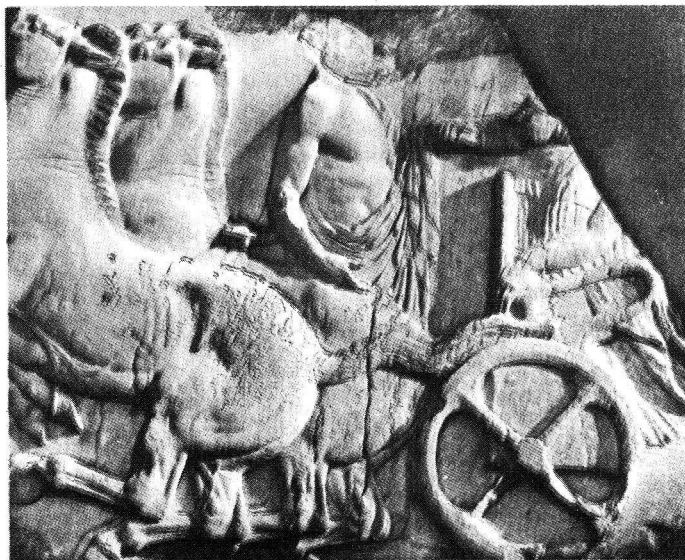
Részlet a déli frízről: áldozati állatot hajtó metoikosok

faragásukban sok mesterkéz működött is közre. A dór oszlopok feletti gerendázat minden egyes metopéját dombormű díszítette. A keleti oldalon az istenek és gigászok harca elevenedett meg a néző előtt, az északi oldalon a trójai háború. A déli oldalon görög lapithák harcoltak a félig ember-, félig lótestű szörnyekkel, a kentaurokkal; nyugaton a görögök és a lovas amazónok csatája dűlt. A négy oldalon négy különböző téma elevenedett meg, de az athéniak számára mindegyik ugyanarról beszélt: az elvakult barbár góg bűnhődésének ábrázolásával a perzsák elleni győztes szabadságharcot idézte fel jelképes nyelven. Az amazónharc középpontjában az athéni Thészeusz alakja jelent meg, és az ő segítségével döntötte el a kentaurok és

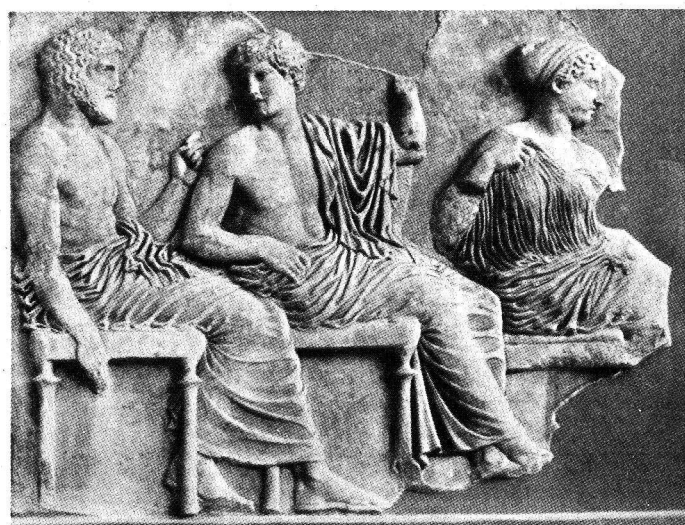
Részlet az északi frízből: lovasok

Részlet az északi frízből: harckocsi

Részlet a keleti frízből: Athén legendás ősei

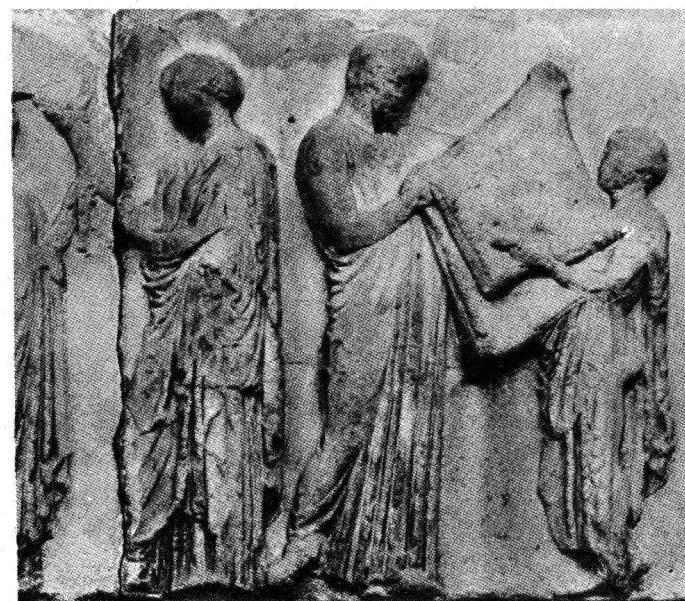

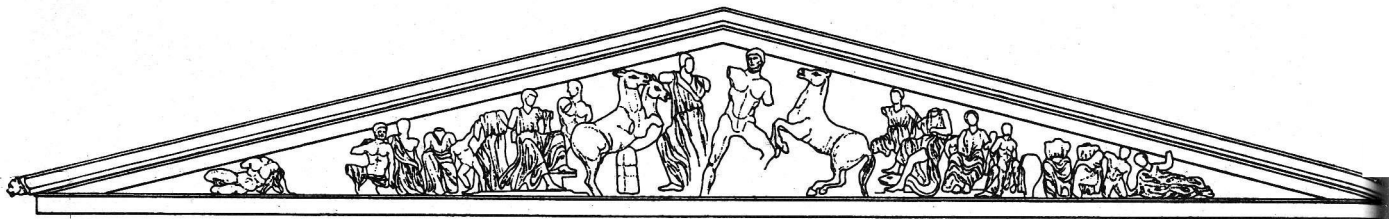
Részlet a keleti frízből: Poszeidón, Apollón és Artemisz

Részlet a keleti frízből: Athéné papja megvizsgálja az istennőnek szőtt ruhát, a peploszt

Részlet a keleti frízből: Démétér és Arész

A Parthenón nyugati oromcsoportjának rekonstrukciója: Athéné és Poszeidón versenye a városért

A Parthenón keleti oromcsoportjának rekonstrukciója: Athéné születése

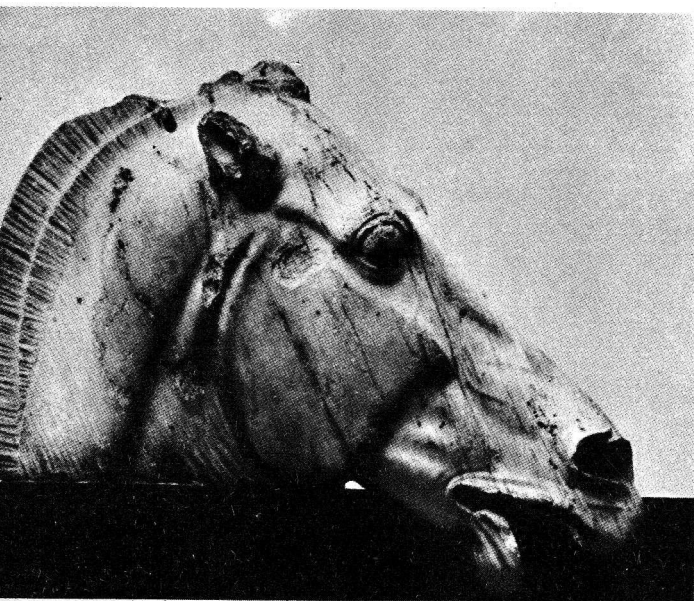
a laphiták harcát is a görögök javára. Ez a látvány fokozta az athéni polgár öntudatát: újra és újra emlékeztette arra, hogy a perzsák kiverésében városáé volt a döntő érdem, és arra is, hogy csak Athén képes a görögök összefogására.

A templom oromzatát díszítő szoborcsoportok Athéné születését és a város szempontjából legfontosabb tettet mutatták be. A főhomlokzaton Athéné születését új mó-

don ábrázolták. Korábban „szó szerint” viszszaadták a mítoszt a szobrokon: a csöpp Athéné éppen kiemelkedik teljes fegyverzetben Zeusz fejéből. Pheidiasz a születés utáni pillanatot jelenítette meg: Athéné már kilépett Zeusz fejéből, és teljes magasságában áll atyja előtt. A jelenetet az olümposzi istenek szemlélik. A nyugati oromcsoport Athéné és Poszeidón versenyét jeleníti meg: a két isten alakja között felszökkenő olajfa Athéné diadalát hirdeti. A verseny nézői Athén nagy tisztelettel övezett hajdani királyai, családjukkal.

A templom celláján domborműves képszalag, fríz köti le a néző figyelmét. A „műveltebb” látogató tudta, hogy ez az ötlet itt valósult meg először, a hagyományos görög építészet nem ismerte ezt a megoldást. De a fríz tárgya is meghökkentően új: a Panathénai-menet elevenedik meg, már-már az egykorú athéni életből vett mozzanatként. A jelenet elosztása is a tényleges szertartási rendet tükrözte. A hátsó oldalon folynak az előkészületek, melyeknek színhelye a Kerameikosz volt. Ifjak készülődnek, lovaikkal, ruházatukkal foglalatосkodnak. A hosszú oldalakon megindul a menet: a lovasok sorai előtt négylovas harckocsik vonulnak, s ott

Lófej a keleti oromcsoportból

lépkednek a város idős polgárai. Előttük mennek a zenészek, a szertartás kellékeit vivő, áldozati állatokat terelő szolgák. Legelől a szertartásokban főszerepet játszó athéni leányok sora kanyarodik be a főoldalra. Itt a Nagy Panathénaia legünnepélyesebb mozanata zajlik le: a főpap vagy a templomi kincstár felügyelője az istennő részére szőtt díszruhát vizsgálja. S mivel az athéniaiak jelenlevőknek érezték őket, az ünnep fő szertartását isteneik és őseik is szemlélik.

A templom fő díszét, Athéné Parthenosz 12 méter magas arany-elefántcsont szobrát a cella nagyobb, „százlábnyinak” nevezett részében állították fel. Pheidiasz kilenc évig dolgozott rajta. Először favázat készített, majd erre aranylemezekből mintázta meg a mester a test ruhával fedett részeit, elefántcsontból a meztelen felületeket. A nagy munka során 200 kg-nyi arany fogyott el. Az álló istennő jobbjaiban a győzelemistennő életnagyságú szobrát pillantotta meg a látogató. Ha közelebb ment a szoborhoz, ezernyi részlet kötötte le figyelmét. A pajzs külső oldalának domborművein az amazónok elleni harc

A szobor pajzsának rekonstrukciója: görögök és amazónok harca. Eredetileg domborműves ábrázolás volt

A Parthenón cellájának helyreállított képe. Pheidiasz Athéné Parthenosz-szobrát római másolatok alapján sikerült rekonstruálni

Athéné Parthenosz pajzsának belsejét díszítő festményt megörökítő athéni vázakép: istenek és gigászok harca

Az Erekhtheion

cot látta, belül az istenek és gigászok csatáját ábrázoló festményt. A pajzs melletti kígyó Erikhthonioszra, az egyik mitikus athéni királyra emlékeztetett. Az istennő sarujának szegélyén kentaurók és lapithák küzdelme gomolygott, a szobor talapzatán Pandóra mítosza volt kifaragva.

A templomcella másik, kisebb részét nevezték Parthenónnak, később az egész épületet ezen a néven emlegették. Itt őrizték a kincstárt, amelynek anyagáról évente számadásjegyzéket készítettek. Periklész óta Athén aranykészletét bronz Niké-szobrokra szerelve tárolták. Időnként ellenőrizték az arany mennyiségét: a bevonatot lefejtették, megmérték, majd ismét visszahelyezték. Magukat a Niké-szobrokat Athén győzelmeinek emlékére készítették.

Athéné Parthenosz temploma nem volt kultuszépület. Nem emelkedett mellette oltár, nem zajlottak előtte szertartások. A Par-

thenón hatalmas fogadalmi ajándék volt, melyet az athéniak a perzsák elleni győzelemért emeltek.

Az Akropoliszon Athéné kultusztemplomát az északi részen állították fel. Ez az Erekhtheion, mely a fellegvár különböző szent helyeit egyesítette. Előzményét, a városvédő Athéné i. e. VI. századi templomát a perzsák lerombolták, s az athéniak csupán annyit hoztak helyre belőle, amennyi az ősi kultuszszobor ideiglenes őrzését biztosította. Az Erekhtheion jóval Periklész halála után készült el. Bonyolult alaprajza elődjét követte. Fő helyiségében kapott helyet Athéné már említett kultuszszobra. További helyiségek Poszeidónnak, illetve Héphaisztosznak voltak szentelve. Az épületbe befoglalták azt a sós forrást is, amelyet a hagyomány szerint Poszeidón fakasztott szigonyával az Akropoliszon, továbbá a két mitikus athéni király, Kekropsz és Erekhtheusz sírját s végül Kekropsz leá-

Az Erekhtheion nyugat felől. Világosan látható az épület három szintje

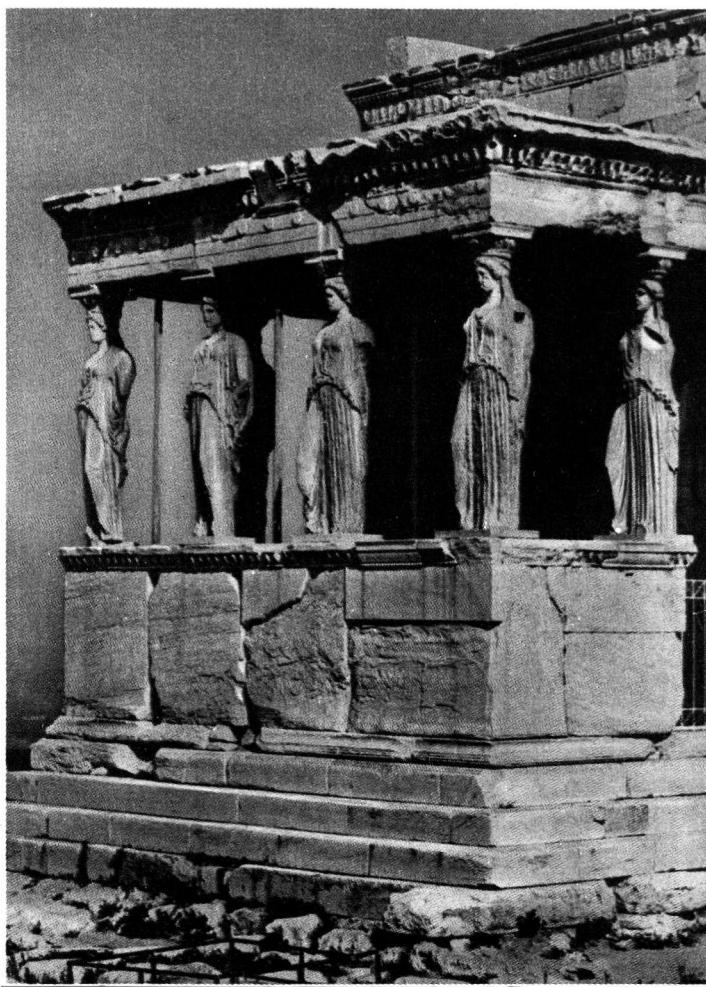
nyának, Pandroszosznak szentélyét Athéné szent olajfájával.

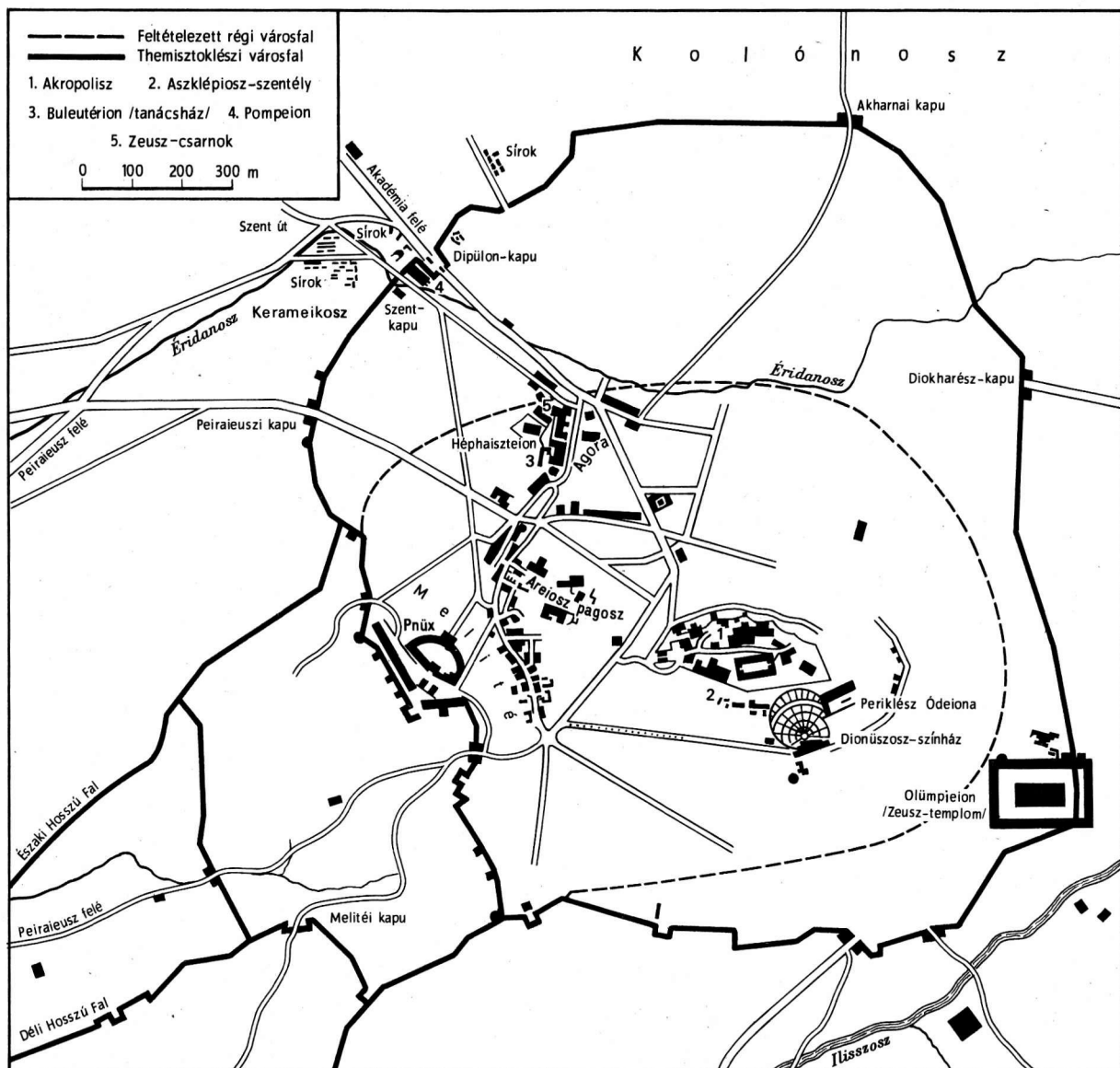
Az egyedülálló feladat a görög templomépítészet történetében egyedülálló megoldást szült. Az Erekhtheionnak három szintje van, négyfajta oszlop díszíti, és tetőlezárása is négyféle. A déli rész kiugró csarnokán, a híres Koré-csarnokon az ión oszlopokat leányalakokkal helyettesítették. Az Erekhtheion keleti homlokzata előtt emelkedő oltáron folytak le az istennőnek szóló áldozatok.

Ettől a templomtól északra laktak az istennő szolgálói: négy 7–11 éves athéni kislány, ők segédkeztek a papnőknek. Házuk előtt kis udvar volt, ahol a leánykák labdázással töltötték szabad idejüket. Udvarukból lépcső vitt le a hegy északi lábához, Erósz és Aphrodité szentélyéig.

Az Akropolisz keleti részén nem volt sok látnivaló. A városvédő Zeusz ősi szent kerületében oltár és kis kápolnácska állt. A leg-

Az Erekhtheion Koré-csarnoka

Az ókori Athén térképe

távolabbi ponton kapott helyet Pandión hérósz kerülete.

Elhagyva a fellegrvár területét, a látogató elé tárul az alacsony Arész-domb, az Areiosz pagos, melynek tetején, a szabad ég alatt ülésezett az egykor teljhatalmú tanács. Távolabb a Pnux dombja tűnt a szemébe, s a tekintet szabadon szállhatott egészen Peiraieuszig, a város kikötőjéig.

A Szent úton lefelé indulva, gyorsan a város főterén, az agorán terem a látogató. Ennek nyugati részén hagyta maga mögött a

legfontosabb középületeket, középső részén végignézhette a köztisztelőnek örvendő emlékműveket. A főter mögött emelkedő dombon a század utolsó tizedére már készen állt Héphaisztosz dór temploma, belsejében a kovácsisten és Athéné kettős kultuszszobrával.

Ezen a környéken főként kézművesek laktak, és a Héphaisztionban mesterségük pártfogóit tisztelték.

A Szent út a Themisztoklész-féle városfalakig vitt, egészen a Dipylon-kapuig. A vá-

rosfalhoz illesztették a Pompeion nevet viselő épületet: itt őrizték a Panathénaia-menet, görögül *pompé*, különböző kellékeit.

A kapun kívül, az ókori szokásnak megfelelően az élők városától elválasztva terült el Athén halottainak városa. A temető legelőkelőbb részét a díszsírhelyek foglalták el. Ezekben nyugsznak azok, akik érdemeikért állami temetésben részesültek. Az athéni demokrácia pantheonjában pihent Harmodiosz és Arisztogeitón, Kleiszthenész, Ephialtész és még sokan mások.

A nagy csaták hősi halottait közös sírban helyezték örök nyugovóra. Az állami temetőt magántemető követte. Mivel az athéni demokrácia nem tűrte el, hogy a családok hivalkodó síremlékekkel hirdessék maguk és halottaik nagyságát, a sírokat egyszerű feliratos (ritkán domborműves) kőlap jelezte. Abban a pillanatban azonban, amikor a demokrácia hanyatlása és a városállam-szervezet szét hullása megindult, Athén temetőjében újra megjelentek a nagyméretű, domborművel díszített síremlékek.

De térjünk vissza az Akropoliszhoz, s folytassuk a sétát a déli részen. A hegy legfelső teraszán a gyógyítóisten, Aszklépiosz szentélye terült el az i. e. 420-as évek óta. A sziklából csodálatos hatású gyógyforrás buggyant ki, ennek szomszédságában épült fel a templom, s körben az oszlopcsarnokokban feküdtek a betegek, várva a gyógyulást.

Keletebbre található Dionüszosz szentélye a híres színházzal, ahova még külön is ellátogatunk. A színház mellett épült fel a Periklész-féle Ódeion, a zenei versenyek színhelye. Az épület formája a perzsa király sátrát utánozta: teteje minden oldalán rézsútosan lejtett, és csúcsban végződött, belül oszlopok tartották.

Az Akropolisztól dél felé kanyarodva, újabb szentélykörzet tűnik fel, melyben hatalmas templom félbemaradt épülete állt.

A demokratikus kormányzat nem folytatta Peiszisztratosz olümpiai Zeusz-templomának építkezéseit.

Athén városképéhez nemcsak a pompás templomok és középületek tartoztak, hanem a lakóházak is. Az i. e. V. század athéni polgárainak élete hallatlanul szerény keretek között zajlott. Maga a városkép nem mutatott különösebb szabályszerűséget. Ennek oka az volt, hogy a perzsa pusztítások után rohamunkában zajlott le az újjáépítés, ki-ki a régi helyén felépítette elpusztult lakóházát, s minthogy a dombok között burjánzó archaikus Athén szabálytalan képződmény volt, a klasszikus város is girbegurba utcákat alkotó kis házakból állt.

A lakóházak kis méretűek voltak: nem volt ritka a 60 négyzetméter alapterületű épület. A falaknak rendszerint csak az aljuk volt kőből, felső részük agyagból vagy kőtörmellel befedett agyagtéglaízból épült. A külső falakat bemeszelték. A kis, döngölt agyagpadlós helyiségek kavicsos udvar körül helyezkedtek el. A város lakosságának nagy része kézműves volt: a lakóházakban nem kevesebb mint 360 műhely működött.

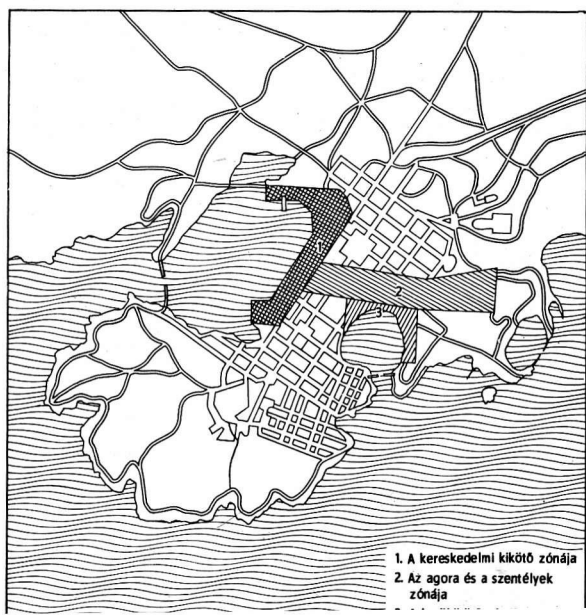
A demokratikus alkotmányt a legnagyobb államférfiak is tiszteletben tartották: Miltiádesznak, Ariszteidésznek semmivel sem volt fényűzőbb háza, mint egy egyszerű kisiparosnak. De a polgárok értékét nem is ez adta meg, hanem szellemi képességük. Szimónt, az egyszerű cipészt igénytelen műhelyében gyakran felkereste Szókratész, a bölcs, hogy eszmét cseréljen vele. Maga Periklész is anynyira méltányolta ennek az embernek az esztét, hogy meghívta baráti körébe. Szimón visszautasította a gesztust azzal, hogy nem mond le a szólásszabadságról. Amikor Alkibiadész, akivel a későbbiek során lesz alkalmunk találkozni, fanyalgott attól, hogy Szókratésszel Szimónhoz betérjen, a filozófus megjegyezte:

– Az athéniak mind pontosan ilyen embe-

Az ókori Attika térképe. Az Athént Peiraieusszal összekötő „Hosszú Falak” is jelölve vannak

Peiraieusz alaprajza a hippodamoszi újjáépítés után. Négyzetes vonalkázás jelöli a kereskedelmi kikötő zónáját, vízszintes a főtérét és szentélyekét, ferde vonalkázás a hadikikötő zónáját. A lakónegyedek derékszögű utcarendszerekbe voltak befolgalva

rek; ha ezt az egyet lenézed, valamennyiüket lenézed.

A lakásviszonyok, pontosabban a lakással kapcsolatos igények a század végén kezdtek megváltozni. Éppen ez az Alkibiadész, aki viszolygott a cipész egyszerű hajlékától, volt az új formák egyik úttörője. Agatharkhoszt, korának kiemelkedő athéni festőjét arra kényszerítette, hogy házát falfestményekkel díszítse.

Míg Athén városképének kialakulásában városrendezési alapelv nem érvényesülhetett, addig Peiraieusz újjáépítése erre szinte korlátlan lehetőséget nyújtott. Themisztoklész elképzeléseinek megfelelően az athéni hatalom a.i. e. V. században a hatalmas hajóhadon nyugodott. Peiraieuszt tehát haditámaszponttá, de emellett a békés kereskedelem gócpontjává is kellett kifejleszteni.

A kikötő felépítésére a milétoszi Hippodamoszt hívták meg. Ez az építész a városépítészet forradalmi jelentőségű megújítója volt. Tervei addig ismeretlen szempontok szerint szabták meg és különítették el a városi élet kereteit. Ez konkrétan azt jelentette, hogy földrajzi, éghajlati, gazdasági és katonai szempontok együttes figyelembevétele alapján először is a város legfontosabb részeit jelölte ki, méghozzá jellegüknek megfelelően zónákra felosztva. Peiraieusz esetében Hippodamosz terve három zónát különböztetett meg: az agorát a szentélyekkel (vagyis a város politikai és vallási központját), a katonai kikötőt és a kereskedelmi kikötőt. Miután ezeket megtervezte, a maradék területet lakóházakkal népesítette be. Ezek négyzetes utcahálózattal épültek, de a terepadottságoknak megfelelően határozták meg egy-egy lakónegyed méretét és utcahálózatának irányát. A háztömbök az egymást derékszögben metsző utcák által határolt négyzet- vagy téglalap alakú területen épültek fel. Az új várostervezés lényegébe még az is beletartozott, hogy a város fejlődésének jövőendő kereteire

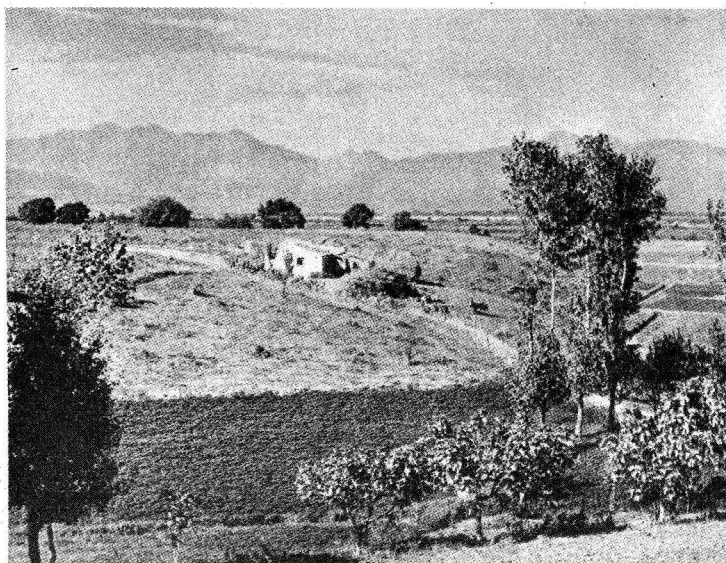
is ügyeljen az egyes zónák és lakónegyedek méreteinek, terjeszkedési lehetőségeinek meghatározásával.

A Peiraieuszt Athénnal összekötő Hosszú Falak gondolata speciális helyi hadászati megfontolásokról következett. Az ötlet valószínűleg Themisztoklészről származik, a terv gyakorlati kivitelezése elsősorban Kimón érdeme volt, de a művet Periklész fejezte be, és bővítette a Phaléronig leágazó falszakasszal.

ATHÉNON KÍVÜL

A hippodamoszi városépítészet új formái Kisázsiaiában születtek meg. A perzsa háborúk után romokban heverő ión városok újjáépítése nagy lehetőséget nyújtott a várostervezés forradalmasítására. Hippodamosz szülővárosa, Milétosz is aszerint épült újjá. A keleti görögség azonban ez időben – érthető okokból – meglehetősen szegény volt. Maga Milétosz is csak körülbelül egy évszázad alatt fejlődött annyit, hogy a város a tervben kijelölt kereteit kitöltse. Periklész felismerte az új építészet úttörő jelentőségét, és ezt Pei-

Itt állott egykor Thurioi városa

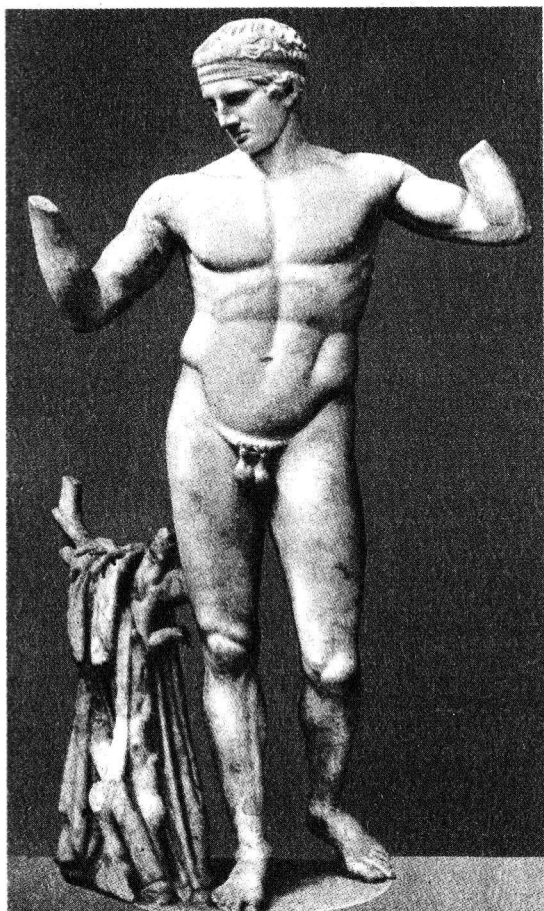
A szunioni Poszeidón-templom maradványai

raieusz megterveztetése mellett a dél-itáliai Tarentumi-öbölben fekvő Thurioi megalapításánál is bebizonyította. Hippiodamosz nyilván az ő kérésére költözött át Athénból Thurioiba, hogy tervei nyomán jelöljék ki az új település fejlődésének kereteit.

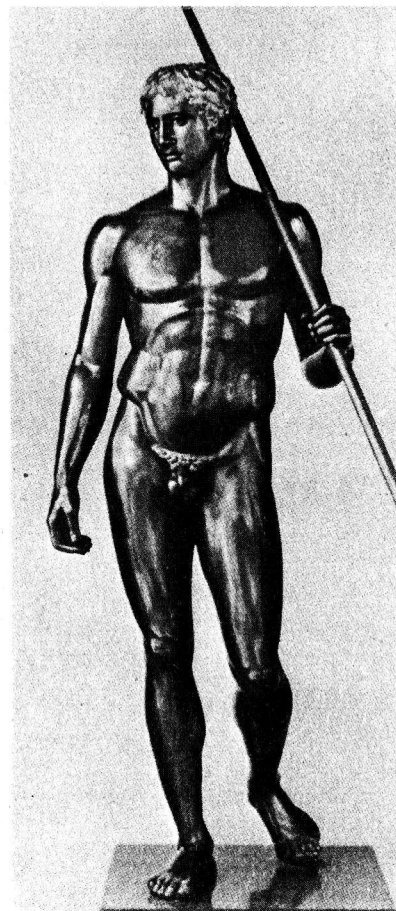
A Periklész-kor Athénon kívül számos helyen hagyott hátra emléket. Az eleusiszi szentéllyel kapcsolatos tervekről a következőkben még beszélünk. Említsük meg azonban e helyütt az attikai félsziget legdélibb pontján, a Szunion-hegyfokon emelt Poszeidón-templomot. A karcsú márványoszlopos dór templom építészé valószínűleg ugyanaz volt, aki az athéni Héphaisteion terveit készítette.

Periklész kormányzásának negyedszázada

Athén vitathatatlan egyeduralmát jelentette a görög művészet történetében. Itt születtek meg azok a művek, amelyek a klasszikus művészet csúcsteljesítményeit jelentik, és amelyek az egész korszak képét meghatározták. Innen sugároztak ki azok a hatások, amelyek a görög lakta területek művészetét átítták Szigiliától a Fekete-tenger partvidékéig. A hatalmas athéni vállalkozások a görög világ minden részéről a városba vonzották a művészeket, akik művészetüket Periklész elképzeléseinek szolgálatába állították. Sőt ez a jelenség már Periklész kora előtt megfigyelhető: Polügnótosz Thaszosz szigetéről jött Athénba, s azzal nyerte el a polgárjogot, hogy a Színes Csarnok festményeit ingyen készítette el. De a pheidiaszi művészet hatása

Polükleitosz: Szalagkötő atléta (Római másolat)

Polükleitosz: Lándzsavívő
(A szobor rekonstrukciója)

alól azok a nagy mesterek sem vonhatták ki magukat, akik más hagyományokon nevelkedtek, s művészetükkel sem szolgálták Periklész programját. Így az ókor kiemelkedő jelentőségű argoszi szobrásza, Polükleitosz nemcsak Pheidiasz szellemi rokona volt, hanem az athéni mester hatása alatt is alkotott műveket. Athén nemcsak összegyűjtötte a művészeket, de útra is bocsátotta, azokra a

területekre, amelyekre a város hatásköre kiterjedt. Szobrászai Afrikától Hispánián át a Fekete-tenger görög városaiig járták a világot, s vitték szét a város művészetét. A kereskedelem révén pedig messze a görög területeken túl, a Rajna-vidéki kelta fejedelmek udvaráig, délen Szudánig terjedtek el az athéni művészet termékei, elsősorban a festett agyagvázák.

XI. VÉGE A HARMÓNIAÉNAK

A MEGMÉRGEZETT LÉGKÖR

Periklész elképzelései az építkezések során nagyrészt megvalósultak. A csodálatos épületek örök időkre tanúsították a város nagyságát és hatalmát, a polgárok munkalehetőséghez jutottak, és jólétben éltek.

Ellenfelei azonban az első pillanattól kezdve az építkezésekkel kapcsolatban támadták Periklészt, s ezen a területen találtak ürügyet a politikai küzdelem fokozására. Mindez hamarosan felszínre hozta a gyökeres demokrácia belső ellentmondásait. Az „olümposzi”-nak minden esetben alaposan meg kellett harcolnia a maga elképzeléseiért, ha építkezés tervét terjesztette a népgyűlés elé.

– Elfecséreled a közpénzeket, elpazarolod az adókból befolyó jövedelmeket! – vádaskodtak ellenfelei.

– Valóban sokalljátok a kiadásokat? – fordult hozzájuk Periklész.

– Nagyon is! – hangzott a válasz.

– Rendben van – szolt Periklész –, vállalom helyettetek a költségeket, de a középüle-

tekre és templomokra a ti nevetek helyett az enyémet íratom fel!

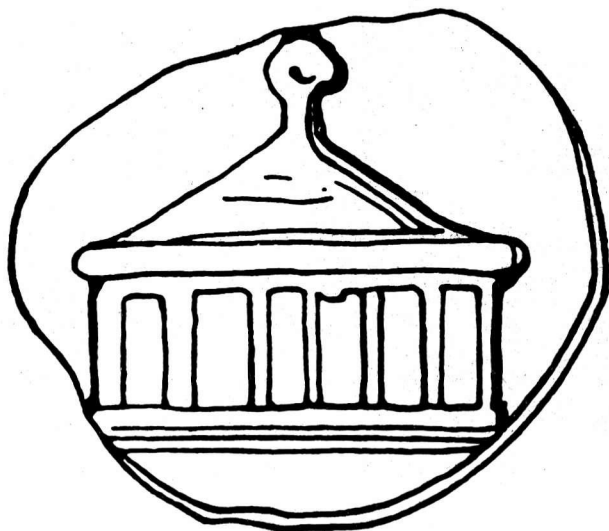
Ezzel a válasszal Periklész csatát nyert. Jól ismerte azoknak a lelkét, akiket vezetnie kellett. Tudta, hogy vannak, akiket nagyvonalúságával kápráztathat el, de azt is világosan látta, hogy az athéniak többsége megrészeült a demokrácia lehetőségeitől. A nép többségében élt az a vágy, hogy részese legyen a nagy alkotások létrehozásának, tehát eleve nem fogadhatta el azt az indítványt, amely a demokrácia első emberének érdemévé teszi ezek létrejöttét.

Persze az ellenzék méregfogát ilyen módon nem lehetett egyszer s mindenkorra kihúzni. A tiltakozók élén száműzetéséig Thuküdidész állt, aki ügyes szónoki fogásaival gyakran megtalálta, miben nem ért egyet a nép vezérével.

Mínthogy magát a nagy vállalkozást nem sikerült megakadályozni, az egyes tervek kezdtek bíráltni. A támadások egyik fő célpontja volt a Periklész-féle Ódeion, a Panathénaia-ünnep zenei versenyeinek lebonyolítására tervezett előadócsarnok. Az épület Xerxész sátrát utánozta, amely a perzsa háborúk során az athéniak zsákmánya lett. Vagyis az Ódeion a győzelem emlékműve is volt. Ennek ellenére, amikor Periklész és Thuküdidész között cserépszavazásra került sor, ellenfelei az Ódeiont is szemére vetették. Periklész megnyerte a csatát. Az épület elkészült az Akropolisz déli oldalán, a népgyűlés pedig elfogadta azt az indítványt, hogy zenei versenyeket rendezzenek a Panathénaia ünnepén, Periklészt versenybíróvá jelölték, és megbízták, hogy állapítsa meg a küzdelmek rendjét.

A szavazás utáni hangulatot ragyogóan tükrözi Kratinosz vígjátékírónak a csúfolódása:

A Periklész-féle Ódeion ábrázolása pénzen

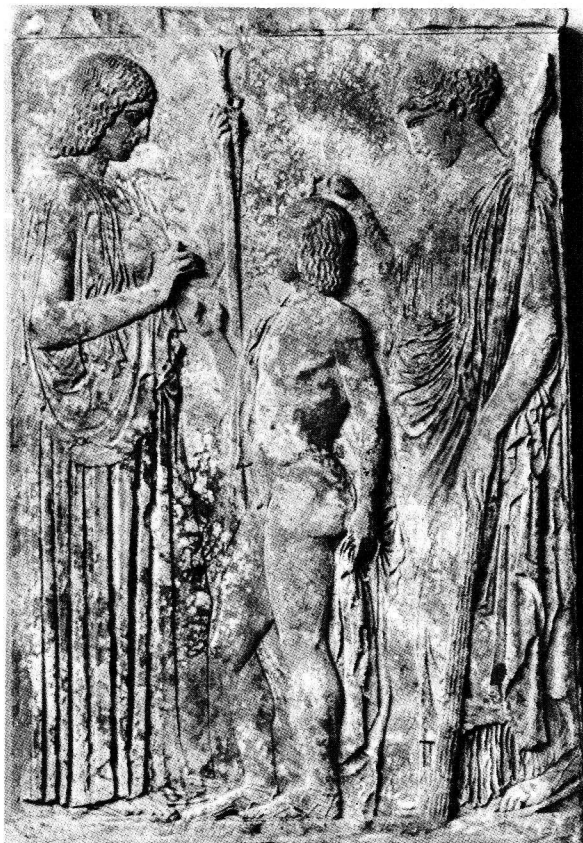
A gumófejű Zeusz erre vette lépteit,
Periklész, ki Ódeiont visel fején,
most, hogy megúszta már a cserép-okozta
bajt. . .

Ha a tervekbe nem lehetett belekötni, akkor a kivitelezés módján hördültek fel az ellenfelek. Így például a Hosszú Falak teljes kiépítését aligha lehetett ellenezni, hiszen az Athénból Peiraeuszba vezető útvonal védelme a város létérdeke volt. Íme, Kratinosz megjegyzése erről:

. . . de rég már, hogy Periklész
buzgón csinálja szóval, ám tettel semmit sem
mozdít.*

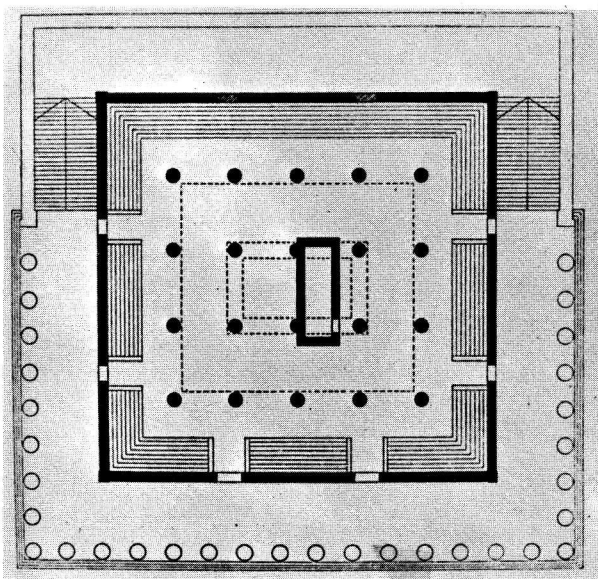
Ebben a légkörben olykor elkerülhetetlen volt a vereség, vagy helyesebben: alkalmanként szerencsésebb volt nem kierőszakolni a győzelmet.

Athén közelében, Eleusziszbán található Démétérnek és leányának, Perszephonénak ősi szentélye, amely beavatási szertartásairól, a titkos misztérium-szertartásokról volt híres. A kultusz eleinte a föld termékenységével volt kapcsolatos, később azonban természeti jellege elhomályosult, és az egyéni élet megújulása került a középpontba. Hosszas, megtisztító szertartások után a hívők az isteni titkok, a misztérium részesei lettek, s ezzel megszerezni vélték a tökéletes, földöntúli boldogságot. A szent körzet közepén i. e. 500 körül kapta meg végleges formáját a beavatási csarnok, a Telesztérion: négyzetes alaprajzú épület volt, minden oldalán lépcsős nézőtér övezte, fedelét oszlopsorok tartották. A Telesztérionban a külvilágtól elzárva zajlottak le a szent cselekmények, s a beavatottak esküt tettek, hogy a látottakból semmit sem árulnak el. Az archaikus épületet a perzsák lerombolták. Az újjáépítési munkák Kimón

Pheidiasz-kori dombormű Eleusziszból: Démétér és Perszephoné az eleusziszi király fiát, Trioletomoszt beavatják a gabonatermesztés rejtelmébe

Az eleusziszi beavatási csarnok újjáépítésének Iktinosz-féle terve

* Szilágyi János György fordításai

Az eleusiszi beavatási csarnok maradványai (*Gink Károly felvétele*)

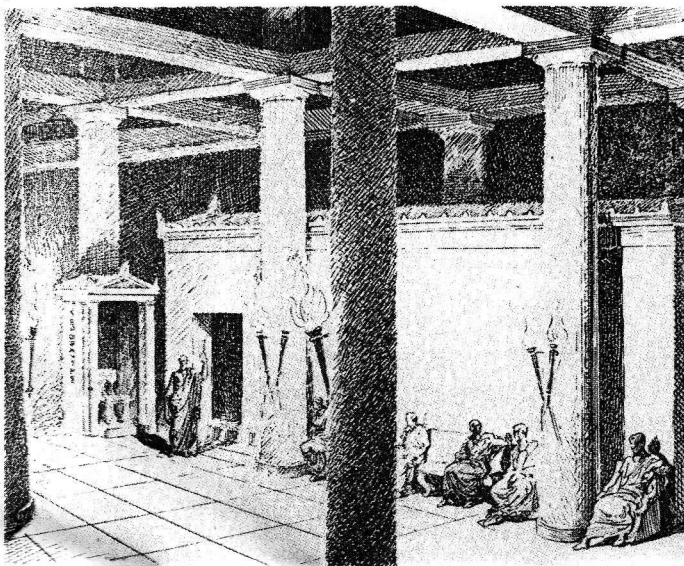
idején kezdődtek meg, de az előzőnél mintegy háromszor nagyobbra tervezett új beavatási csarnok a politikus száműzetése miatt nem készült el. Periklész alatt új terv készült, amely merészségével és újszerűségével alapjában eltért az előzőtől. Így mindenekelőtt a belső tér kialakítása jelentett újdonságot, a tetőt tartó oszlopok számának alapos csök-

kentése és az istennő szent helyének központba helyezése. A tervező építész Iktinosz volt, az az Iktinosz, aki a kortársak szavajárása szerint a Parthenónnal a templomok mintaképét alkotta meg. Az új terv megbukott, s végül a Telesztériont a kimóni elképzelés szerint fejezték be.

Nem nehéz a kulisszák mögé bepillantani. Iktinosznak már a tervéből kitűnt, hogy Periklész művésze, vagyis azt a szellemet képviseli, amely oly tűrhetetlen volt az ellenzék számára.

Nyilván hasonló gyökerű ellenállás akadályozta meg azt is, hogy Mnésziklész Propülaiaja az eredeti terveknek megfelelően épüljön ki. A díszkapu déli szárnya miatt ugyanis le kellett volna bontani az Akropolisz ősi falának, a Pelargikonnak maradványát, s kibővíteni kellett volna Artemisz Braurónia szent területét. Az első művelet a hagyo-

Az újjáépített épület belsejének rekonstrukciója

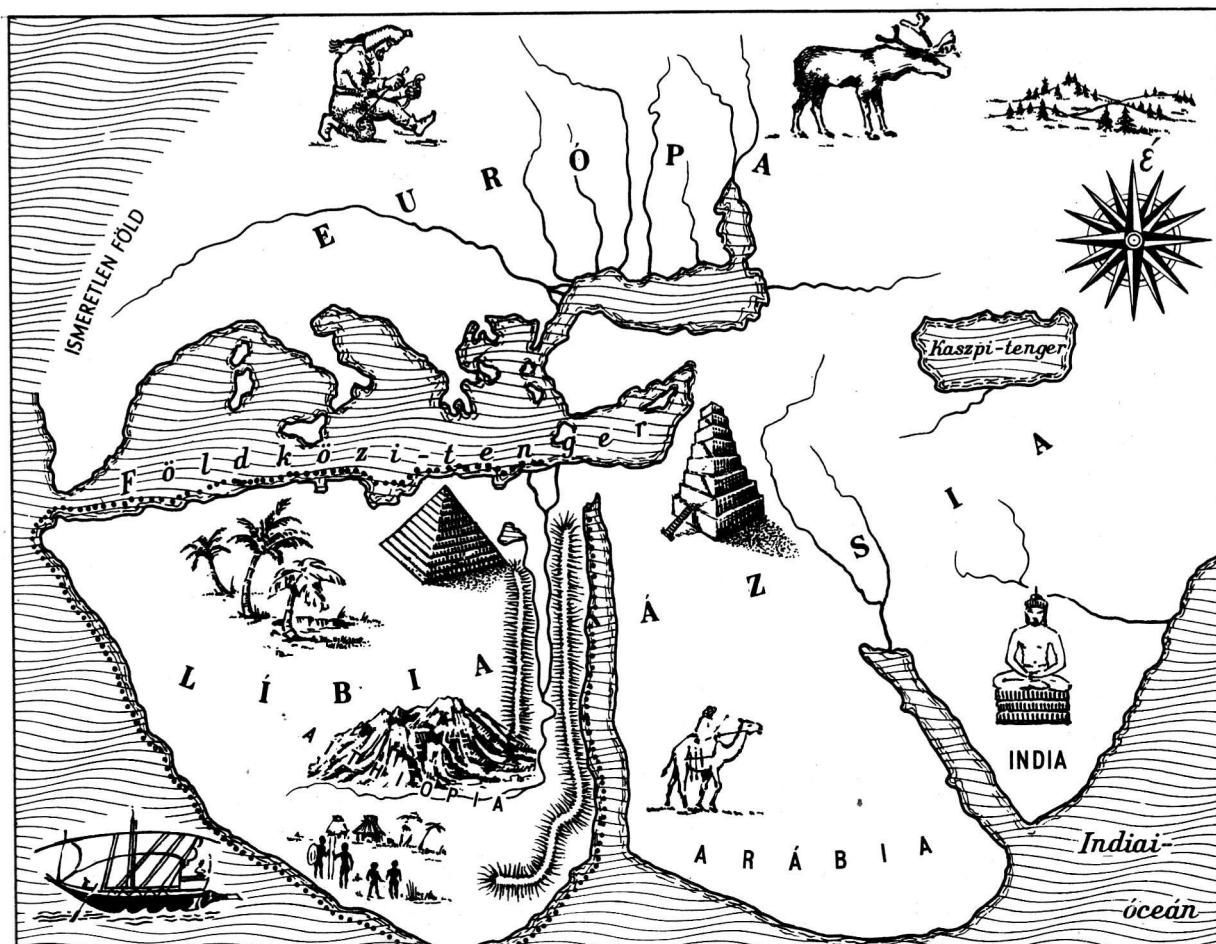
mánytisztelő athéniak érzelmét sértette volna, a második Kimón művét csorbította volna. Nem kérdéses, hogy ebben az esetben is a gyökeres demokrácia arisztokrataérzelmű ellenfelei gátolták a periklészi művészi elképzelés maradéktalan megvalósítását.

Ez a politikai légkör Athénban megmérgezte az alkotó tevékenységet. Nem csoda, hogy már akkor, amikor Thurioi megalapítására sor került, tehát i. e. 444–43-ban, a görög szellem három kiemelkedő képviselője, akik talán többi kortársuknál érzékenyebben fogták fel a fenyegető jeleket, Athén helyett Itália földjén fekvő várost választottak. Ide távozott Hippodamosz, ahol várostervezési elveit korlátozás nélkül megvalósíthatta. Vele tartott és soha többé nem tért vissza Athénba a történetírás atyja, Hérodotosz. Pedig műve hitvallás volt Athén mellett, s örök emlékműve a görög–perzsa háborúknak, emlékeztető minden görög számára, hogy mit kö-

Hérodotosz szoborportréja (Római másolat)

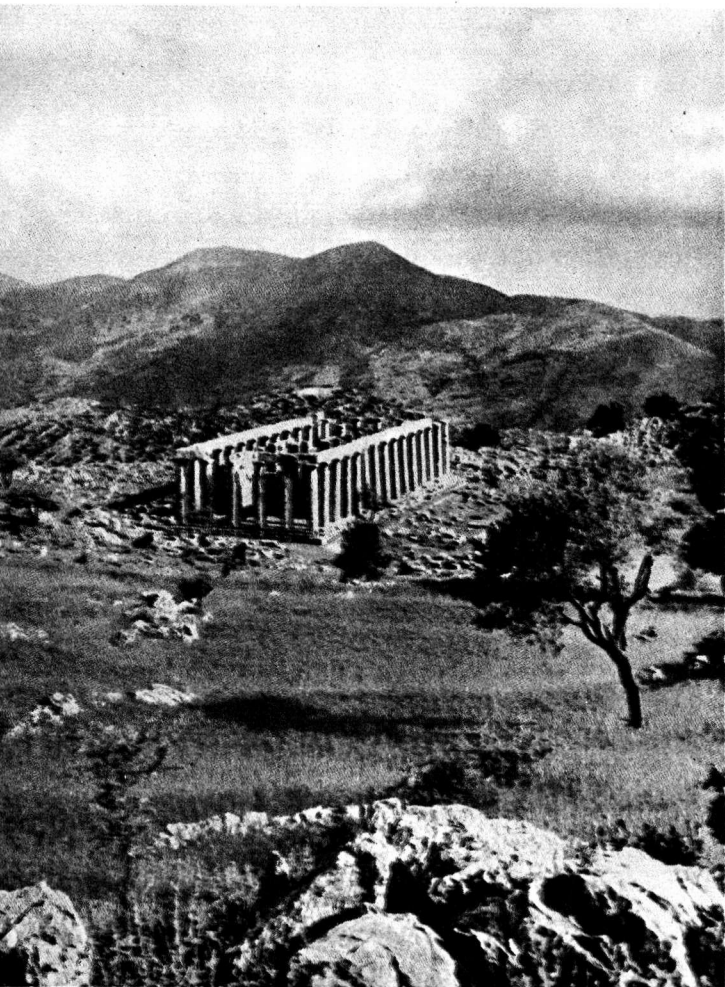
Hérodotosz világtérképének rekonstrukciója. Figyeljük meg a hatalmas előrehaladást Hekataiosz világtérképéhez viszonyítva

szönhet Athénnek. Ez az író, aki elsőként igyekezett feltárni a történelem alapvető törvényszerűségeit, egyre nyugtalanabbul szemlélte az athéni eseményeket, egyre izgatottabban várta a feleletet arra a kérdésre, vajon Athénra is érvényes-e történelmi művének egyik alapgondolata: „Amik régen nagyok voltak, kicsinyek lettek. . .”

Távozása állásfoglalás volt: a demokratikus Athénban nincs többé megfelelő szellemi légkör a város maradandó értékei számára. A gondolkodás és a szólásszabadság határait maga a demokrácia szabja meg. Igazának tragikus bizonyítéka lett a harmadik áttelepülő, Prótagorasz sorsa.

A phigaliai Apollón-templom

Periklész erre a filozófusra bízta Thurioi törvényeinek megszerkesztését. Aligha találhatott volna alkalmasabbat erre a tisztre annál, aki elsőként fogalmazta meg:

„Mindennek mértéke az ember, a létezőknek, hogy léteznek, a nem létezőknek, hogy nem léteznek.”

Prótagorasz később visszatért Athénba, ahol Periklész halála után gyanakvással fogadták. Keresték az alkalmat, hogy leszámolhassanak vele. S ez el is jött. Prótagorasz egyszer az istenekről a következőt fejtette:

– Az istenekről sem azt nem vagyok képes tudni, hogy vannak, sem azt, hogy nincsenek, sem azt, hogy milyen az alakjuk. Sok minden akadályoz, hogy tudjam: az, hogy a dolog nem világos, meg az, hogy az emberi élet rövid.

Ez a fogalmazás roppant óvatos és körültekintő volt, Athénban azonban megértették, mit jelent.

– Azt mondja, nem tudja, vannak-e istenek, de ez ugyanaz, mintha azt mondaná: tudom, hogy nincsenek istenek – magyarázták Prótagorasz ellenfelei.

A filozófus istentelenség vádjával került bíróság elé, és halálra ítélték. Könyveit összevásárolták, és nyilvánosan elégették. Prótagorasz elmenekült, de hajóúton Szicília felé a tengerbe veszett.

Ezzel a történettel azonban jóval túlszaladtunk Periklész korán, hiszen Prótagorasz halála i. e. 411-ben következett be. Annyi azonban biztos, hogy a nagy filozófus már jó három évtizeddel korábban tisztában volt az athéni szellemi légkör megromlásával.

A Thurioiba költözők példáját mások is követték. Így Iktinosz valószínűleg már a Parthenón épületének befejezése után, tehát i. e. 438 körül elhagyta a várost. A Propülaia építészé már nem ő volt, hanem Mnésziklész. Utolsó nagy művét a dél-görögországi Phigaliában alkotta meg. Ez a templom mintegy megkoronázta Iktinosz életművét: az építés

megtalálta mindazoknak a problémáknak a megoldását, amelyek bizonyos fokig még a Parthenónon is megoldatlanok maradtak. Ez pedig a dór és ión építésrend elemeinek harmonikus egyesítése volt. A Parthenón esetében a cella külső falán végigfutó fríz bizonyos mértékben ellentétben volt a külső oszlopsor gerendázatának metopé-domborműveivel. Nem beszélve arról, hogy az oszlopsor rendkívül gátolta a fríz érvényesülését: a néző igen szűk látószögből nézhette, s eleve le kellett mondania arról, hogy az egész kompozíciót áttekintse.

A phigaliai Apollón-templomban a fríz a cella belső falára került, melynek oszlopaiból féloszlopok lettek. Így a templomban független belső tér született meg, s a korábbi építészeti gyakorlattal szemben a cella értelmes építészeti egésszé vált. Sőt mi több, a kívül teljesen szabályszerű dór templom belsejében ión féloszlopok állnak, mellettük megjelenik a legkorábbi korinthuszi oszlopfő. Ezzel Iktinosz megoldotta az építésrendek elemeinek harmonikus összeolvasztását.

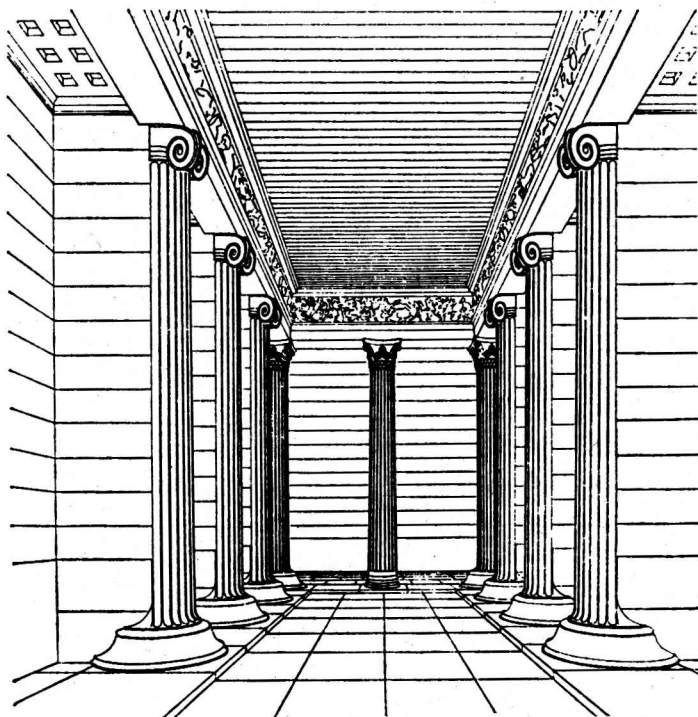
PEREK ÉS KÖVETKEZMÉNYEIK

Hamarosan még súlyosabb támadások érték Periklészt. Nem közvetlenül személye ellen irányultak, hanem környezetét sújtották, és ilyen módon rombolták az „olümposzi” életművét.

Az ellenfél Pheidiaszt, a nagy szobrászt szemelte ki célpontul, aki Periklész befolyásos belső barátja, tanácsadója és elképzeléseinek leghűségesebb megvalósítója volt.

Egy napon Menón, Pheidiasz egyik munkatársa megjelent az agorán, és az „oltalomkeresők” székébe ült. A nép védelmét kérte, hogy Pheidiaszt bevádolhassa. Miután erre ígéretet kapott, a következőket mondta:

– Pheidiasz álnokul sáfárkodik a nép vagyónával. Bizonyítani tudom, hogy elsik-

A phigaliai Apollón-templom cellájának rekonstrukciója

asztotta a Szűz Athéné szobrára kiutalt arany egy részét.

Szerencsére azonban a mester Periklész tanácsára az aranylemezeket úgy tétette fel a szoborra, hogy le lehessen szerelni azokat.

Periklész nyugodtan fordult a vádlóhoz.

– Vegyétek le és mérjétek le az aranyat!

A vizsgálatot lefolytatták, s a lopás vádja alaptalannak bizonyult.

Az irigység végül is térdre kényszerítette Pheidiaszt. Vádlója újra előállt, és feltárta a népnek, hogy a szobrász Athéné pajzsán az amazónok elleni harcban megmintázta saját magát mint Daidaloszt és Periklészt mint Thészeuszt, amint az amazónok ellen harcolnak. Ez a vád bebizonyosodott, és tekintettel arra, hogy Pheidiasz tette szentségtörésnek számított – ugyanis tilos volt élő személyt istenek társaságában ábrázolni –, halálbüntetést vont maga után. Az ítéletet jobb volt nem bevárni.

A „hálás” athéni nép az ókor legnagyobb

Periklész ábrázolása. Athéné Parthenosz pajzsáról
(Római másolat)

Pheidiasz portréja Athéné Parthenosz pajzsáról
(Római másolat)

Római kori éliszi pénz. Előlapján Pheidiasz olümpiai Zeusz-szobrának feje, hátlapján az egész szobor

szobrászának vádlóját adómentességgel jutalmazta. Igaz, arról is intézkedni kellett, hogy Menón személyes védelmét, testi épségét biztosítsák.

Az ellenpárt reménye bevált: Pheidiasz személyén keresztül a polgárok Periklész bírái lettek.

I. e. 437-ben Pheidiasz elmenekült Athénból, s a Peloponnészosz északnyugati részén levő Éliszben telepedett le. Az élisziek megrendelésére elkészítette az olümpiai Zeusz-templom számára a görögök főistenének arany-elefántcsont szobrát. Így az ő életműve sem Athénban teljesedett ki. Olümpiai szobrát az ókori világ hét csodája közé sorolták, és úgy vélekedtek, hogy szerencsétlen az, aki nem láthatta a nagy művet. A mester távozása után is tovább élt azonban a pheidiaszi művészet Athénban: ennek örököse lett a Propülaia, de közvetve a Periklész halála után

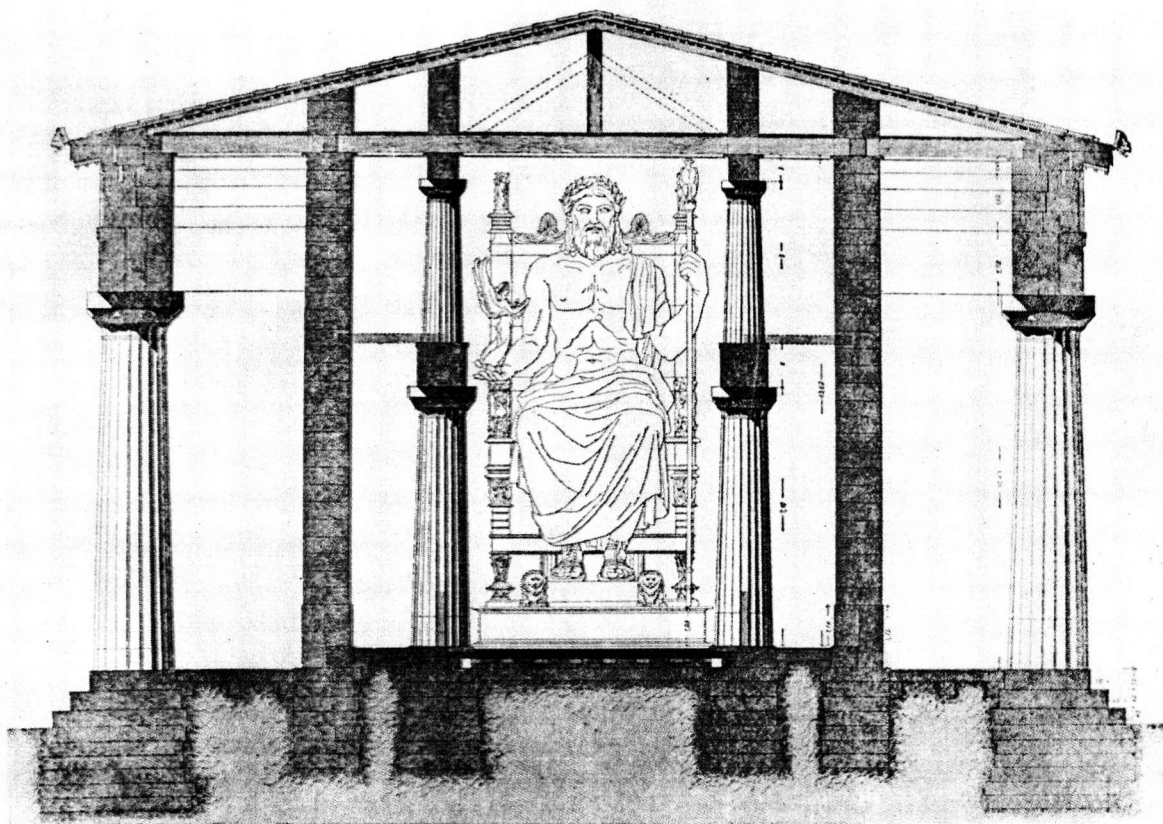
emelt templomok is. Ennek jegyében dolgoztak tovább a szobrászok, ennek visszfénye tükröződik a vázafestők alkotásain.

A támadások tovább folytatódtak. A gyűrű egyre szűkült Periklész körül, és az ellenfél megtizedelte Periklész barátainak, tanácsadói-

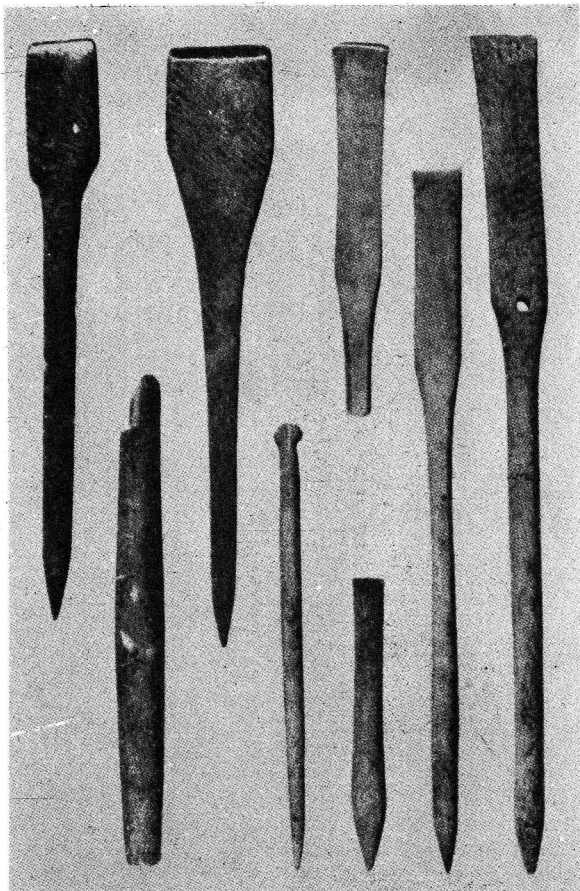
Pheidiasz portréja és olümpiai Zeuszának feje római kori gyűrűkön

Az olümpiai Zeusz-templom cellája Pheidiasz szobrával (A rekonstrukció az épület keresztmetszetét mutatja)

nak sorát. Az áldozatok közé tartozott Anaxagoras is. Azt, hogy az ókorban hogy látták az „olümposzi” és filozófusa kapcsolatát, jellemzően szemlélteti egy nyilvánvalóan történeti hitelt nélkülöző elbeszélés. Periklészt az államügyek erősen lekötötték, s megdöbbenve értesült arról, hogy Anaxagoras az öregségtől elgyengülve az éhhalállal birkózik. Azonnal hozzá rohant, és kérlelte, hogy maradjon életben. Majd azon bánkódott, hogy micsoda tanácsadót veszítene el halálával. Periklész számára hallatlanul sokat jelentett ez az ember, aki mindenre ésszerű magyarázatot keresett. Annál kevésbé lehetett gondolkodásmódját az athéniak hagyományos vallási elképzeléseivel összeegyeztetni. A városban hitetlenkedve hallgatták, mikor elmagyarázta, hogy a holdfogyatkozás úgy jön létre, hogy a holdnak nincs saját fénye, és ha a föld keringés közben a nap és a

Pheidiasz olümpiai műhelyéből előkerült szerszámok

Agyagminta Pheidiasz olümpiai műhelyéből. Aranylemezből készített ruharészlet kikalapálására szolgált

hold közé kerül, elfedi a holdat a napfény elől.

Az ellenfélnek kapóra jött a dolog. Készen volt a vád:

– Nem hisz az istenekben és az égi jelekben!

Tehát Anaxagorasz is az istentelenség gyanújával illették. Periklész maga szöktette meg barátját a városból, aki három évtizedes athéni tartózkodás után idegenben halt meg.

A Periklészt érő csapások Aszpaszia perével tetőződtek. Az athéniak vezére csak nagy nehézségek árán tudta saját feleségét az ítéletől megmenteni.

Így érlelődtek a belső ellentmondások, s egyre világosabbá vált az athéni demokráciában a látszat és a valóság ellentmondása. A mélyben érlelődő bomlási folyamat szükségszerűen vezetett a tragikus utójátékig, a két legnagyobb görög állam háborújáig.

XII. DIONÜSZOSZ DIADALA

A DRÁMA SZÜLŐHELYE

Dionüszosz athéni szentélye az emberiség egyik legtiszteltebb helye. Ne csak azért időzzünk itt egy keveset, mert a dráma a Periklész kori művészet csúcsteljesítményei közé tartozik, hanem azért is, mert a tragédiák a képzőművészet alkotásainál közvetlenebbül ábrázolták a kor világát, rendkívüli érzékenységgel tapintottak rá ellentmondásaira.

A „megoldó” boristen tiszteletét Peiszisztratosz politikai megfontolásokból hivatalos kultusszá tette Athénban, s színhelyéül az Akropolisz déli lejtőjét jelölte ki. A szentély legrégebbi templomát még az i. e. VI. században emelték, majd az i. e. V. század végén e mellett újat is építettek. A két épület előtt állt az isten oltára.

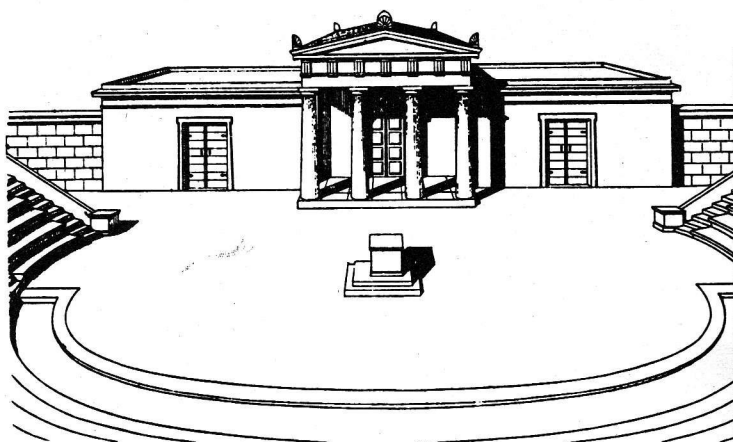
A kultusz színterét i. e. 420 körül oszlopcsarnokkal választották el a színházról. A színház nézőterét az Akropolisz déli lejtőjébe vágták be félköríves alakban. Periklész korában fapadokon ültek a polgárok, és csak mintegy száz év múlva építették kőbe a színházat. A nézőtéren 18–20 000 embernek jutott hely, ami nagyjából a város szabad férfilakosságát jelentette. A legelőkelőbb helyen Dionüszosz papja ült, s körülötte az első sort más istenek papjainak tartották fenn. Maga az építészeti megoldás rendkívül ötletes volt: a homorú nézőtér szinte „befogta” a hangot, és még a legtávolabbi ponton is nagyszerűen lehetett hallani a színpadi beszédet.

A nézőtérrel kerek térségre lehetett lelátni, az orkhésztrára, vagyis táncterre, amelyről egy-két lépcsőfok vezetett az alacsony színpadra. A háttérrel egyszintű faépület zárta le. Ennek két előreugró oldalsó szárnya volt és három kapuja. Ezt hívták *szkéné*-épületnek.

Ha a Periklész kori Athén polgárát megkérdezhettük, hogy mit tud a drámai játékok eredetéről, aligha kapnánk pontos és kielégítő választ.

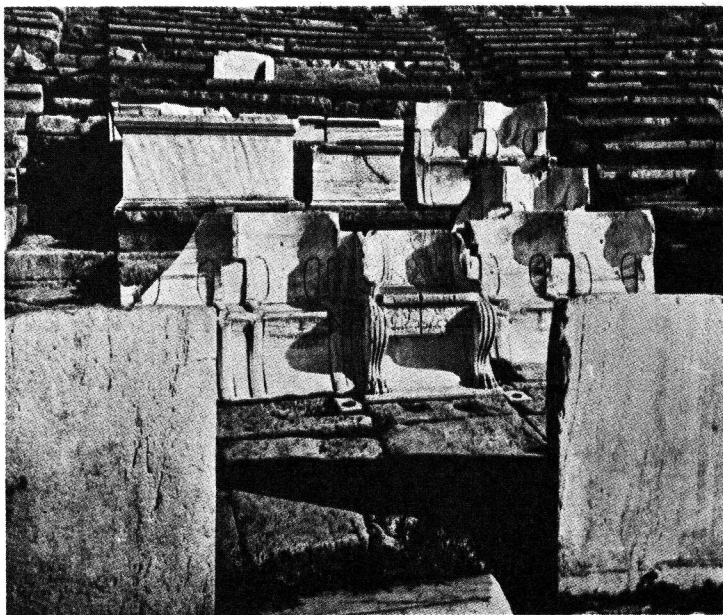
Az előzmények a messzi előidők homályába vesznek.

Athén földművelő lakossága hajdan évről

Az i. e. V. századi színház játéktérének és színpad-épületének rekonstrukciója

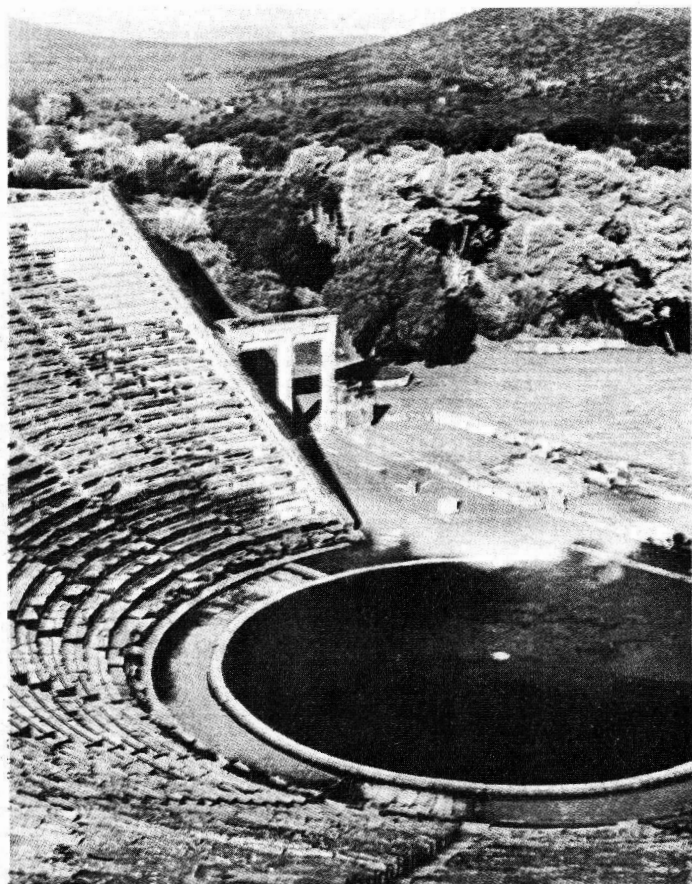
Az athéni Dionüszosz-színház nézőtere. Az isten főpapjának ülőhelye középen látható (Római kor)

Az athéni Dionüszosz-színház színpada (Római kor)

A görög kőszínházak többsége az i. e. IV. században épült fel. Legszébb példájuk az epidauroszi színház

évre szertartásokkal igyekezett a föld termékenységét biztosítani. Tavasszal ünnepélyes körmenetet tartottak, ennek során széttépték a télbábut, áldozatot mutattak be, megjelentették a meghaló és újra feléledő termékenységet. Ezen az utolsó ponton a földművelők szertartása Dionüszosz mítoszának egyik mozzanatával egyezett meg: a boristent is széttépték, de újjáéledt, feltámadt. Így azután a paraszti kultuszokba beleolvadt a Dionüszosz szenvedéseinek történetét megelevenítő szertartás. A szereplők álarcot viseltek, hogy ezzel is levessék egyéniségüket, és azonosuljanak az istennel.

Kezdetben ezekben a vallásos játékokban sok volt az esetlegesség; a szereplők találékonyságától függtek a rögtönzött tréfák. Az „előadásban” állatot utánzó alakoskodók is felléptek, s ez magyarázza, hogy a számunkra legkomolyabb műfaj, a tragédia szó szerint kecskeéneket jelent.

A türannoszok érdeme, egész pontosan Peisizisztratoszé, hogy a népies hangulatú paraszti szertartások a város nagy és hivatalos ünnepei közé emelkedtek. A zsarnokok az

arisztokrácia elleni harc eszmei fegyvereként használták fel a népszokásokat.

Athénban az i. e. VI. század hatvanas éveiben kezdődtek a tragédia-előadások, amelyek során Theszpisz műveit adták elő. A játékok hamarosan a Nagy Dionüszia ünnep állandó részévé váltak. A legelső előadásokat még a főtéren, az agorán rendezték meg: a játékteret fából ácsolt, ideiglenes nézőtér övezte. Ezek az első próbálkozások csak nagy jóakarattal nevezhetők drámai előadásnak: mindössze egy színész szerepelt bennük, aki főként a kar énekét és táncát magyarázta a közönségnek, és olykor válaszolgatott a karnak; pontosabban a karvezetővel folytatott párbeszédet. Ettől a foktól hosszú út vezetett az i. e. V. századi remekművekig. Egyet azonban így is meg kell jegyeznünk: ahogy a demokrácia útját a türannisz intézménye egyengette, úgy legjellegzetesebb műfajának bölcsője is a türannoszok udvarában ringott.

A demokrácia idejében a drámai előadások a Nagy Dionüszia ünnepén zajlottak le, és pedig versenyszerűen. Minden év elején a névadó arkhónnak (az a tisztviselő, akiről az évet elnevezték) első kötelességei közé tartozott, hogy a hozzá benyújtott darabokból kiválasszon három szerzőtől három-három tragédiát és egy-egy szatírdarabot, tehát összesen három tetralógiát. Ezután az arkhón kijelölte a *khorégosz*okat. A szó eredeti jelentése szerint karvezetőt jelent, valójában azonban azt a gazdag polgárt nevezték khorégosznak, aki az előadás anyagi költségeit fedezte. Minden évben tehát három gazdag polgár állami szolgáltatásként, azaz leiturgiaként fedezte az előadások költségeit. Ez alól a kötelezettség alól csak abban az esetben lehetett kibújni, ha a felkért polgár bebizonyította, hogy már állított ki kart, és van valaki nála gazdagabb, aki még nem teljesített ilyen kötelezettséget. Ebben az esetben vagy a másik elvállalta a költségek fedezését, vagy pedig az arkhón vagyoncserét ítélt meg.

Miután a khorégoszok megvoltak, sor került a darabok betanítására. Ezt rendszerint maga a szerző végezte, aki eleinte az egyik színész szerepét is vállalta. Ez a gyakorlat Szophoklészig tartott: az ő hangja gyenge volt a szerepléshez. Az i. e. V. századi színpadon eleinte két színész és a kar szerepelt.

Theszpisz római korban, az athéni színházban felállított szobrának talapzata (Rajta neve olvasható)

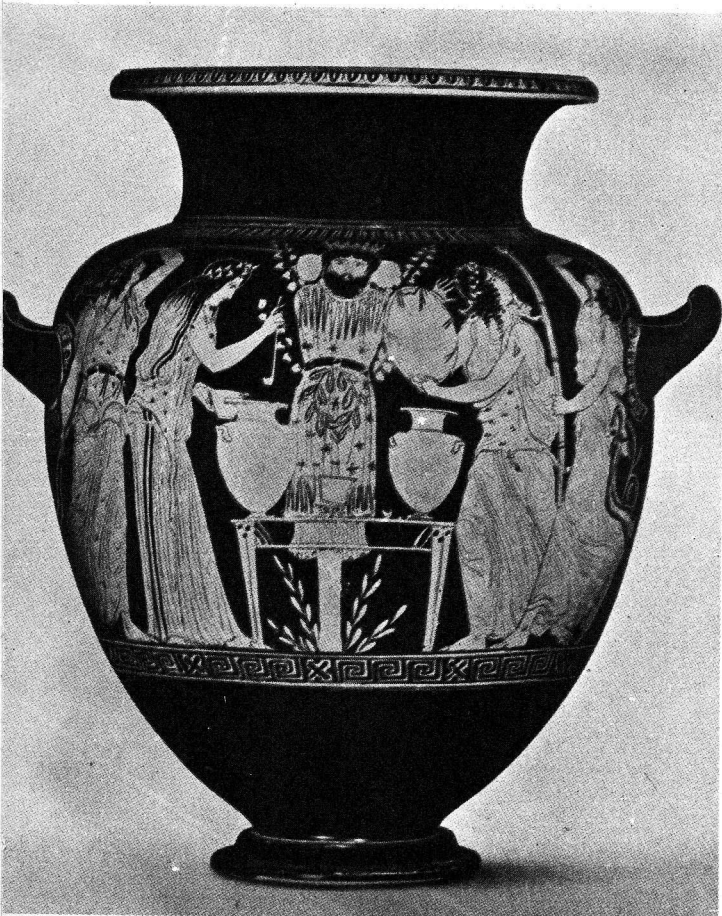
Bronz tragédiamaszk (I. e. IV. század)

Színházi belépőjegyek az athéni ásatások leleteiből

Dionüszosz-ünnep. Áldozat az isten képmása előtt.
Athéni vázákép az i. e. 420 körüli évekből

Ez az újítás Aiszkhülosz érdeme volt, majd pedig Szophoklész még egy színésszel toldotta meg a szereplők létszámát. Ez azonban nem azt jelentette, hogy egy darabban csupán két-három szerep volt. Egy színészre több szerep jutott, csupán álarcát kellett váltogatnia, viszont a színen egyszerre a karon kívül csak két, illetve három színész tartózkodott.

Minden szerepet férfiak játszottak. Álarcukat roppant leegyszerűsített vonások jellemezték; az álarc belsejében nem volt semmiféle hangerősítő készülék. Különösebb jelmezt nem viseltek; a tragédiák szereplői az átlagosnál ünnepélyesebben voltak öltözve. A színészek lábukon bőrcipőt, *kothurnoszt* hordtak, amely Periklész korában lapos talpú és sarkú volt.

Az előadásokhoz díszletet igen ritkán alkalmaztak. A színház háttérét a palotahomlokzatot utánzó szkéné adta. Teteje lapos volt: itt jelentek meg az istenek, itt állhatott az őr-ség. Ha valamilyen jelzésre elkerülhetetlenül szükségük volt, akkor festett vászonfalakat alkalmaztak.

Színpadí gépezetnek számított az *enkük-léma*, ami egy kerekeken gördülő padozat volt: ezt, ha a történet úgy kívánta, a kapun keresztül kitolták a színpadra, s ezzel láthatóvá vált a ház belsejében lejátszódó cselekmény. Használtak még csigákat, emelőket: ezekkel repítették fel a szereplőket a magasba.

Az előadások tehát a Nagy Dionüszia keretében zajlottak le. Eleinte csak tetralógiákat mutattak be, később új műfajként vették fel a programba a vígjátékot, a komédiát. Így alakult ki a teljes ünnepi rend. A Nagy Dionüszia első napján körmenet vitte ki Dionüszosz szobrát a városon kívüli szentélyébe. Itt mutatták be az áldozatot, majd este fáklafénynél visszatértek a városba, és az isten szobrát a színházban állították fel. A következő napon sor került a komédiák bemutatására: ezekből ötöt jelölt ki az arkhón. Ezután három napon át mutatták be a tetralógiákat, mindennap

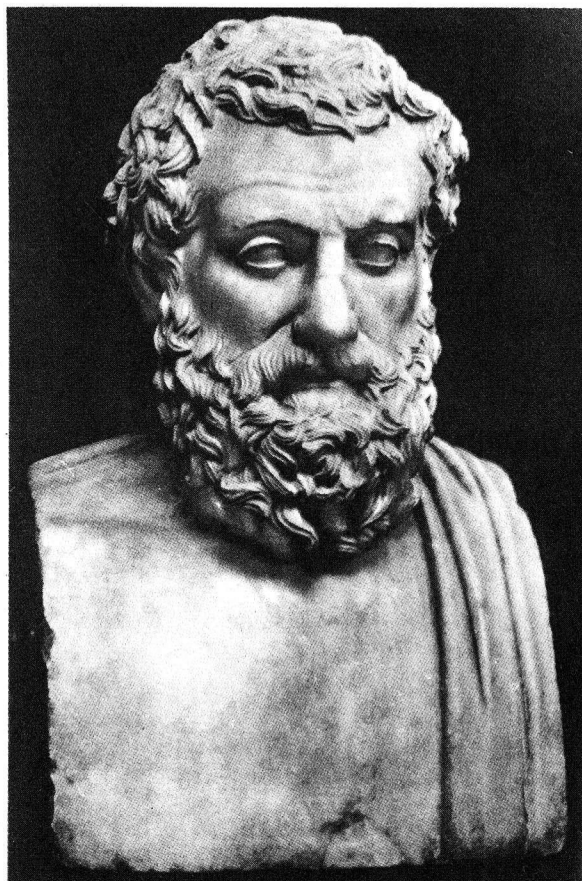
három tragédiát és a hozzájuk tartozó szatíráját. A század közepe után az isten januári ünnepén, a Lénaián is rendeztek színjátékokat.

Az előadások reggel kezdődtek. Az athéniak jól bereggeliztek, alaposan élvezték Dionüszosz italát, a bort, s a színházba siettek. A látványosságot fejükön koszorúval nézték, s közben is gyakran ettek-ittak.

A játékok vallási szertartás részei voltak, ezért az athéni demokrácia minden polgár részvételét biztosítani akarta. Periklész elrendelte, hogy a város jövedelmeiből az arra rászorulóknak színházpénzt, *theórikont* kapjanak. Maguk a színházjegyek bronzból, csontból készültek. Állami megtiszteltetésnek számított, ha valakit „előülés” illetett meg. Ez bárkit azok közül, akik már helyet foglaltak, felállíthatott, s elfoglalhatta helyét.

Azután megkezdődtek az előadások. A nézők rendkívül élénken reagáltak a darabokra. Ha unatkoztak, fütyültek, gyümölcsöt hajigáltak, ettek, hangosan beszélgettek. Viselkedésük nemegyszer arra készítette a szerzőket, hogy művüket átdolgozzák, s a közönségnek nem tetsző részeket megváltoztassák. Ámde az athéni közönség a tetszésnyilvánítással sem fukarkodott: tapsal, zajjal juttatta ezt kifejezésre. Versenyről lévén szó, szenvedélyes pártoskodás folyt a nézők között. Szophoklész első bemutatkozását megelőzően olyan vihar volt a nézőtéren, hogy az arkhón Kimónt és vezértársait eskette fel versenybíróvá. Ezzel még izgalmasabb lett a küzdelem, már csak a versenybírák személye miatt is. Visszaélésekre jócskán akadnak példák: nemegyszer megvesztegették a bírakat, más-kor részrehajló ítélet borzolta fel a kedélyeket.

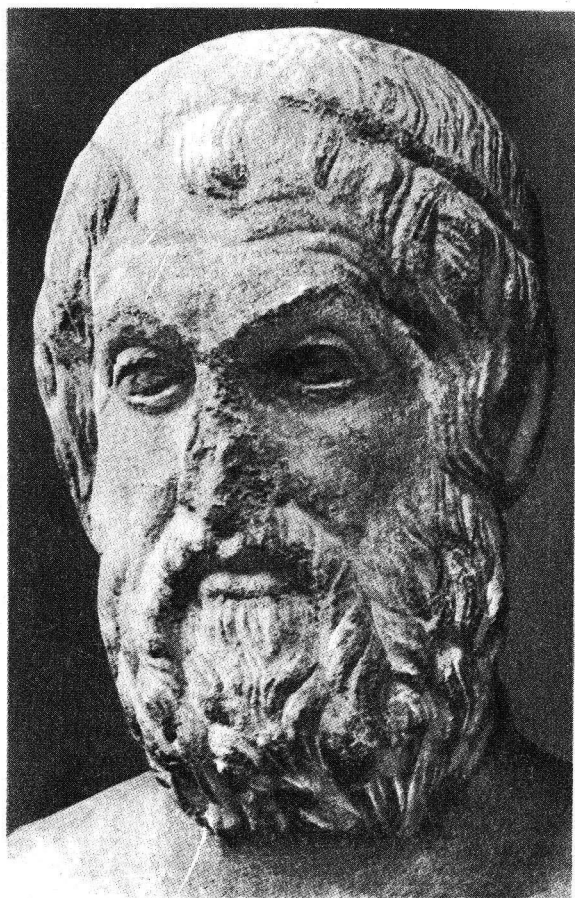
A győztes darab khorégosza, tehát nem a szerző, hanem a pénzügyi fedezet biztosítója, saját diadalaként ünnepelte az eredményt, és emlékmű állításával is megörökítette. Ezek felirata a győzelmet magasztalja, s díszes talapzatra azt a bronz háromlábú állítót állították fel,

Aiszkhülosz portréja (Római másolat)

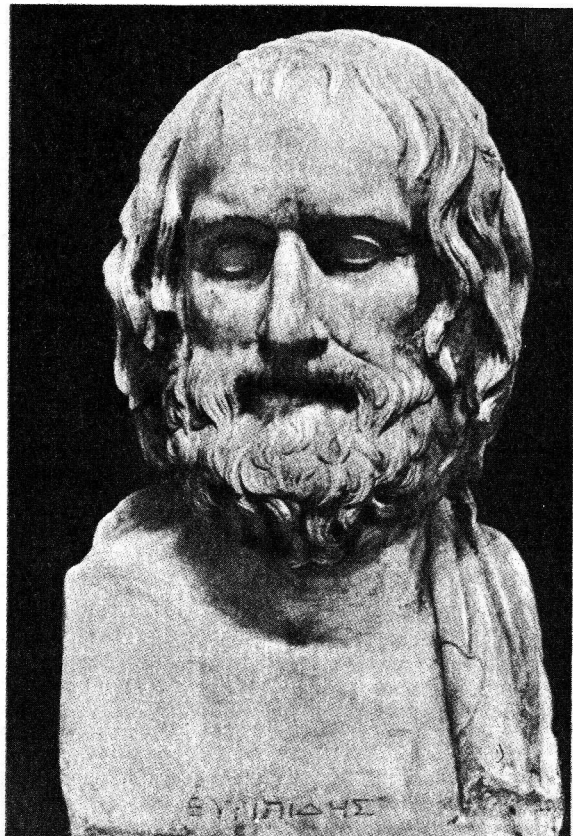
Az athéni vázafestészet szívesen ábrázolta azokat a témákat, melyeket a tragédiaírók is feldolgoztak. Aiszkhülosz *Oreszteiá*jának mitológiai anyagából: Oresztész megöli atyjának, Agamemnónnak gyilkosát, Aigiszthoszt

Szophoklész öregkori portréja

Euripidész

amelyet a győztes darab khorégoszának ajánlkozott az állam.

A vesztes szerző rendszerint rendkívül szívére vette az ítéletet, s az is előfordult, hogy sértődöttségében elhagyta Athént. A darabokat az i. e. V. század végéig csak egyszer mutatták be, s csak ezután jött divatba régebbi művek felújítása. Igaz, hogy a darabok szövegét már jóval korábban is könyv formájában rögzítették.

Ma is rejtély, hogy a „névadó” arkhón milyen alapon választotta ki azokat a darabokat, melyeket végül versenyre bocsátott. Egy azonban biztos. Nagyobb tévedések nem lehettek, hiszen az előadott, illetve győztes darabok azoknak a nevéhez fűződnek, akiknek műveit (vagy műveik egy részét) a későbbi ókori irodalmárok is méltónak érezték arra, hogy az utókor számára megmentsék.

A TRAGIKUS „HÁROMSÁG”

Az i. e. V. századi tragédia három nagy névhez kapcsolódik. A három költő életét a későbbi hagyomány érdekes módon fűzte össze. Feljegyezték, hogy Aiszkhülosz Themisztoklész vezérlete alatt részt vett a szalamiszi csatában; Szophoklész ifjúként a győzelmet ünneplő karban táncolt; Euripidész pedig az ütközet napján született.

Aiszkhülosz tehát Szalamisz idején már érett férfi volt. Öregkori műveihez fűződnek azok az újítások, amelyek a tragédia műfajának kiteljesedésében roppant jelentőségűek voltak. Mindenekelőtt a második színész felléptetése jelentett döntő fordulatot a korábbi gyakorlattal szemben; ezzel megteremtődött a drámai párbeszéd alapfeltétele, alkalom nyílt a szereplők jellemének kibontakoztatására. Aiszkhülosz alakította ki azt a trilógiatípust is, mely egy témát dolgoz fel, s ezzel páratlan lehetőséget nyújt a bonyodalmak kifejlesztésére és megoldására. A következő lépés, ne-

vezetesen a harmadik színész felléptetése, már Szophoklész érdeme lett, majd a műfajt Euripidész munkássága tökéletesítette.

A DEMOKRÁCIA TÜKRE

A tragédiák kapcsán felvetődik a valóságábrázolás lehetőségeinek kérdése. A művek elenyésző kisebbségtől eltekintve mítoszokat dolgoztak fel, s a kivételek is olyan témákhoz nyúltak, melyeket az athéniak közvetlen tapasztalataikkal nem vethettek össze. Ilyen alapon jelenhetett meg a színpadon Xerxész, vagy szerepelhettek az elfoglalt Milétosz lakói. Nem az volt tehát a tragédiaköltők feladata, hogy új témákat találjanak ki, hanem az, hogy a meglevő mítoszok anyagát időszerűvé tegyék, vagy új módon értelmezzék. Így már eleve az alaptörténet kiválasztásában érvényesült az a szempont, hogy a költő a feldolgozandó anyagban kora valóságával párhuzamba állítható mozzanatokot keresett. Ez a törekvés már Aiszkhülosznál érvényre jutott.

Említettük, hogy a *Perzsákat* akkor írta, amikor Themisztoklész cserépszavazás útján száműzték, s a téma alkalmat nyújtott arra, hogy emlékeztesse az athéniakat egykori vezérük nagy tetteire.

Mitológiai tárgyú drámái élesen reagálnak kora fontosabb problémáira.

A *Heten Thébai ellen*, a *Laiosz* és az *Oidipusz* című darabokkal alkot trilógiát. A ránk maradt darab Oidipusz fiainak testvérharcát dolgozza fel. Az elűzött Polüneikész ostrom alá fogja szülővárosát, ahol testvére, Eteoklész uralkodik. A végső harcban Eteoklész akaratából, aki a végzet vállalásával akarja az átkot elűzni, a két testvér egymás kezétől esik el. Az ősi téma időszerű következtetés levonására nyújtott lehetőséget: első a közösség boldogulása, s hogy az megvalósulhasson, pusztulnia kell annak az egyénnek, aki a béke megbontásáért felelős.

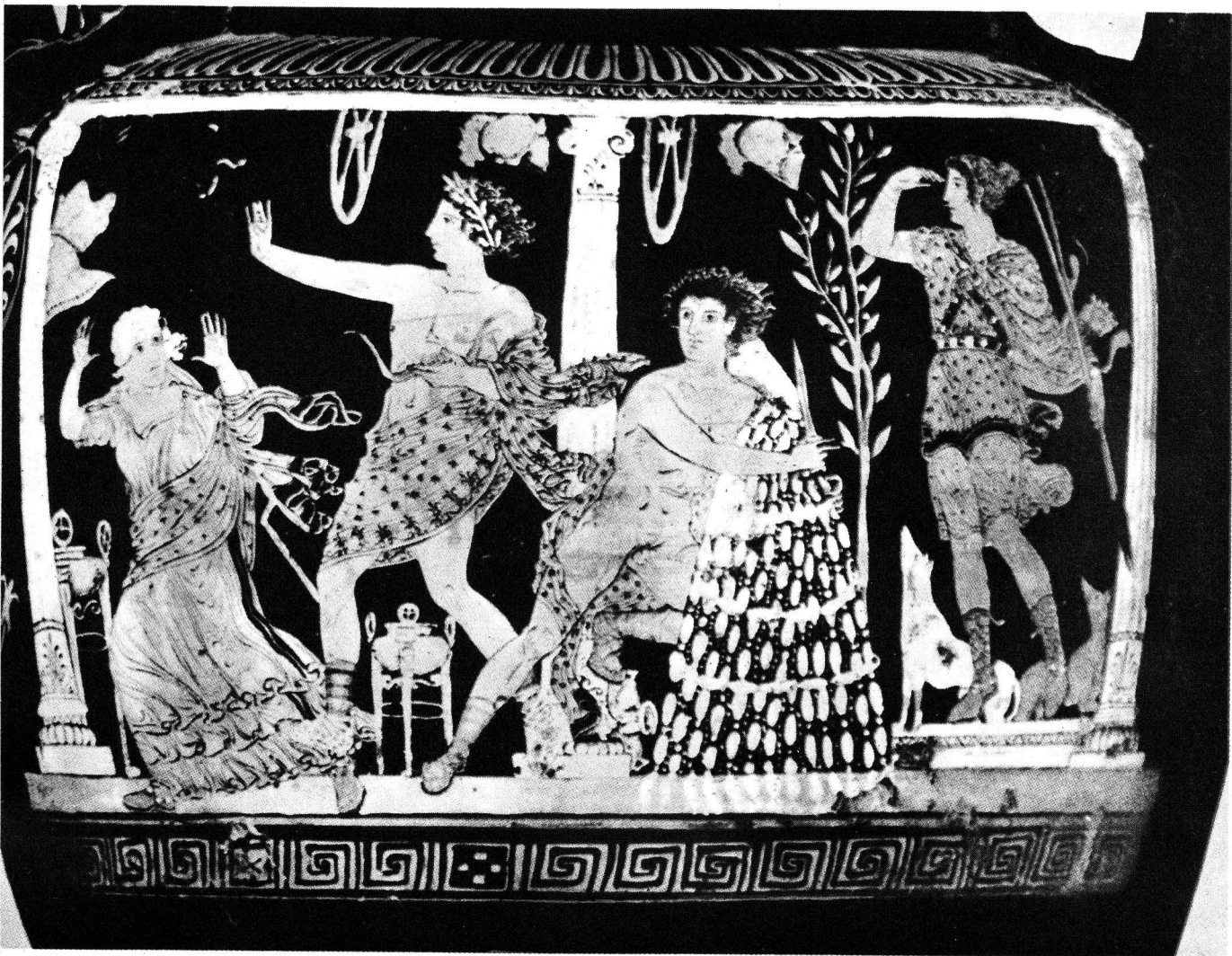

Euripidész *Küklopsz* című szatírdramájának egyik jelenetét, Polüphemosz megvakítását ábrázoló vörös alakos váza dél-itáliai görög műhelyből

Az *Oresztea* a Trója alól győztesen hazatérő Agamemnón meggyilkolását, majd fiának, Oresztésznek bosszúját mondja el. Oresztész apja halálában bűnrészes anyját is megöli, s az anyagyilkosságért üldözőbe veszik a bosszúálló szellemek; Oresztész végül Athénba vetődik, ahol Athéné és a város polgáraiból álló bíróság felmenti a vérbűn alól. Aiszkhülosz ebben a darabban nyíltan hitet tesz az új és emberibb rend mellett. S azt is kimondja, hogy Athénban jött létre az a rend, amely a régi, merev előírások helyett az emberiség alapján áll. Íme, a demokrácia dicsérete mítosz ürügyén!

Prométheusz-trilógiájának hőse az a titán, aki az emberek számára a tüzet elragadta, s ezért Zeusz kegyetlenül megbüntette. Prométheusz Aiszkhülosz számára a közösségért minden áldozatot vállaló, felelősségteljes egyént jeleníti meg. Az ősi mítoszt a költő Harmodiosz és Arisztogeitón tettének, a perzsa háborúk hősiességének élménye alatt formálta át, s ezzel kortársai számára saját történelmük tanulságait tette világossá.

Aiszkhülosz nevéhez fűződik a szatírdráma

Egy másik jelenet az Oreszteia mitológiai anyagából: a Delphoiban menedéket kereső Oresztésztől Apollón elűzi a királyfit üldöző Erinnyuszeket. Aiszkülosz e ponton eltért a hagyományos történettől

tökéletesítése is. Ez a számunkra különösnek ható játék a tragikus trilogia feszültsége után a nézők izgalmát féktelen tréfálkozással oldotta fel. Félig állatnak öltözött szatírok főszereplésével vaskos komikumba ágyazva kapták mítoszaikat az athéniak. De a szatírdramák is nemegyszer a tragédiákban komolyan felvetett problémákat visszhangozták a nevetségesség oldaláról megközelítve.

Aiszkülosz művészete az athéni demokrácia korai szakaszának volt tükörképe, s inkább általánosabb, erkölcsi síkon igyekezett mércét állítani az athéniak elé.

A Periklész kori tragédia Szophoklész nevé-

vel fonódik össze. Szophoklész Periklész barátja volt, s polgártársai arra is érdemesnek tartották, hogy a sztratégoszi méltóságra megválasszák. Ezért Szophoklész közvetlenül bepillantott az athéni demokrácia „gépezetébe”, s éles szemmel fedezte fel azokat a problémákat, amelyek a gyökeres demokrácia felbomlásához vezettek. A költő egyre tisztábban látta, hogy ezek a problémák nem oldhatók meg.

Aiasz című tragédiája az egyén és a közösség viszonyát boncolgatja. A trójai háborúban Akhilleusz halála után a vezérek a hős fegyvereiért versengenek. A győzelem csel

révén Odüsszeuszé lesz, s Aiasz sérelmében olyan haragra gerjed, hogy meg akarja ölni bajtársait. Athéné istennő örületet bocsát a dühöngőre, s az marhák között rendez vér-fürdőt. Kijózanodása után Aiasz szégyenében az öngyilkosságot választja.

Kikből áll a közösség? – ezt a problémát veti fel Szophoklész számára ez az anyag. Aiasz becsületes, s mivel a közösség álnokul viselkedik vele szemben, válaszút elé kerül. Vagy szembefordul a közösséggel, vagy a megalkuvást választja. Ez Szophoklész nagy

kérdése: mi lesz a demokráciával, ha a hatalmon levőkből hiányzik az emberség? A válasz borúlátó: eleve bukásra van ítélve az, aki merész és emberséges is.

Ezt az utóbbit Szophoklész saját bőrén is tapasztalhatta. *Antigoné*jában hangzik el a kórusnak már idézett csodás dala, amely az embert magasztalja. Ismerjük a folytatást is: szülővárosa a mű jutalmául Szamosz ellen küldte a költőt. Szophoklésznak tisztában kellett lennie azzal, hogy éppen az általa hirdetett emberség megcsúfolása, amikor függetlenségü-

Ilyennek kell elképzelnünk egy vígjáték kórusát. Athéni vázakép az i. e. VI. század végéről

Euripidész, kezében tragédia-maszkkal, melyet a színpadot megszemélyesítő nőalaknak nyújt át. Háta mögött Dionüszosz

kért harcoló görögök ellen vezet hadat a demokrácia nevében.

Az *Antigoné* az egyén és a közösség együttműködésének legmélyebb rétegeit boncolgatja. Antigoné Thébai új királyának, Kreónnak parancsa ellenére eltemeti hazájára támadó fivére, Polüneikész tetemét. Antigoné tudja, mi vár rá, de eleve a halált vállalja, mert képtelen beilleszkedni az embertelen közösségbe. Eltemeti bátyját, majd sziklabörtönében öngyilkosságot követ el. A halált választja emiatt Haimón, Kreón fia is.

Kinek ad igazat Szophoklész? A felelet nem kétséges: Antigonénak. Élni csak az ő példája szerint szabad, így emberi az ember. S éppen így nem lehet élni.

A döbbenetes az, hogy a darabnak bemutatása után roppant sikere volt. Az athéni tömegek egy pillanatra megértették a darab mélységeit, s talán átlátták, hogy demokráciájuk a kíméletlen terjeszkedést és más érdekek elnyomását is jelenti.

A tragédiánál közvetlenebbül reagált a valóság jelenségeire a komédia. Ez a műfaj már a század közepén nyílt politikai fegyverré vált.

Periklész építkezései kapcsán a komédiaírók szabadszájúan csúfolódtak a demokrácia vezetőjén és annak tettein. A szerzők éles szemmel figyelték a demokrácia torzulásait. Ostorozták a visszasságokat, és reménykedtek a reformokban.

A komédia akkor élte igazi virágkorát, amikor a város története legválságosabb szakaszába került. Arisztophanész utolérhetetlen komédiái a válság okait és megoldásának lehetőségeit vizsgálják.

Szophoklész műveivel világosan előrevezette az athéni társadalomra váró fenyegető valóságot. Ez a „jóslat” a peloponnészoszi háborúval igazolódott be. A látszat és a valóság végleges különválását a tragédia is ábrázolta. Idézhetjük Szophoklész *Oidipusz királyát* vagy még inkább Euripidész drámáit, amelyek a csalódás, az értelmetlen szenvedés, a kiüttalanság érzéséről beszélnek a mítoszok kapcsán.

A tragédiákban azoknak az eseményeknek az előérzete fejeződött ki, melyek a peloponnészoszi háborúval be is következtek: az athéni demokrácia fénykora gyorsan lezárult, s megindult a hanyatlás.

XIII. HARC AZ ELSŐSÉGÉRT

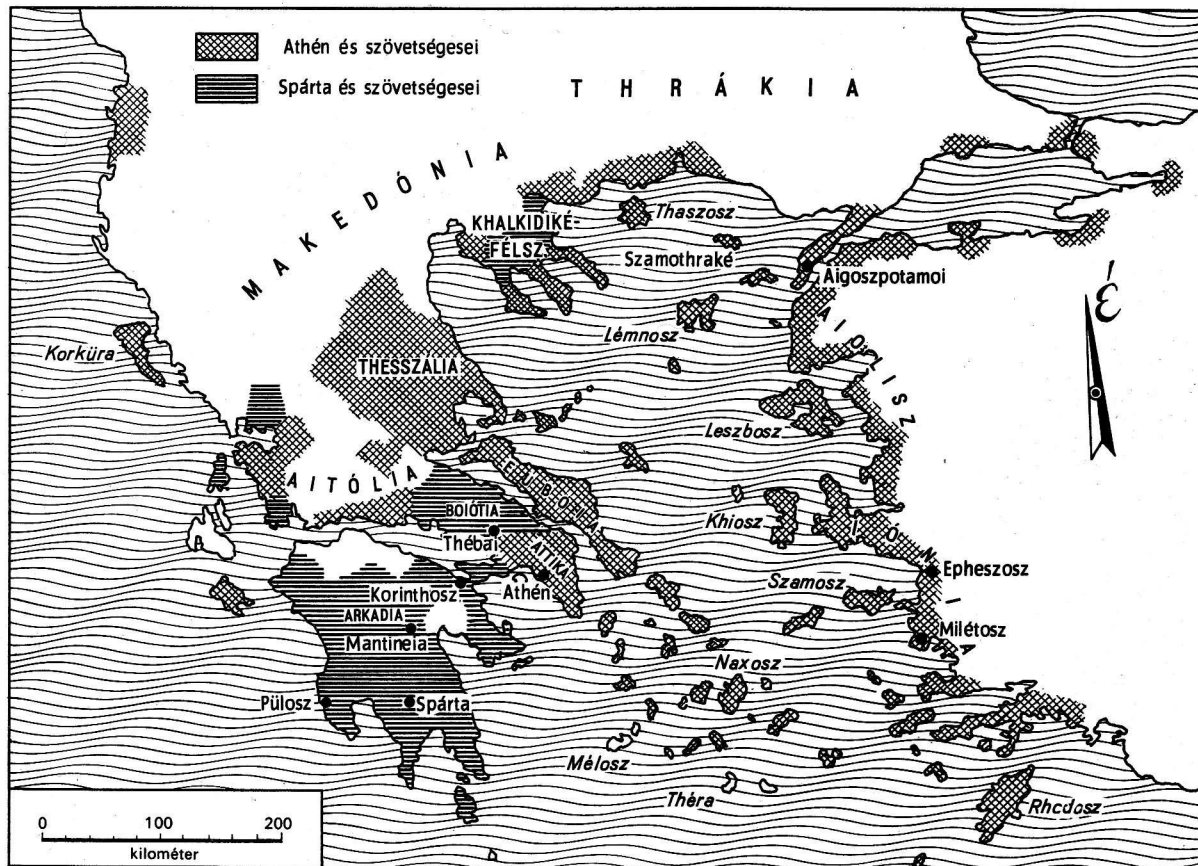
VÉGE A BÉKÉNEK!

A két nagyhatalom, Athén és Spárta állandó versengése már a perzsa háborúk után előre-
vetítette az elkerülhetetlen összeütközés, a
polgárháború rémét. A megoldhatatlan el-
lentmondás abban is kifejeződött, ahogy a
két vezető állam szövetségeseit kezelte. Athén
a déloszi szövetség tagjait szigorú függő vi-
szonyban tartotta, birodalomná szervezve
őket. Spárta ugyan a peloponnészoszi szö-
vetségben belül nagyfokú önállóságot erge-
dett a tagállamoknak, de állandóan tapasztalhatta, hogy az általa megtestesített arisz-
tokratikus és konzervatív kormányformával

szemben fokozódó vonzóerőt képviselnek a
demokratikus eszmények. Ezek terjedése a
peloponnészoszi szövetség egységét erősen
fenyegette. Spárta és Athén ellentétéhez járult
Periklész városának és az „Iszthmosz király-
nőjének”, Korinthosznak éles szembenállása.
Athén egyre erősödő nyugati kereskedelmi
tevékenysége a korinthosziak alapvető érde-
keit fenyegette, s teljes mértékben a spártaiak
oldalára állította a görög világ második szá-
mú tengeri hatalmát.

Thurioi megalapítása nagy csapást jelen-
tett a korinthoszi kereskedőkre, s annál na-
gyobb volt a fellélegzés, amikor a város sza-
kított Athénnal, és Spárta egykori gyarmat-

Görög erőviszonyok a peloponnészoszi háború előestéjén

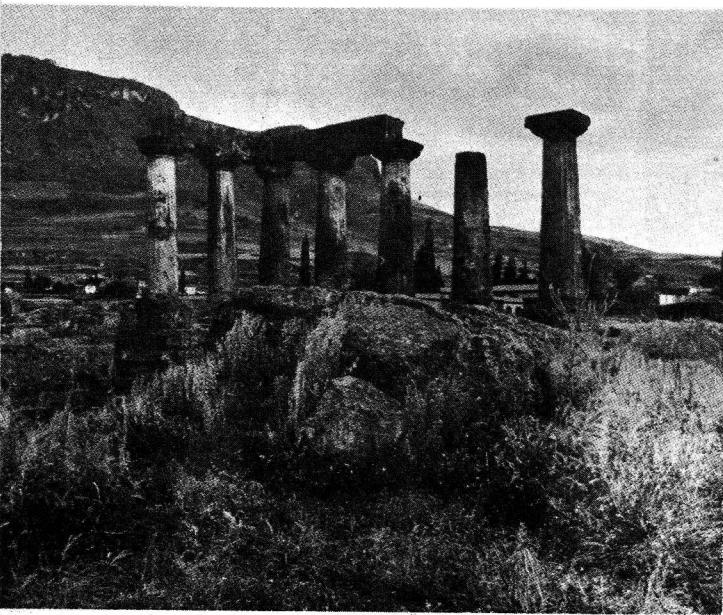

városával, a dél-itáliai Tarasszal, azaz Tarentummal szövetkezett.

Az athéni polgárok jó része könyörtelen önzéssel sürgette az újabb és újabb hódításokat. A két ellenfél közti hatalmi egyensúly fenntartása egyre lehetetlenebbé vált.

A peloponnészoszi háborút már az egykorú történetíró, az athéni Thuküdidész is a görög történelem addigi legnagyobb és legjelentősebb eseményének nevezte. Méltán, hiszen már csak a háború hatalmas színtere miatt is megérdemelte ezt: az összecsapások a Kis-ázsiaától Szicíliáig terjedő óriási térségben zajlottak le. Világtörténelmi jelentőségét mutatta, hogy a perzsa birodalom is bekapcsolódott a háború utolsó szakaszába, hogy támogatásával befolyásolja a végső kimenetelt. A harcok egy nemzedéken át folytak, s nemcsak óriási embervesztéseket és anyagi károkat okoztak, hanem olyan hanyatlási jelenségeket teremtettek, amelyek sem korábban, sem később nem fordultak elő a görög világban. A politikai vezetők és a tömegek egyaránt a háború pusztító hatalmának szolgálatában álltak.

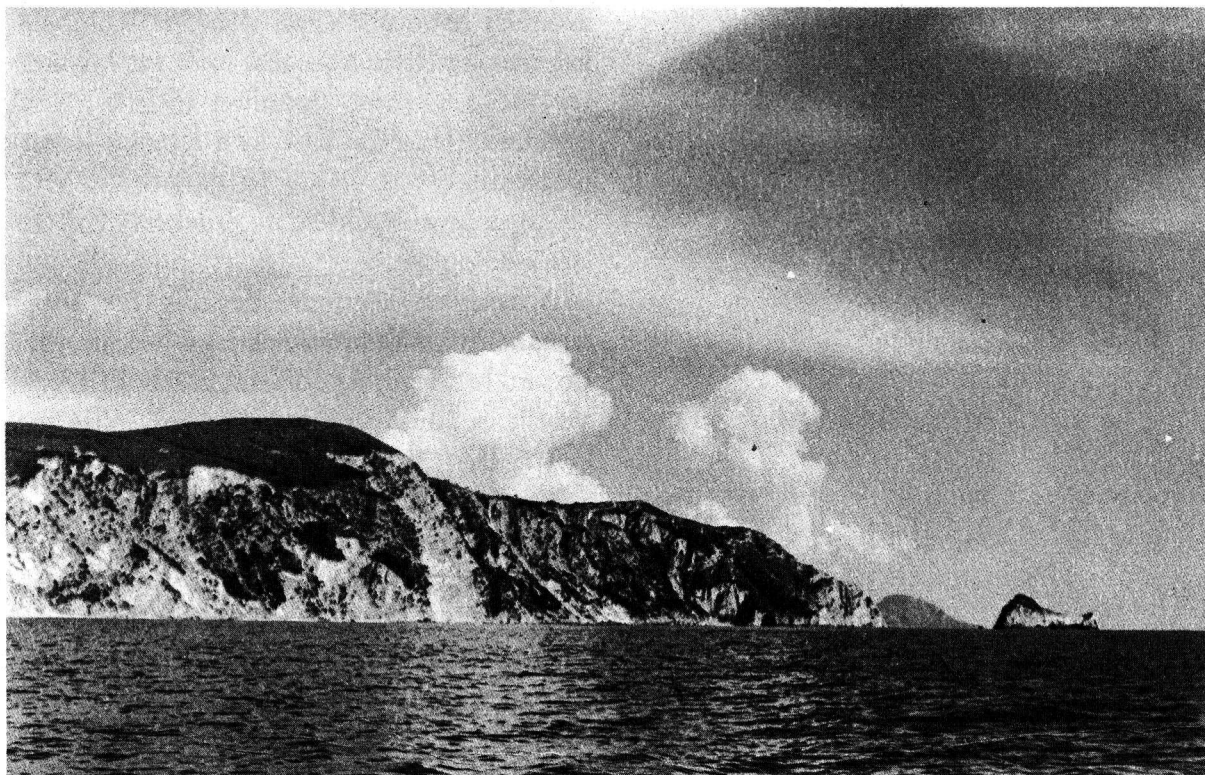
Korinthosz archaikus Apollón-templomának maradványai

A szemben álló feleknek nem volt nehéz ürügyet találniuk, hogy az ingatag béke felboruljon.

Korinthosz az Adriánál a türannisz kora óta nagy gyarmatbirodalmat tartott fenn. Ennek tagjai erősen függtek az anyavárostól, s nem csoda, ha ez az elavult kormányzási mód állandó elégedetlenséget idézett elő. (Egyébként a görög gyarmatvárosok általában az anyavárostól független polisszá fejlődtek.) I. e. 435-ben Epidamnoszban robbant ki viszály a néppárt és az arisztokraták között. Az előzőtt előkelők a környék barbár törzseit lázították fel, a demokraták viszont Korinthoszhoz fordultak segítségért. A támogatás nem is maradt el. Erre az arisztokraták oldalán Korküra (ma Korfu) avatkozott be a küzdelembé, mert nem nézhette, hogy Korinthosz Korküra egykori gyarmatvárosát, Epidamnoszt teljesen kezébe kerítse. Így hát a következő helyzet adódott: Korküra saját gyarmatvárosa, Epidamnosz és saját anyavárosa, tehát Korinthosz ellen hadakozott.

A korkürai hajóhad Epidamnosz ellen indult. A tengeren szembe találták magukat a korinthosziakkal és szövetségeseikkel. A csata a korküraiak győzelmével végződött, s még aznap Epidamnosz is megadta magát. A siker azonban nem tévesztette meg a szigetlakókat, és Athénhoz fordultak segítségért. Erre korinthoszi követek érkeztek a városba, és nyomatékosan figyelmeztették az athéniaikat: tartózkodjanak attól, hogy a békét veszélyeztető lépésre szánják el magukat. (Ugyanis egy esetleges beavatkozás a Spártával és szövetségeseivel kötött harmincéves béke megszégését jelentette volna.) A népgyűlés azonban nem sokat habozott. Úgy döntöttek, hogy csak előnyös lehet számukra, ha szövetségük lesz a görög világ harmadik tengeri hatalma, Korküra. A Szüбота szigeteknél került sor az újabb összeütközésre. A 150 korinthoszi hadihajó már-már győzelemre állt a 110 fős korkürai flotta ellen, amikor 30 ha-

Korküra (Korfu) szigetén alakult ki a görög világ harmadik tengeri hatalma (*Gink Károly felvétele*)

jóval az athéniak beavatkoztak a küzdelembe, és megfordították a csata kimenetelét.

Ezután a viszály Korinthossal tovább éleződött. A thrák tengerpart Khalkidiké-félszigetének egyik gyarmatvárosát, Poteidaiát ugyan Korinthosz alapította, de a település Athén szövetségébe tartozott. Korábban az athéniak eltűrték, hogy az anyaváros és leányvárosa fenntartson bizonyos eszmei jelentőségű kapcsolatokat. (Minden évben tisztviselőt küldött Korinthosz Poteidaiába.) Most Périklész felszólította a város lakóit, hogy a tenger felé eső városfalaikat bontsák le, és minden érintkezést szüntessenek meg Korinthossal. Az elutasító válasz után athéni hajóhad indult a város ostromára. A poteidaiaiak sürgős segítség után néztek, s Korinthoszon kívül megszerezték a makedón király támogatását is.

A helyzet zavaros légkörét a végsőkéig feszítette az athéni népgyűlés Megara ellen hozott határozata. A szomszédos város polgárait

kitiltották az összes, athéni fenség alá tartozó kikötőből és piacról. Az intézkedést határsértésekkel indokolták. A valóságos ok az volt, hogy Athén szemében szálla volt a kis város, amely i. e. 446 óta újra a peloponnészoszi szövetséghez tartozott.

A panaszosok, elsősorban Korinthosz és Megara Spártához fordultak segítségért. Meghallgatásuk után szavazásra tették fel a kérdést.

– Lakedaimóniak! Aki úgy vélekedik, hogy a békeszerződés az athéniak törvénytelenégei miatt felbontottnak tekinthető, menjen arra a helyre, s aki nem ért ezzel egyet, a másik helyre álljon! – hangzott el a felszólítás.

A spártaiak nagy többsége megszegettnek tekintette a szerződést.

Erre követek indultak Delphoiba, és megkérdezték az istent, hogy a háború az ő javukra dől-e el. A válasz az volt, ha teljes erővel hadakoznak, győznek.

Spárta szövetségeseivel egyetértésben az

Harcba indulás. Athéni vázákép a peloponnészoszi háború első éveiből

Halál a csatatéren. Síremlék domborműves díszé az i. e. V. század harmadik negyedéből, Athénból

azonnali háború mellett döntött. Küldötteket menesztettek Athénba, akik azt követelték, hogy a város tisztuljon meg a különí vérbüntől, vagyis üzzék ki a tettesek leszármazottait.

Anyai ágon Periklész is „érdekelt” volt ebben a dologban.

A politikai követelések pedig így hangzottak: Athén semmisítse meg a Megara ellen hozott határozatot, adja fel zsarnoki törekvéseit, és állítsa vissza a görögök teljes szabadságát.

Persze az athéniak is készen voltak a megfelelő válasszal: az első kérést csak akkor teljesítik, ha a spártaiak kitaszítják maguk közül azokat, akik a város Athéné-szentélyét Pauszaniasz halálra éheztetésével megszenstség-telenítették.

A továbbiakról az athéni népgyűlésen nagy vita alakult ki. A megarai ügyre vonatkozóan azt mondták a spártaiaknak, hogy törvény tiltja azoknak a tábláknak a levételét, amelyekre néphatározat van felírva. Az egyik spártai szellemesen válaszolt:

– Nem is kell levenni, csak fordítsátok a fal felé; olyan törvény nincs, amelyik ezt megtiltaná!

A végső döntést Periklész következő hozzászólása nyomán hozták meg:

– Jegyezzük meg magunknak jól, hogy a háború kikerülhetetlen; továbbá, ha nagy elszántsággal vállaljuk a háborús állapotot, kisebb határozottsággal támad az ellenfél, és a legnagyobb veszedelem után a legnagyobb dicsőség éri az államot s annak minden polgárát. Apáink a perzsa háborúban megállták helyüket az ellenséggel szemben, pedig nem-hogy ennyivel kezdték, de még azt is otthagyták, amijük volt. Amikor több tehetséggel, mint szerencsével, nagyobb bátorsággal, mint hatalommal visszaverték a barbárt, e nagy felvirágzáshoz utat nyitottak. Nem szabad mögöttük elmaradnunk, hanem az ellenség ellen mindenképpen védekezni kell, hogy hatal-

munkát csorbíthatatlanul hagyhassuk gyermekeinkre!

Az „olümposzi” meggyőzte polgártársait: az athéniak elkerülhetetlennek érezték a háborút, és derűlátóak voltak a végső kimeneltelét illetően.

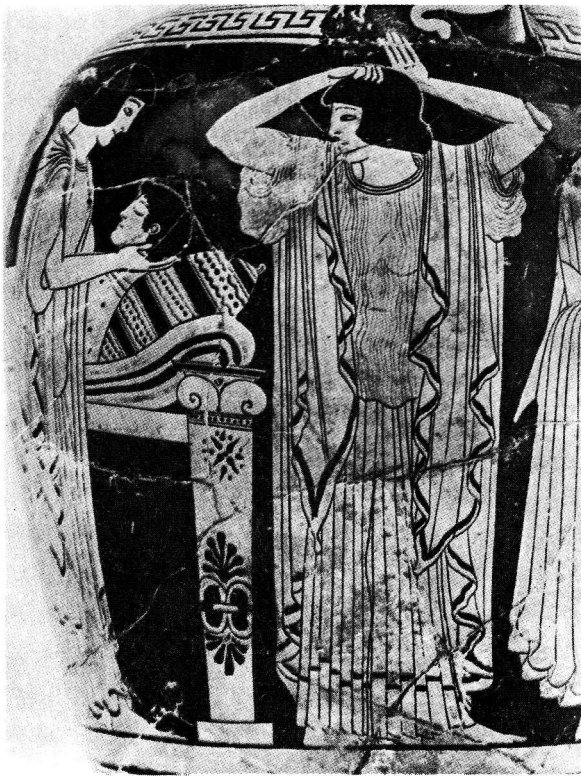
FELPERZSELT FÖLDEK, FEKETE HALÁL

I. e. 431-ben Arkhidamosz spártai király vezetésével a peloponnészosziak betörték Attikába. Periklész tudta, hogy a szárazföldön nincsenek kedvező esélyeik, ezért a népgyűléssel határozatot fogadtatott el: vidékről a nőket és a gyermekeket telepítsék Athén védőfalai mögé, az ingó vagyont pedig szállítsák át Euboi szigetére. Ezt az intézkedést az érdekeltek nem fogadták szívesen: fájó szívvel hagyták el otthonukat, s úgy érezték, hogy hazájukból kell kivándorolniuk. Athén nem volt elég nagy ahhoz, hogy a hatalmas embertömegnek kényelmes letelepülési lehetőséget nyújtson.

A peloponnészoszi seregek hamarosan rájöttek, hogy az athéniak a nyílt síkon nem veszik fel velük a harcot, ezért hozzáláttak a vidék tervszerű pusztításához. Felperzselték a falvakat, az ültetvényeket. Az athéni lakosság a falak mögül egyre nyugtalanabbul figyelte az eseményeket; a tehetetlenség csak fokozta dühüket és elkeseredésüket.

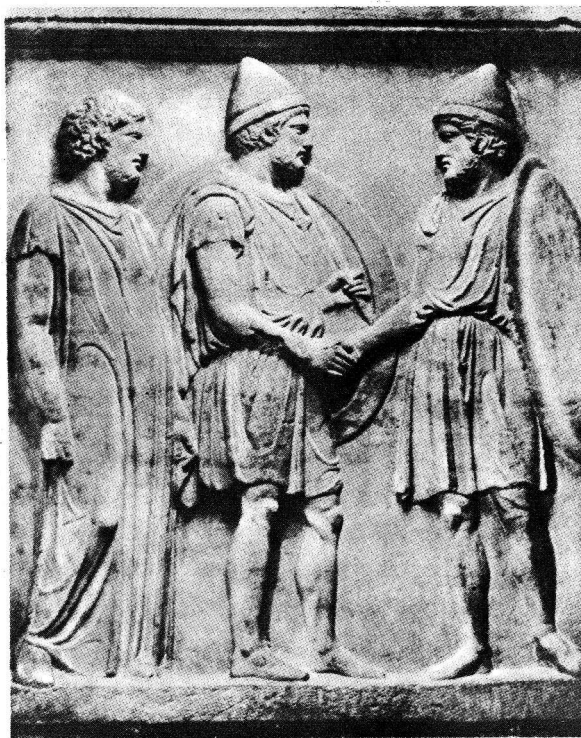
Periklész azonban nem változtatta meg elképzeléseit. A hajóhad egy részét továbbra is a korküraiak segítségére bocsátotta, egy másik flotta Poteidaiát ostromolta, a harmadik pedig a Peloponnészosz ellen indult. Az athéni hajók körülhajózták a félszigetet, és nagy pusztításokat végeztek a part menti településeken. A haditerv bevált: a peloponnészosziak sietve visszavonultak Attikából.

A téli időszak legünnepélyesebb eseménye a háborúban elesett athéniak temetése volt.

Halottsiratás. Athéni vázakép (I. e. 480 körül)

Athéni harcosok síremléke (I. e. V. század vége)

Hamvaikat nyilvános helyen ravatalozták fel, majd halottaskocsin vitték a hamvvedreket az állami temetőben kijelölt dízsírhelyhez. A temetés után Periklész lépett a szónoki emelvényre, hogy beszédével megadja a hősöknek a végső tiszteletet, s ennek kapcsán a város hivatásáról beszéljen:

– ... Olyan alkotmánnyal élünk, mely nem igazodik szomszédaink törvényei után, s inkább mi magunk szolgálunk példaképpen, mintsem hogy utánoznánk másokat. A neve pedig, mivel nem kevesekre, hanem a többségre támaszkodik: demokrácia. Törvényeink szerint a személyes ügyeket tekintve mindenki egyenjogú, de ami a megbecsülést illeti, hogy a közösség előtt kinek miben van jó híre, itt nem a társadalmi helyzet, hanem a kiválóság ér többet, és ha valaki olyasmire képes, ami a város javára van, szegény sorsa és jelentéktelen társadalmi rangja nem áll útjában. A szabadság szellemében intézzük közügyeinket. ... Összefoglalva: egész városunkról elmondhatom, hogy Görögország nevelőiskolája, és minden egyes polgárunk a legsokegyesítőbban egyesíti magában mindazt, ami csak szükséges. Ilyen ez a város, amelyért derekasan harcolva ezek a férfiak meghaltak, mert nem akarták, hogy elvegyék tőlük; illő, hogy az életben maradottak közül is mindenki vállalja érte a küzdelmet ... Most pedig sirassa el ki-ki azt, akit illet, és azután menjetek.

A következő évben a peloponnészosziak újra megjelentek Attikában. A pusztítás folytatódott, s a nyugalanság Athénban egyre nőtt. Periklész azzal érvelt, hogy a kivágott fák könnyen kinőnek újra, az elesett harcosokat azonban nem lehet többé életre kelteni. Maga sem volt azonban biztos abban, hogy ez az érvelés a népgyűlésben is elég hatékony volna, ezért a népgyűlést nem hívták össze, s az „olümposzi” ragaszkodott korábbi politikájához.

Nyilván neki lett volna ismét igaza, ha nem keresztezi terveit váratlan fordulat. A túlszű-

holt városban pestis ütötte fel a fejét. A járványt keletről, a szigeteken át hurcolták be, s az egészségtelen körülmények miatt roppant gyorsan terjedt. Tömegestül hullottak az emberek. A szenvedések a lelki ellenállást felőrölték, s magasra szították az elégedetlenséget. Mindenki Periklészt okolta: ő idézte elő a bajt azzal, hogy összezsúfolta Attika lakosságát, ahelyett, hogy csatára bízta volna a háború eldöntését.

Periklészt azonban semmi sem ingatta meg. A spártaiak pusztító hadainak tengeren akart visszavágni. A hajóhad indulásakor napfogyatkozás zavarta meg az athéniakat, s csaknem pánikot idézett elő a városban. Periklész lelkierején, szónoki képességein múlt, hogy lecsillapítsa az embereket. A vezérhajó kormányosának szeme elé tartotta köpenyét, és megkérdezte:

– Ezt is szörnyű előjelnek tartod?

– Nem – felelte a rémült tengerész.

– Nos, mi a különbség a kettő között? Legfeljebb az, hogy ami a nap elsötétedését okozta, nagyobb a köpenyemnél!

Anaxagorasz tanítása termékeny talajra hullott Periklész lelkében.

Az athéni hajóhad nagy nehezen útra kelt, és a Peloponnészosz északkeleti partján fekvő Epidauros ostromához fogott. A sikert ismét a pestis hiúsította meg: a hadseregben is egyre jobban szedte áldozatait.

Az athéniak Periklész ellen fordultak – tizenöt év után először –, nem választották meg első sztratégosznak, sőt pénzbírsággal sújtották. Ez azonban semmit sem segített az állam helyzetén, sőt az athéniak kilátásai tovább romlottak. A nép újra rádöbrent, hogy nem nélkülözheti vezérét, senkit sem állíthat a helyére, aki pótolni tudná. Periklészt megkövették, és újra az állam élére állították.

A járvány Periklész családját is megtizedelte. Az idős államférfi kénytelen volt azzal a kéréssel fordulni a néphez, hogy oldják fel az ő javaslatára megszavazott törvényt, amely

kimondta, hogy csak azok a gyermekek lehetnek a város polgárai, akiknek mindkét szülője athéni származású. A kérést teljesítették: Periklész Aszpasziától született, egyetlen életben maradt fiát felvették a nemzetségi listára.

Végül az „olümposzit” is elérte a betegség. Nem sokkal azután, hogy újra visszavette a vezetést, elhatalmasodott szervezetén a rágalgály. A pestis hosszan tartó, lappangó tünetek után roncsolta szét testét, tette tönkre szellemi erejét.

Halála után döbbentek rá igazán az athéniak veszteségük nagyságára. Még azok is, akik nehezen túrték hatalmát, belátták, hogy az, amit egyeduralkodónak, sőt zsarnokságnak neveztek, az állam virágzásának és biztonságának volt a feltétele. Periklész után a demokrácia minden ízében bomlani kezdett.

„AZ ERŐSZAKOS TANÍTÓMESTER”

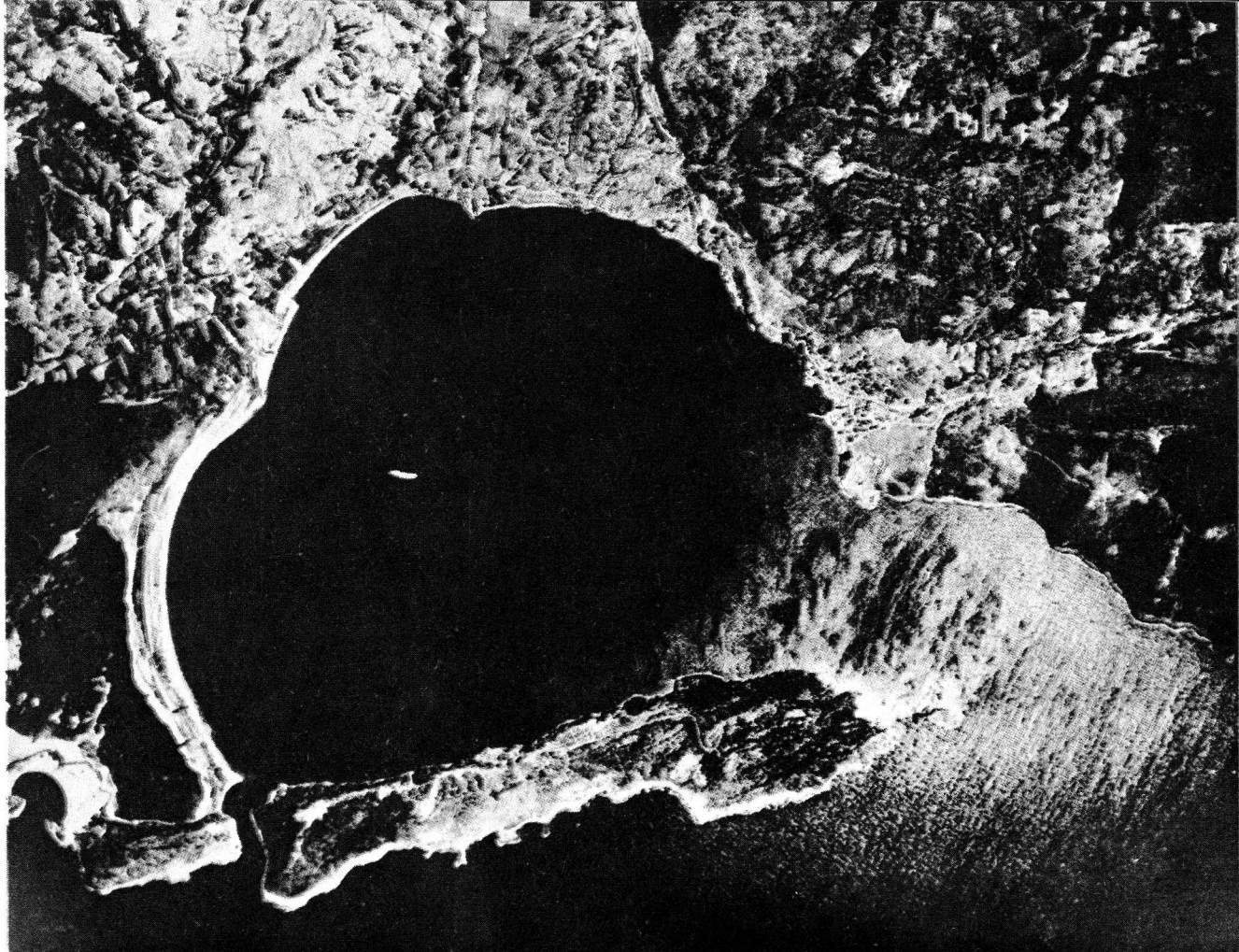
Periklész halála után Athén szélsőséges politikai csoportosulások harcának színtere lett. Az arisztokraták élén a roppant gazdag, roppant tekintélyes, de a gyávaságig óvatos Nikiasz állott. Ez a politikus a népet adományokkal igyekezett megnyerni, amellettszemélyes fontosságára, nélkülözhetetlenségére próbálta a figyelmet ráterelni. A tanácsba elsőként érkezett, utolsónak távozott. Nehezen lehetett találkozni vele, barátai mindig azt mondták az érdeklődőknek, hogy Nikiasz a közügyekkel van éppen elfoglalva. Rendkívül vigyázott arra, hogy a város nagy szerencsétlenségeiért ne hibáztathassák, ezért csak kisebb hadjáratokat vezetett, amelyek könnyen hoztak neki bizonyos hadvezéri tekintélyt.

Nikiasz ellenfele Kleón volt, egy meggazdagodott műhelytulajdonos. Személyében új típusú vezető jelentkezett az athéni politika

színpadán: az alsóbb rétegekből felkapaszkodott népvezér. Kleón ezt viselkedésével, szokásaival is hangsúlyozta: megvetette az arisztokraták életmódját, modorát, nemegyszer bőrcserző kötényben ment fel a szószékre, hogy mutassa, ő a népből származik. Mindez persze pusztán és immár rossz értelmű demagógia volt: Kleón, a műhelytulajdonos, akkoriban már aligha végzett fizikai munkát. Ellenfeleit gátlástalanul gyalázta és mocskolta, s ha éppen úgy fordult a kocka, kíméletlen eréllyel, nemegyszer indokolatlan túlzásoktól vissza nem riadva irányította a város ügyeit. Emellett azonban nem lehet tagadni elszántságát és bizonyos katonai képességét.

A két irányzat legnagyobb erőpróbája a leszbosziak lázadása volt. A sziget lakossága torkig volt az athéniak háborús költségeivel, s fellázadt. A spártai szövetségbe átpártolt Leszbosz ellen Athén nagy nehezen negyven hajót küldött, s minthogy a spártai segítség nem érkezett meg időben, a sziget fővárosa, Mütiléné elesett. Amikor a győzelem híre eljutott Athénba, a népgyűlés Kleón javaslatára, minden józan megfontolást mellőzve úgy döntött, hogy a sziget összes férfilakosát (az Athénnal rokonszenvező demokratákat is beleértve!) ki kell végezni. A parancsot háromsorevezős hajó vitte a mütilénéi győztes vezérnek, Pakhésznak. Másnapra lehiggadtak a kedélyek, és a népgyűlésen újra terítékre került az ügy. Kleón ugyan mindent megtett, hogy az eredeti határozat érvényben maradjon, de végül leszavazták. Újabb hajó indult Leszbosz felé, hogy megakadályozza a vérfürdőt. Ezen utaztak a mütilénéiek követői is, akik borral és ételekkel tömték a hajósokat, hogy minél keményebben, minél gyorsabban evezzenek. Végül az első hajó másfél napos előnye annyira lecsökkent, hogy Pakhész alighogy megkapta a kivégzési parancsot, befutott a másik határozat is.

A büntetés még így is súlyos volt: a lázadás fő okozóit, több mint ezer leszboszit Athén-

Légi felvétel a püloszi öbölről. Alul Szphaktéria szigete

ban kivégezték, Mütiléné falait lerombolták, hajóikat elvették. A sziget megszűnt önálló szövetséges lenni: a földeket elkobozták, és athéni polgároknak adományozták, akik jó pénzért bérbe adták a lesbosziaknak.

Közben tovább folyt a háború. Az egyik athéni flotta Korkürán hatalomra segítette a demokratákat, és a Korinthuszi-öbölben is sikeresen harcolt a másik hajóhad. S bár a pestis a város férfilakosságának csaknem a harmadát elragadta, Athén még arra is vállalkozott, hogy Szicíliába küldjön hadihajókat, hogy beavatkozzanak az ottani városok viszályába. A szicíliai akció nem járt különösebb eredménnyel.

I. e. 426-ban Athénban felülkerekedett a Kleón vezette háborús párt: a korábbi hadvezéreket nem választották újra. A következő év olyan fordulatot hozott a háború meneté-

ben, amely csaknem végérvényesen Athén javára billentette a mérleget. A város talán legkiválóbb hadvezére, Démoszthenész, aki korábban Aitóliában vívott hosszú és változatos kimenetelű harcot Spárta szövetségeseivel, felismerte, hogy az ellenségre a Peloponnészosz délnyugati részén, a püloszi öbölben lehet döntő csapást mérni. Ugyanis ha ezen a ponton a manőverek sikeresen alakulnak, Spártát egy újabb helótháború réme is fenyegeti.

Démoszthenész hajóhada meglehetősen váratlanul termett Pülosznál, majd az athéniak partra szálltak, és megerősítették állásaikat. A spártaiak eleinte nem vették túl komolyan a dolgot, úgy képzelték, hogy csapataik pusztja megjelenésére elvonul az ellenség. Ez azonban nem következett be, sőt az athéniak szárazon és vízen egyaránt visszaverték a táma-

dókat. Végül az athéni hajóhad felülkerekedett, s mintegy négyszáz spártai (az egész lakedaimón sereg egytizede) a püloszi öböl bejáratánál fekvő Szphaktéria szigetén rekedt.

Spártát rettenetesen megrendítette a váratlan csapás. Fegyverszünetet eszközöltek ki Pülosznál, majd követséget küldtek Athénba, hogy békét kössenek. A szándék őszinte volt, s abban reménykedtek, hogy Athén lakosságát a háború és a pestis pusztításai a béke pártjára állították. A követ így beszélt:

– Athéniak! Minket a lakedaimóniak azért küldtek, hogy a szigeten levő embereink ügyében egyezsége jussunk veletek olyan módon, hogy ez nektek hasznos legyen, nekünk pedig becsületünkkel férjen össze. Ezenel békekötésre és a háború befejezésére hívnunk fel benneteket: egyszersmind a magunk részéről szövetségünket, teljes barátságunkat és őszinte ragaszkodásunkat ajánljuk fel. Cserében azt kérjük, hogy adjátok ki a szigeten levő embereinket. Ha valamikor, most van itt az ideje annak, hogy becsülettel kiegyezünk, míg közénk nem lép valami, ami többé nem orvosolható. Ha most létrejön a béke, amely jobbára tőletek függ, megszerzitek magatoknak a spártaiak megingathatatlan barátságát. Ha ti és mi egy akaraton leszünk, a többi görög a legnagyobb tisztelettel hajol meg ez előtt.

Az athéniak azonban elbízták magukat. Kleón megmagyarázta nekik, hogy mivel a szigeten rekedt spártaiak a kezükben vannak, a béke bármikor megköthető, s ők diktálják a feltételeket. Ezért a népgyűlés a következő választ adta a követeknek:

– Mindenekelőtt azok, akik a szigeten vannak, tegyék le a fegyvert, és engedjék, hogy Athénba szállítsák őket. Ezek megérkezése után a spártaiak adják vissza Pegait, Nisziát, Troizént és Akhaiát, melyeket nem ebben a háborúban foglaltak el, hanem a legutóbbi békekötés alkalmával szereztek meg, kihar-

nálva Athén akkori nehéz helyzetét. A fentiek teljesítése után a spártaiak visszakapják embereiket, s létrejöhet a béke annyi időre, amennyit a két fél jónak lát.

A spártai követek erre egy szót sem feleltek, hanem azt javasolták, hogy válasszanak az athéniak bizottságot, amellyel ők konkrétan megtárgyalhatják a békefeltételeket.

Erre Kleón hevesen kifakadt:

– Amit már eddig is tudtam, most kézzelfoghatóvá vált: a spártaiak sohasem törik jobban a fejüket. Nagy gyülekezet előtt nem hajlandók ígéretet tenni, hanem néhány emberrel szeretnének alkudozni. Követek! Ha szándékokotok becsületes, az egész polgárság előtt nyilatkozzatok!

Végül a spártai követség belátta, nincs remény arra, hogy méltányos feltételek mellett egyezzenek meg, és elhagyta Athént.

Pülosznál folytatódta a harcok. Az athéniak továbbra is ostromzár alatt tartották a szigeten rekedt spártaiakat, ugyanakkor a peloponnészosziak a szárazföld felől próbálták az athéniak erősségét bevenni. Az események azonban nem úgy alakultak, ahogy az athéniak elképzelték. A spártaiak nem adták meg magukat, mert honfitársaik rendszeresen élelmet juttattak bátor vállalkozók révén a szigetre. Ezzel szemben az athéni sereg élelem- és vízhiánnyal küszködött.

Az újabb hírekre Athénban is megváltozott a hangulat, s Kleón aggódni kezdett, hogy ellenfelei szembefordítják vele a népet, mivel megakadályozta a kedvező egyezés megkötését. Megvádolta a hírhozókat, hogy nem mondanak igazat. Erre ezek azt indítványozták, hogy küldjenek bizottságot Püloszba a helyzet megvizsgálására. Kleónnak ez nem volt ínyére, s azt mondta, hogy időhúzás helyett hadsereget kell küldeni, majd Nikiasz felé intett, aki ez időben sztratégosz volt, és azt mondta:

– Ha a vezérek férfiak volnának, nem lenne nekik nehéz feladat a szigeten maradt ellen-

séget elfogni. Ha én lennék a vezér, már rég megtettem volna!

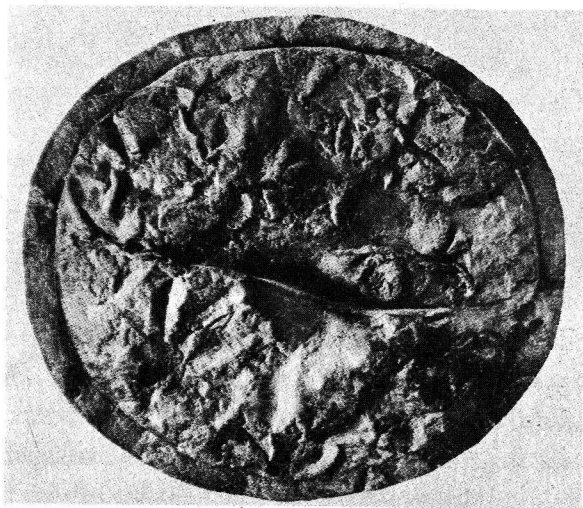
A nép felzúdult:

– Miért nem mész, ha olyan könnyű a dolog?

Nikiasz is észrevette, hogy ellenfelét keletlen helyzetbe hozhatja, és így szólt:

– Végy magadhoz annyi haderőt, amennyit akarsz, s láss neki a dolognak! A vezéreknek nem lesz ez ellenükre!

Kleón megpróbálta tréfának venni a dolgot, de Nikiasz lemondott a vezérségről, s a népszaván fogta a demagógot. Kleón visszanyerte hidegvérét, s kijelentette, nem fél a spártai-

A püloszi győzelem emléke Athénban: spártai bronzpajzs. Felirata így szól: „Az athéniak Pülosznál a lakédaimóniaktól (vették el)”

Paióniosz: Niké. Ez a szobor is a püloszi győzelmet hirdette Olympiában

aktól, s nem is visz magával athéniakat, csupán kisebb szövetséges csapattal egészíti ki a püloszi csapatokat.

– A szigeten levő spártaiakat a huszadik napon vagy élve elhozzuk, vagy helyben leöldössük őket! – jelentette ki hengegve.

Kleón elment, majd Pülosznál mindent Démoszthenészre bízott. Az athéniaknak egy váratlan erdőtűz kedvezett: a letarolt fák között áttekinthették a terepet. A partraszállás-éjszaka került sor, s a spártaiak visszaszorultak Szphaktéria hegyfokára. Megkezdődött a végküzdelem. A hősiesség ellenállást végül az törte meg, hogy a könnyűfegyverzetű messzéniai segédcsatatok nyaktörő meredélyeket megmászva, a spártaiak hátába kerültek. Azok fegyverszünetet kértek, majd pedig amikor honfitarsaiktól üzenetet kaptak, hogy maguk határozzanak sorsuk felől, de ne tegyenek olyat, ami szégyenletes, megadták magukat.

A diadalmas Kleón 292 spártaival tért vissza Athénba. Ezután a hajóhad is elhagyta Püloszt, a messzéniek azonban továbbra is kezükben tartották a hadászati legfontosabb pontot, és innen nyugtalanították támadásaikkal Spártát. A peloponnészosziak újra megkísérelték, hogy egyezsége jussanak Athénna, de még az előzőnél is képtelenebb feltételeket kellett volna teljesíteniük a békéért.

Pedig Athén lakossága egyre jobban áhítozott a béke után. Ekkor születtek meg Arisztophanész páratlan komédiái, melyek élesen szemben álltak a Kleón-féle háborús irányzattal, s a békét propagálták. Nem véletlen, hogy éppen i. e. 425-ben mutatták be az *Akarnaibelieket*, amely arról szól, hogy egy paraszt, megunva a népgyűlésben folyó csúrs-csavarást, egyéni békét köt a spártaiakkal, s míg mindenfelé a háború dúl, ő a béke áldásait élvezi. Egy évvel később a *Lovagokban* a gonosz Kleónt egy még nála is nagyobb lóköttővel buktattatja meg Arisztophanész.

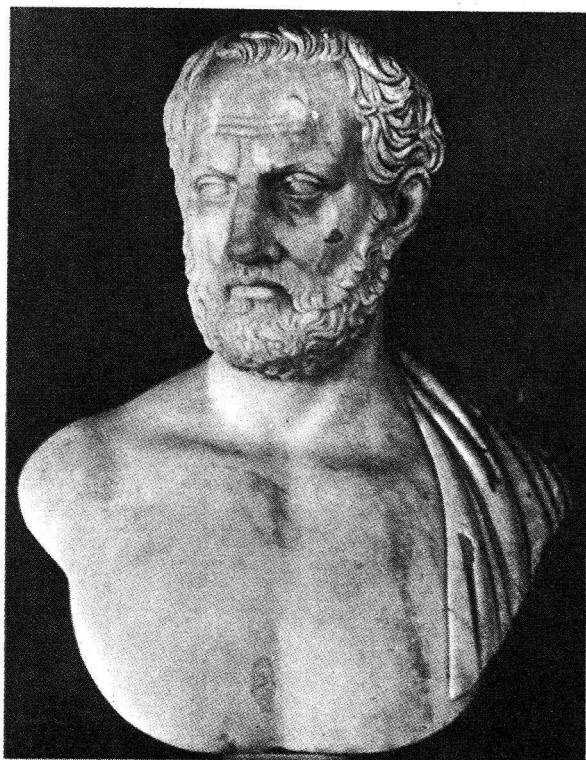
A béke tehát még váratott magára. Míg egyfelől a leghevesebb támadások és gúnyolódás kísérte Kleón pályáját, másfelől kitüntetések érték. A püloszi győzelem után díszhelyet kapott a színházban és élethosszigan tartó ingyenes étkezést a prütaniszok hivatali helyiségében. Megnövekedett hatalmát arra használta fel, hogy újjászervezze a déloszi szövetség adórendszerét. A szövetség területén egységesítették a pénz- és mértékrendszert. Ha most az athéniai szövetségeiknek megadják a polgárjogot is, az athéni birodalom egységes állammá lett volna. Ennek viszont egyenes következménye az, hogy a szabad polgárok egyaránt érdekeltek államuk védelmében. Ehelyett Kleón háromszorosára emelte a tagállamok adóját. Ezzel végsőkéig kiéleződött a szövetség belső ellentéte, s a peloponnészosziak nemsokára ennek kihasználásával fordították saját javukra a háborút.

Egyelőre azonban Athén volt kedvezőbb

helyzetben. Pülosz után Küthérát is elfoglalta egy Nikiasz vezette hajóhad, s egyre jobban szorult a gyűrű Spárta körül.

Ekkor Spártának Braszidasz személyében megmentője támadt. A fiatal hadvezér 1700 nehézfegyverzetű gyalogossal bámulatra méltó gyorsasággal átvonult Görögországon, és a thrák tengerparton termett. Ekkor pillanatok alatt bebizonyosodott, hogy Athén tekintélye szövetségesei előtt mélypontra zuhant. A partvidék városai egymás után szakadtak el, s csatlakoztak Spártához. Braszidasz fő célja az volt, hogy a környék legfontosabb városát, Amphipoliszt bevegye. Az athéniaiak a későbbi történetíróra, Thuküdidészre bízta, hogy a vidéket fedezze. Ő azonban súlyos katonai hibát követett el: mire Amphipoliszhoz ért hajóhadával, a város már megadta magát. Thuküdidésznek száműzetésbe kellett vonulnia, ahol az ókori „oknyomozó” történetírás páratlan remekművében írta meg a peloponnészoszi háború történetét.

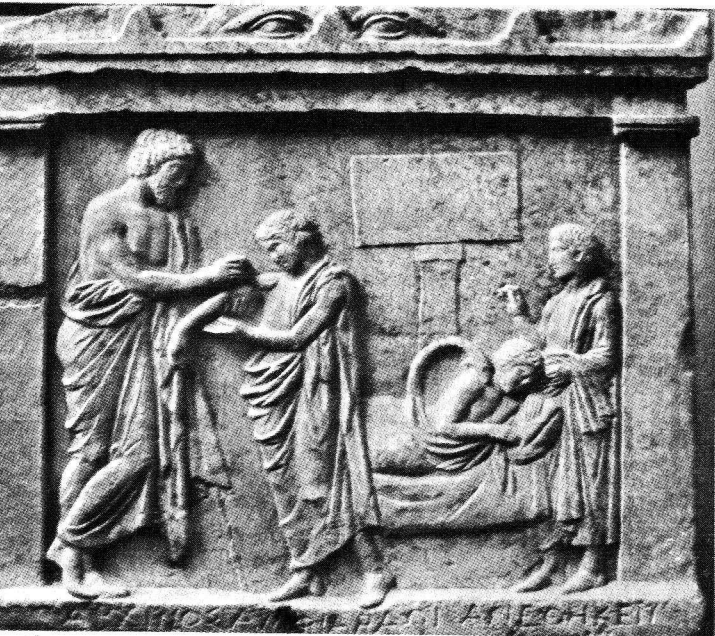
Thuküdidész portréja (Római másolat)

A gyógyítóisten, Aszklepiosz. Dombormű az epidauroszi szentélyből

A gyógyítóisten „munkában”. A beteg karsebének kezelését ábrázoló jelenet azt az ismert tényt erősíti, hogy a szentélyekben tényleges gyógykezelés is folyt

Athénban nagy nyugtalanság támadt. Az északi kudarcot követte a délioni vereség: az athéni hadakat teljesen szétverték a boiótiaiak. A városban egymást érték a hadvezérek ellen indított perek: Thuküdidészen kívül még három sztratégosz került bíróság elé.

A háborús párt ismét vezérét és szószólóját vetette be a küzdelembe. I. e. 422-ben Kleón vezetésével athéni sereg indult északra, hogy Braszidasztól visszavegye hódításait. Néhány kisebb jelentőségű siker után Kleón Amphipolis ellen vonult. Braszidasz előnyös helyzetből figyelte az athéniak lépéseit, s amikor észrevette, hogy az ellenség kellő fedezet nélkül menetel, rácsapott. Kleón mintegy hat-száz athénival együtt maradt holtan a csatamezőn. A spártaiak számbelileg csekély veszteségét súlyossá tette Braszidasz sorsa: a fiatal vezért halálos sebbel hozták ki katonái a küzdelem színteréről.

Athénban is, Spártában is eltűnt a porondról az a két ember, aki a legkövetkezetesebben képviselte a háborús irányzatot. A szemben álló felek most már egyre inkább hajlottak a békekötésre. Athént a csapások rádöbentették, hogy szövetségeseiben többé nem bízhat. Spártát továbbra is aggasztotta Pülosz és Küthéra elvesztése, s ehhez a hangulathoz járult hozzá a helóták nyugtalansága és a nagy ellenlábás, Argosz mozgolódása miatti félelem.

Eljött az a pillanat, amikor mindenki torkig lett az „erőszakos tanítómesterrel” – ahogy Thuküdidész nevezi a háborút –, amely szinte végsőkéig kimerítette a szemben állók anyagi lehetőségeit. A pillanatnyi légkört Arisztóphanész i. e. 421-ben bemutatott *Béke*-je tükrözi a legjobban. Trügaiosz különböző foglalkozású és különböző népekhez tartozó emberek segítségével kihúzza a Béke istennőjét abból a barlangból, ahova a Háború taszította. A kötelet húzzák az athéniak, húzzák a spártaiak is.

Nikiasz és Spárta új királya, Pleisztoanax mindent megtettek a békéért. Először fegy-

verszünetet kötött a két szemben álló fél, majd megkezdődtek a tárgyalások. I. e. 421-ben létrejött a béke, melyet fő létrehozójáról Nikiasz-féle békének neveznek. Tízévi öldöklő háború után visszaállították az azt megelőző helyzetet: kölcsönösen visszaadták az egymástól elvett területeket, városokat és hadifoglyokat. Athén lemondott Amphipoliszról, de mindkét fél ideiglenesen megszállva tartott néhány helyet, amíg nem teljesítik az összes feltételt. S mivel Spárta szövetségesei elégedetlenül vették tudomásul a fejleményeket, Athén és Spárta védelmi szövetségre lépett.

A békének mindenki örült. Mindenfelé azt emlegették, hogy micsoda különbség trombitászó helyett kakaskukorékolásra ébredni.

Athénban folytatódtak a korábban megkezdett építkezések. Befejezték a Héphaszteiont, felépítették Dionüszosz új templomát a színház tövében, elkészült az akropoliszi Niké-templom, s megindultak a Erekhtheion munkálatai is.

A pestistől és a háborútól megtizedelt athéni nép új istent fogadott be városába: az Akropolisz déli lejtőjén a gyógyító istennek, Aszklépiosznak emeltek szentélyt. A kultuszt Epidauroszból hozták be, melynek Aszklépiosz-szentélye különösen híres volt a csodálatos gyógyulásokról. A vallás és babonák

Az i. e. V. század legnagyobb orvosának, a Kósz szigeti Hippokratésznek képmása római kori pénzen

felé fordulás, a csodák keresése rendkívül jellemző a háborútól roncsolt szellemű társadalomra. Az emberek tömegesen zarándokoltak Aszklépioszhoz egy olyan korban, amikor az orvostudomány azzal a Hippokratésszal büszkélkedhetett, aki Kósz szigetén működő orvosiskolájában a tudományos gyógyászat és orvoscépzés alapjait fektette le, s amikor a fejlettebb városállamokban állami orvosok az akkori tudomány nem lebecsülendő eredményeinek birtokában állottak a polgárok rendelkezésére.

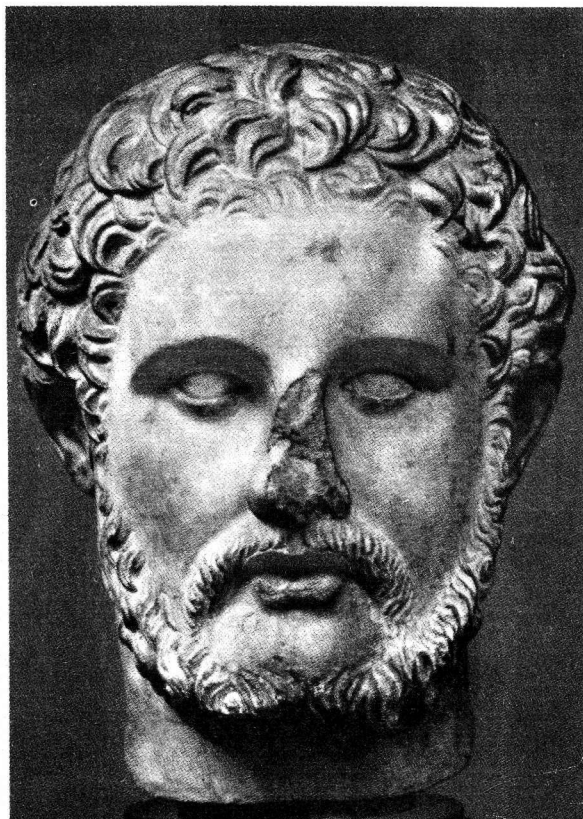
XIV. UTÓJÁTÉK ATHÉNBAN

„ROTHADT BÉKE”

A várva várt béke azonban nem bizonyult tartósnak. A békefeltételeket még jórészt nem is teljesítette a két fél, amikor már olyan jelek mutatkoztak, hogy a pillanatnyi egyensúly gyorsan felborul. Nem csoda, ha Athénban Nikiasz művét egyre többen nevezték rothadt békének.

A háborús pártnak egy fiatal politikus személyében új vezére támadt. Alkibiadész előkelő származású volt, Periklésznek rokona, sőt atyja halála után neveltje is volt. Az ifjú ember kitűnt tökéletes szépségével, ellenállhatatlan beszédmódjával. Kiváló szellemi képességeire Szókratész, a filozófus is felfigyelt, s hamarosan legkedvesebb tanítványai közé

Alkibiadész feltételezett portréjának római másolata

számította az ifjút. Alkibiadész már korán elárulta, hogy a politikáról másképpen gondolkodik, mint nevelőapja. Egyszer éppen beszélni szeretett volna Periklészszel, aki azonban nem fogadta, mivel az athéniaknak elmondandó beszámolóján dolgozott. Alkibiadész távozásban megkérdezte:

– Nem volna-e jobb, ha arra lenne gondja, hogy egyáltalán ne adjon számot az athéniaknak?

Az ifjú tanújelét adta féktelen és hiú természetének is. Volt egy feltűnően szép kutyája. Alkibiadész levágta az állat farkát. Barátai megrótták ezért, és azt vetették a szemére, hogy a városban most mindenki Alkibiadészt szidja, és a kutyát sajnálja. Mire ő így felelt:

– Ezt akartam én is. Azt, hogy az athéniak erről beszéljenek, és ne mondjanak semmi rosszabbat rólam.

A fiatalember roppant nagyravágyással hajszolta az érvényesülést, s mindent egyéni érdekeinek rendelt alá. A politikai pályája gyorsan megnyílt előtte: segítette származása, bátorsága és gazdagsága. Alkibiadész egyénisége, kitűnő adottságai nem maradtak hatástalanok az athéniakra.

A háború mellett kardoskodó, törtető ifjú fő ellenfele természetesen Nikiasz volt, akit a békekötés létrehozása miatt Athénban és Spártában egyaránt tiszteltek.

A politikai helyzet azonban csak a felszínen volt nyugodt. A peloponnészoszi városállamok Spártával elégedetlenkedtek, és amikor ez újabb csoportosulások kialakulásával fenyegetett, a spártaiak újra szövetségre léptek a korinthosziakkal és a boiótiaikkal. A két nagyhatalom között a békefeltételek végrehajtása idézett elő kisebb-nagyobb nézeteltéréseket.

Így amikor Spárta egy erődítményt romos

állapotban adott vissza az athéniaknak, az egész város felhördült. Alkibiadész Nikiasz ellen fordította a népharagot. Szemére vetette, hogy keresi a lakedaimóniak kegyét, emiatt nem ejtette foglyul a Szphaktéria szigetén bekerített spártaiakat, s nem akadályozta meg, hogy Spárta újra szövetségre lépjen a korinthosziakkal és a boiótiaiakkal.

A spártaiak szerették volna elsimítani a nézeteltéréseket, s ezért követeket küldtek Athénba, hogy keressék a méltányos meg egyezés lehetőségeit. Alkibiadész félrevezette a spártai követeket. Azt mondta nekik, ha azzal állanak az athéni nép elé, hogy teljes felhatalmazásuk van, akkor elkészülhetnek a legjogtalanabb követelésekre. Megesküdött arra, hogy ő majd személyesen közreműködik az ügyek elintézésében. Másnap Alkibiadész a népgyűlésben a spártai követekhez fordult, és megkérdezte: megbízatással jöttek-e? A megállapodásnak megfelelően azok azt mondták, hogy nincsen teljes jogú felhatalmazásuk. Erre Alkibiadész lehordta őket, és szemükre vetette, hogy hitszegők, megbízhatatlanok, s ezzel a népgyűlést is sikerült a követek ellen hangolnia.

Alkibiadészt i. e. 420-ban sztratégosszá választották, és hamarosan elérte, hogy Athén Spárta ősi ellenlábasával, Argossal és még két elégedetlenkedő peloponnészoszi várossal, Mantineiával és Élisszel kössön szerződést. Argosznak amúgy is lejárt a békeszerződése a spártaiakkal, s mindennaposak voltak az összetűzések.

Nikiasz megkísérelte, hogy Spártában elsimítsa a dolgot, de ez egyre nehezebbnek bizonyult, mert a lakedaimóniakban is újra felülkerekedett az ellenséges érzület. Hazatérte után Alkibiadészt nyeregben találta, s hamarosan úgy tűnt, hogy cserépszavazás dönt a két politikus között. Végül is azonban Nikiasz és Alkibiadész titokban kiegyezett, és cserépszavazással egy jelentéktelen demagógot, Hüperboloszt küldték száműzetésbe. Ez

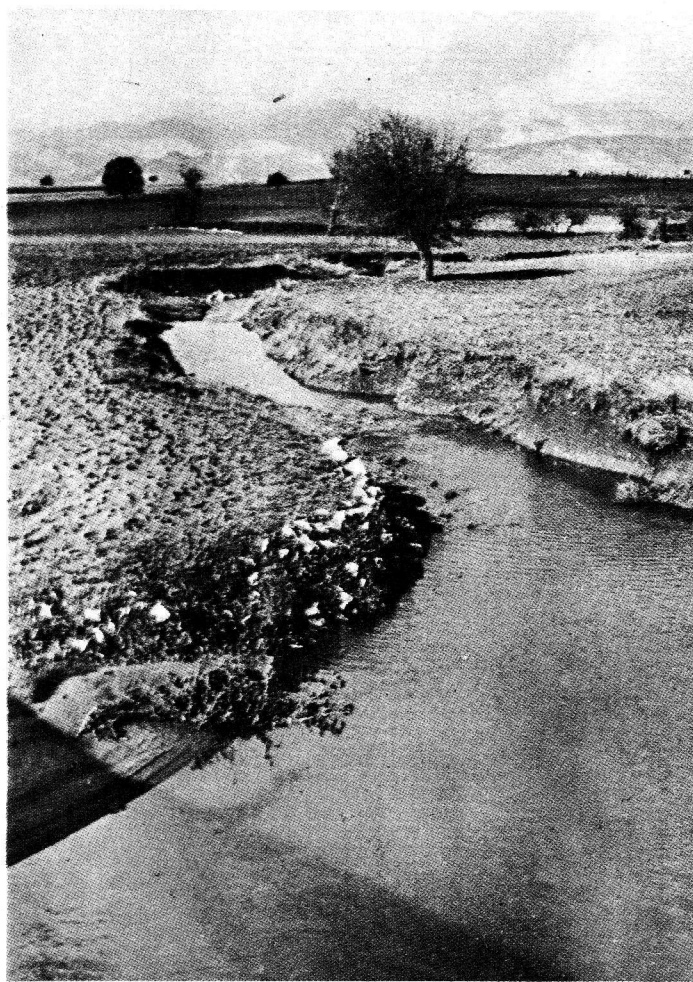
az eljárás olyan mértékben lejáratta a cserépszavazás hitelét, hogy ezután nem alkalmazták többé.

A feszültség i. e. 418-ban Argosz és Spárta háborújával érte el tetőfokát. Athén Argosznak fegyveres támogatást adott.

Ez a lépés önmagában nem jelentette a béke megszegését, s nagyobb eredménnyel sem járt, mert Mantineinál a spártaiak győzelmet arattak, és Argoszt szövetségükbe kényszerítették.

Alkibiadész nem nyugodott bele a kudarcba, és arra törekedett, hogy az athéniak szövetségét újra kiszélesítse, és felkészítse városát az ideiglenes béke felborulására. A kalandorpolitikához méltó vállalkozás volt a Mélosz elleni hadjárat. Alkibiadész harminc-

A mantineiai csata színtere

egynéhány hajóval indult a kis sziget ellen, melynek lakosai ugyan hajdan Spártából származtak el, de a háborúban semleges magatartást tanúsítottak. Az athéniak horgonyt vetettek a szigetenél, és küldöttséget menesztettek a mélosziakhoz, hogy ismerjék el fennhatóságukat.

A lakosság tárgyalásokba bocsátkozott, és megpróbálta meggyőzni az athéniakat, hogy semlegessége nem ellenkezik érdekeikkel, sőt csak használ egy nagyhatalom tekintélyének, ha tiszteletben tartja a gyengébbet. A küldöttség hidegen visszautasította ezeket az érveket, és megkezdődött az ostrom. A kis Mélosz nem sokáig állhatott ellen a túlerőnek. A győztesek a férfilakosságot felkoncolták, a nőket és gyermekeket rabszolgává tették, majd pedig athéni telepéseket küldtek a szigetre.

Az „erőszakos tanítómester” ismét hatalmába kerítette az athéniakat.

A sikerek Alkibiadészt egyre gögösebbé tették. Mindjobban felhívta magára a figyelmet fényűzésével, részegeskedéseivel, erkölcstelen életével. De sikerei, bőkezűsége, bátorsága és kitűnő fellépése mögéje állította a népet, s hatalma a népgyűlésre gyakorolt befolyásával egyre nőtt. Még hibáiról is általában elnézően beszéltek. Arisztophanész megint csak telibe találta a közhangulatot, amikor azt írta:

Hol imádják, hol meg gyűlölik, kell ő nekik.

De a következményeket is világosan látta:

Oroszlánt nem nevelned, város, üdvösebb;
de ha felnevelted, szolgálj csak szenvedé-
lyeit!*

* Máthé Elek fordításai

A SZICÍLIAI KALAND ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

A méloszi hadjárat után a béke hivatalosan még mindig fennállt, de a spártaiak türelme elérkezett a végső határig. Régóta ingerelte őket az is, hogy az athéniak a megállapodás ellenére Püloszt nem adták vissza, sőt bebetörték területükre, és lázadásra tüzelték a helótákat.

A békének azután az athéniak szicíliai vállalkozása vetett véget, amely Alkibiadész külpolitikai elképzeléseinek csúcspontját jelentette. A város már Periklész idején igyekezett beleavatkozni a nyugati görögség életébe, de a kísérletek sem akkor, sem a peloponnészoszi háború első szakaszában nem jártak sikerrel.

Alkibiadész azzal a javaslattal állt elő, hogy a korábbi kis vállalkozások helyett az egész sziget meghódítását vegyék tervbe, sőt messzi távlatokban még Karthágó és Líbia elfoglalásának lehetőségét is megpendítette az athéniaknak. Nikiasz mindent megtett, hogy ezt az újabb kalandorvállalkozást meggátolja, de a nép Alkibiadészra hallgatott.

Athén lakossága ezután folyton Szicíliára gondolt. Az ifjak a háború hatalmas lehetőségeiről beszélgettek, és azokon az idősebbeken csüngtek, akik már harcoltak Szicíliában. Itt is, ott is Szicília, Karthágó és Líbia térképét rajzolták a homokba, miközben haditerveken vitáztak.

A beavatkozásra könnyű volt ürügyet találni. Szürakuszai és Szelinusz állandóan torzalkodott Szegesztával és Leontinoijal, melyeknek lakói az athéniak vérrokonai és régi szövetségesei voltak. Hamarosán Szegeszta tényleges segítséget is kért Athéntól. A népgyűlés követtséget küldött Szicíliába, hogy hozzon jelentést a helyzetről.

A hadjárat ellen nemcsak Nikiasz érvelt; Szókratész sem remélt semmi jót tőle. Egy Metón nevű csillagász felgyújtotta házát, és

A mulatozást kedvelő ifjak ittasan gyakran garázdálkodtak az athéni éjszakában (Vörös alakos csésze jelenete: mulatozó ifjak)

kérte a népgyűlést, hogy a csapásra való tekintettel mentesítsék fiát a hadba vonulástól.

A követség visszaérkezett, és kecsegtető reményeket megcsillantó jelentése után az athéniak a hadjárat mellett döntöttek. Vezérekké Alkibiadészt, Lamakhoszt és – akarata ellenére – Nikiaszt választották.

I. e. 415 tavaszán indulásra készen állt a flotta. Ekkor váratlan hír kavarta fel Athénban a szenvedélyeket: éjszaka ismeretlen tettesek megcsonkították a hermákat. A hermák négyszögletes pilléren álló mellszobrok, melyeket elsősorban a Kapuőrző Hermésznek állítottak a görögök, de voltak ilyen formájú fogadalmi szobrok és emlékportrék is. Athén város vezetői hivatali évük letelte után ennek emlékére állítottak hermákat a Hermák utcájában. Főleg itt csonkították meg a legtöbb szobrot.

A népgyűlés rendkívül súlyosnak találta a helyzetet. A történeteket részben rossz előjelenek tekintették, részben összeesküvésre gy-

nakodtak. Határozat született, hogy bárki, akár polgára a városnak, akár idegen vagy rabszolga, tegyen jelentést, ha istentelenségről tud. Ennek nyomán sokféle dolog jutott a népgyűlés tudomására. Így azt is bejelentették, hogy nem egy házban ki-gúnyolták az eleusiszi szertartásokat. Ez a vád Alkibiadészt is érintette. Ellenfelei ettől vérszemet kapva, vádat emeltek, hogy Alkibiadész és cimborái csonkították meg a hermákat, és állításukhoz „tanúkat” is kerítettek.

A szicíliai hadak fővezére felháborodva kérte, hogy még az indulás előtt vizsgálják ki az ügyet. Az ellenfél azonban tisztában volt azzal, hogy a flotta legénysége egy emberként Alkibiadész mögött áll, ezért a népgyűlésben a következő határozatot erőltették ki:

„Alkibiadész most szálljon tengerre jó szerencsével. Ha a hadjárat befejeződik, és ő is hazatér, akkor tisztázza magát a törvények szerint az ellene emelt vádak alól!”

Alkibiadész ez ellen nem fellebbezhetett, s mintegy 140 hajó vágott neki a tengernek, fedélzetén 20 000 főnyi légénységgel, közel 5000 nehézfegyverzetű gyalogossal és megfelelő segédcsoportokkal. Ehhez hasonló haderő még Periklész idején sem indult el hadjáratra.

A flotta Rhégionnál kötött ki, és itt dolgozták ki a hadjárat tervét. Hamarosan megnyitotta kapuit az athéniak előtt a szicíliai Naxosz, kezükre került Katané. Már Szürakuszai ostromára készülődött az expedíciós sereg, amikor futárhajó érkezett Athénból azzal a paranccsal, hogy Alkibiadész térjen vissza a városba, adjon számot tetteiről, és védekezzen a vádak ellen. A fővezér színleg engedelmeskedett, és társaival saját hajóján követte a futárhajót, de Thurioiban megszökött. A városban bujkálva valaki felismerte, és megkérdezte tőle:

– Alkibiadész, te nem bízol hazádban?

– Amikor az életemről van szó, még saját anyámban sem bíznék, hogy nem keveri-e a fehéret a feketével össze! – válaszolta a menekülő politikus. Alkibiadész nemsokára a Peloponnészoszon tűnt fel. Itt tudta meg, hogy az athéni bíróság távollétében halálra ítélte.

– Majd megmutatom nekik, hogy élek! – jegyezte meg a hírre gögösen.

Hamarosan meg is mutatta. Mivel Argoszban nem érezte magát biztonságban, Spártától kért menedékjogot. Üzenetében azt ígérte, hogy most több hasznót hoz nekik, mint amennyi kárt ellenségként okozott. A spártaiak örömmel fogadták Alkibiadészt. Csozálták, hogy milyen gyorsan alkalmazkodik igénytelen életmódjukhoz, és nemsokára az is kiderült, hogy Alkibiadész tanácsai valósággal forradalmasítják külpolitikájukat. (Bármilyen azonban nem tagadta meg önmagát a köpenyegforgató kalandor, hogy Agisz király távollétében elcsábította feleségét.)

Az első döntő lépésnek az bizonyult, amikor Alkibiadész javaslatára spártai csapatok

érkeztek Szicíliaba az ostromlott Szürakuszai felmentésére. Az athéniak helyzete amúgy se volt túlságosan kedvező. Messzéné, amely hajlott volna arra, hogy Alkibiadésznek meghódoljon, a fővezér visszahívása után letett erről a szándékáról. A hadvezetés a tapasztaltabb Lamakhosz helyett teljes egészében Nikiasz kezébe került. Az ostrom az új vezér állandó óvatosságára miatt nem hozott döntő eredményt. A legnagyobb siker az volt, amikor az athéniak ügyes csellel bevették a város kikötőjét. Ekkor a végső győzelem lehetősége is felmerült, de Nikiasz megint csak elszalasztotta a döntő pillanatot. Így azután az ostrom egyre húzódtott, sőt Lamakhosz az egyik csetepatéban elesett. Nikiasz felkészült a hosszú küzdelemre, és fallal vétette körül Szürakuszait, hogy teljesen elzárja a külvilágtól.

Ekkor érkeztek meg a Gülipposz vezette spártaiak. A város lakói már a tárgyalásokra gondoltak, amikor tudomásukra jutott a felmentő sereg partraszállása. Nikiasz újra hibázott, nem gátolta meg, hogy a spártaiak és a szürakuszaiak egyesüljenek. Ezzel az athéni seregek kárára billent a mérleg nyelve, de vezérük elutasította Gülipposz tárgyalási javaslatait. Ekkor Athénból is befutott a segítség: Démoszthenész 73 hajót hozott a háború eldöntésére. Az új vezér azonnali összecsapást sürgetett. Nikiasz ezúttal jogosan volt óvatos, de hiába intette a türelmetlenkedőt, sor került egy éjszakai ostromra, amely több ezer athéni életét követelte. Démoszthenész erre azzal a javaslattal állt elő, hogy térjenek vissza Athénba, ezt viszont Nikiasz utasította el, s jó néhány hét múlt el teljes tétlenségben. Majd Nikiasz az elhajózás mellett döntött, de egy váratlan holdfogyatkozás miatt elodázta az indulás napját. Végül elkerülhetetlenné vált az összecsapás, és az athéniak nagy harcok után hajóik jó részét elveszítették. Az expedíciós sereg maradványa a szárazon a sziget közepe felé vonult

vissza. Nyolc napig tartott a menet, közben ellenséges rajtaütések örölték fel az athéniak erejét. Végül Gülipposz kierőszakolta a döntő ütközetet, és győzött.

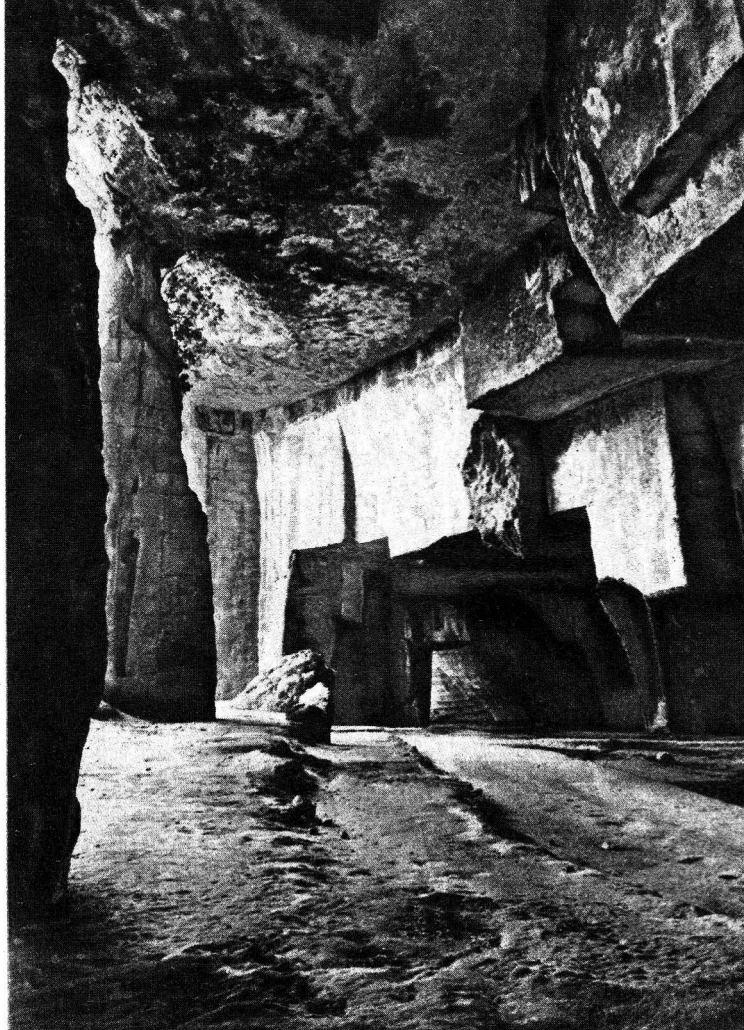
Az athéniak megadták magukat. A szövetségesek Nikiaszt és Démoszthenészt kivégezték, a katonákat rabszolgáknak adták el. Ezek többsége Szürakuszai kőbányáiban pusztult el iszonyú körülmények között.

Athénban nem akarták elhinni a történeteket. A hírhozókat rémhírterjesztéssel vádolták, sőt még a Sziciliából hazaérkezőknek sem adtak hitelt. Később azonban a vállalkozás hívei ellen fordult a harag, annál is inkább, mert maga a város sem volt könnyű helyzetben.

Még a szicíliai seregek pusztulása előtti tavaszon Alkibiadész rávette Agisz királyt, hogy törjön be Attikába, Dekeleiát erősítse meg, és hagyjon hátra megszálló csapatokat. E helység földrajzi fekvése révén a spártaiak elvágták Athént a szárazföldtől. A város saját „háza táján” sem volt úr többé, mert Dekeleiából az ellenség egész Attikát nyugtalanságban tarthatta.

A külpolitika szintén döntő fordulatot vett. A szövetségesek – Khiosz, Lesbosz, Küzikosz, Milétosz – egymás után küldték követéseiket Spártához, bejelenteni elpártolásukat Athéntól. Ebben megint csak Alkibiadésznek volt nagy szerepe: javaslatára a spártaiak a perzsákhoz fordultak, és annak fejében, hogy elismerték a nagykirály hatalmát Kisázsia görög városai fölött, pénzt kaptak hajóhad felállítására. A flotta élére Lüsztandrosz személyében kitűnő vezért találtak, s a spártai hajóhad nagy bátorságot adott az Athéntól elszakadni vágyó szövetségeseknek.

A perzsák azonban ügyeltek arra, hogy egyik görög állam se szerezzen döntő túlsúlyt, tehát bizonyos határon túl nem támogatták Spártát. Ezt Alkibiadész is felismerte, s odébbállt Spártából, ahol amúgy is megromlott a barátsága Agisz királlyal, és Tisszaphernész

Szürakuszai kőfejtői. Itt pusztult el az athéni expedíciós sereg széne-virága

perzsa helytartótól kért menedékjogot. Hamarosan új gazdája teljes bizalmát élvezve figyelte az eseményeket, s most már a spártaiak ellen politizált.

Athén újra összeszedte erejét. Hajóhadat szerveztek az elpártolt szövetségesek ellen, a flotta azonban Szamosznál elakadt, s nem ért el jelentősebb sikert. Alkibiadész felvette velük a kapcsolatot, és Tisszaphernész támogatásával hitegette őket. Ugyanakkor arra is gondja volt, hogy szülővárosában államszínyt készítsen elő. Az arisztokratákhoz titkos üzenetet küldött, hogy Tisszaphernész melléjük áll, ha megbuktatják a demokratákat. Hol voltak ekkor a görögök a perzsa háborúk korának elszánt hangulatától, amikor a perzsákkal való összejátszás halálos bűnnek számított!

Tissaphernész képmása perzsa aranypénzen

I. e. 411-ben az athéni arisztokraták rávetették a határozatlan és megfélemlített népgyűlést, hogy a hatalmat az újonnan választott négyszázak tanácsának adja át, amely arisztokratákból állt. Az új kormányzat tárgyalni kezdett a spártaiakkal, megszüntette a polgároknak járó anyagi juttatásokat. Ezúttal azonban a peloponnészosziak fejébe szállt a dicsőség, és képtelen követelésekkel álltak elő.

Az athéni események hírére a Szamosznál állomásozó flotta fellépett az államcsíny ellen. A legénység leváltotta arisztokrata érzelmű vezéreit, és két kipróbált demokráta választott sztratégosszá. Majd a lázadók kezére került flotta Alkibiadészt hívta meg főparancsnoknak. A köpönyegforgató politikus eddigi életútja után már tudhatjuk válaszát: ugyanaz az Alkibiadész, aki fő ré-

szese volt az arisztokraták hatalomra juttatásának, az ellenük készülődő flotta élére állt.

Ezzel Athénban a négyszázak uralma megpecsételődött. Spártával továbbra sem tudtak megegyezni, sőt elveszítették Euboiát. Utolsó reményként a spártaiak karjaiba vetették magukat: követeik felajánlották, hogy elfogadják az ellenfél összes feltételét. Ezzel a lépéssel azonban megkéstek. Az athéni demokraták és a Thérámenész vezette mérsékelt arisztokraták megbuktatták az arisztokrata kormányzatot, főkolomposait kivégezték. A városban ideiglenesen ötezer teljes jogú polgár kezébe került a hatalom.

Alkibiadész érdemekkel szándékozott hazatérni. Két gyors ütközetben Kuzikosznál és Abüdosznál legyőzte a spártai hajóhadat, s ezzel az Égei-tenger nagy részén visszaállította Athén uralmát. Spártát veszteségei újra békülékennyé tették, s a pillanatnyi erőviszonyok fenntartása mellett békekötést javasolt azzal a záradékkal, hogy Dekteiát Pülosz és Küthéra ellenében visszaadja Athénnak. Athénnak azonban ez nem felelt meg, mert a háború kezdete óta sok területet veszített, s most ezekről végleg le kellett volna mondania.

I. e. 410 nyarán a városban újra életbe léptek a demokrácia hagyományos intézményei. Az újjászületett népuralom nagy napja volt, amikor Alkibiadész hajója bíborvitorlákkal befutott Peiraieuszba. A nép csak őt figyelte, mindenki hozzá rohant, s mindenki úgy érezte, hogy vétkeztek ellene. A népgyűlés már jó előre megszavazta visszahívását, majd megsemmisítette az ellene hozott ítéletet, és kiüntetésekkel jutalmazta.

Alkibiadész a szárazföldi és tengeri haderő főparancsnoka lett.

A diadalmas napoknak azonban hamar végük szakadt. A kalandor politikusnak komoly ellenzéke is volt, s hamarosan azt is tapasztalhatta, hogy míg a spártaiakat a perzsák pénzelik, addig városa anyagi erőforrásai

gyakorlatilag kimerültek. Már az is problémát okozott, hogy a hajóhad legénységének zsoldját kifizessék. Alkibiadész Kisázsiaiba hajózott, hogy személyes kapcsolatai révén pénzt szerezzen. Távollétében helyettese, Antiokhosz könnyelműen ütközetet kezdett a spártaiak ellen, és alulmaradt. Alkibiadész megkísérelte, hogy kiküszöbölje a csorbát, de Lüszaandrosz ügyesen kikerülte az összecsapást. Athénban egy pillanat alatt szétfolyt az Alkibiadész iránti bizalom: bevádolták, hogy árulásra készül, és egyéni üzelmeket folytat.

Alkibiadésznek sem kellett bemutatni honfitársait: jobbnak látta, ha nem tér vissza Athénba. Thrákiai birtokaira vonult vissza, és soha többé nem látta szülővárosát: i. e. 404-ben Thrákiában gyilkolták meg e kivételes tehetségű, de elvtelen politikust.

HARMINC ZSARNOK TÜNDÖKLÉSE ÉS BUKÁSA

Lüszaandrosz személyében olyan tehetségű államférfi és egyben hadvezér irányította a spártai politikát, akivel legfeljebb Alkibiadész vehette fel a versenyt. Mint flottaparancsnok Antiokhosz legyőzésével bebizonyította, hogy a perzsa pénzen kiállított spártai flotta méltó ellenfele az athéninak. A perzsa külpolitika fordulata is Lüszaandrosz malmára hajtotta a vizet. II. Dareiosz megelégedte Tisszaaphernész taktikáját, mely az Athén és Spárta közti egyensúlyt igyekezett fenntartani. A nagykirály legnyugatibb tartománya élére fiát, Küroszt nevezte ki helytartónak, aki a spártaiakat támogatta. Lüszaandrosz a kedvező légkört arra használta fel, hogy az Athénnal szövetséges városokban előkészítse a spártai győzelmet követő hatalomátvételt.

Athén összeszedte utolsó erejét: feláldozta minden anyagi tartalékát, és hajóhadat épített. Jellemző, hogy a Parthenónban őrzött

összes kincseket egy aranykoszorú kivételével értékesítették. S a szinte hihetetlen fordulat bekövetkezett: Leszbosz és Kisázsia partjai között, az Arginuszai szigeteken a mintegy 150 athéni hadihajó szétverte a peloponnészoszi flottát.

A diadalmamort alaposan lerontotta a súlyos emberveszteség. Talán a mérhetetlen fájdalom is közrejátszott abban, hogy a város képtelen volt mérlegelni a helyzetet. Így az athéni nép, ahelyett, hogy a pillanat előnyeit kihasználva kedvező békére törekedett volna, bíróság elé állította győztes hadvezéreit. A vád az volt, hogy elmulasztották kötelességüket, amikor viharra hivatkozva nem mentették meg hajótörött harcosaikat. Hat sztratégoszt, köztük Periklész fiát, halálra ítélték és kivégezték. A pert – ha lehet egyáltalán

Szandálkötő Niké. A Niké-templomot övező mellvéd domborművéből

Áldozat Athénének mint a győzelem istennőjének. A Niké-templomot övező mellvéd domborműveiből

pernek nevezni az eljárást – teljesen szabálytalanul folytatták le: a népgyűlés egyszeri szavazással mondta ki a tragikus döntést! A népakarat a törvény fölé emelkedett.

A spártai békekérést visszautasító és hadvezéreit kiírtó Athén győzelemmámorának emlékét őrzi az akropoliszi Niké-templom előtt emelt mellvéd domborműves dísze: Niké-alakok győzelmi ünnepet ülnek Athéné tiszteletére.

Az athéni demokrácia azonban nemcsak hadvezérei, hanem saját maga fölött is kimondta a halálos ítéletet.

Lüszandrosz perzsa pénzen rövid idő alatt újra felszerelte a spártai flottát. A döntő ütközetre i. e. 405-ben, Aigoszpotamoinál, a thrákai partvidéken került sor. A ravasz Lüszandrosz napokig kerülte az ütközetet, s az

athéniak ettől teljesen elbizakodtak. Pedig megjelent táborukban Alkibiadész is, s felhívta figyelmüket a veszélyre. A hetyke válasz így hangzott:

– Most nem te, hanem mások a vezérek!

Az ötödik napon az athéniak újra ütközetre sorakoztak fel hajóikkal, majd amikor a spártaiak ismét kitérő manővereket hajtottak végre, megkezdték a partraszállást. Lüszandrosz ekkor adott jelt a támadásra a tengeren és szárazföldön egyaránt. Konón, az athéniak vezére hiába szólította hadba seregét. Ő maga néhány hajóval elmenekült, felkészületlen honfitársai között azonban valóságos vérfürdőt rendeztek a spártaiak. Egyetlen óra alatt véglegesen eldőlt az évtizedek óta folyó háború. A több ezer fogságba esett athénit kivégezték.

Ezután Lüszaandrosz hozzáfogott a szövetségesek felszabadításához. Egymás után űzte ki városaikból az athéniakat, s az általa előkészített puccsok révén Spárta-barát csoportok vették át a hatalmat.

I. e. 404-ben azután magára Athénra is sor került. Lüszaandrosz flottája Peiraieuszban vett horgonyt, s partra szállt csapataihoz Dekeleia felől Pauszaniasz serege csatlakozott. Az ostromgyűrűbe fogott várost az éhínség megadásra kényszerítette. Spárta elutasította szövetségesei követelését, hogy semmisítse meg Athént, és hajlandó volt tárgyalni a legyőzöttekkel. A tárgyalásokkal megbízott athéni arisztokrata, Thérámenész addig húzta-halasztotta a dolgot, míg polgártársai minden feltételt el nem fogadtak.

A békekötés feltételeként Athén elismerte szövetsége feloszlását, beleegyezett védőfalai lerombolásába, és kiszolgáltatta hajóit, továbbá visszahívta megszálló csapatait és telepeseit, és hozzájárult a száműzöttek hazatéréséhez. Végezetül a várost beléptették a peloponnészoszi szövetségbe, és ennek kapcsán hadkötelezettség vállalására is kényszerítették.

Hamarosan a népgyűlés is összeült, és napirendre került az alkotmány megváltoztatása. Maga Lüszaandrosz szólalt fel amellett, hogy a gyökeres demokrácia helyett az ősi törvényeket kell visszaállítani. Az indítványt elfogadták, és harminctagú bizottságot jelöltek ki az új alkotmány kidolgozására. Ezek rövidesen kezükbe ragadták a hatalmat, s ezután már csak harminc zsarnokként emlegették őket. Köztük volt Thérámenész is, meg a szélsőségesen reakciós Kritiasz.

A harminc zsarnok kíméletlenül leszámolt a demokrácia híveivel. Tisztogatásuk során vagyonuk miatt még azokat a gazdagokat sem kímélték, akik nem vettek részt a politikai életben. A feszültség nőttön-nőtt, s egyre többen menekültek el a városból. Az arisztokraták közül sokan maguk is megsokallot-

Athéni felirat a peloponnészoszi háború idejéből. A soha vissza nem tértek nevét hosszú, kőbe véssett listák örökítették meg

ták a kegyetlenkedéseket, s Thérámenésszel az élükön a terror ellen szervezkedtek. Kritiasz azonban kivégeztette Thérámenészt.

A BÖLCS HALÁLA

A Boiótiában gyülekező athéni demokraták megelégték a tétlenséget, és betörték Attikába. Vezérük az a Thraszübulosz volt, aki az i. e. 411. évi arisztokrata államcsíny idején a Szamosznál állomásozó flotta demokratikus érzelmű legénységének elnyerte bizalmát. Megszállták Phülé határ menti erődjét, majd az ellenük vonuló hadsereget legyőzték, és elfoglalták Peiraieuszt és Munikhiát. A harcok során maga a zsarnok Kritiasz is elesett. A demokraták előtt megnyílt az út Athén felé, s egyre növekvő seregükkel a városhoz nyomultak.

A harminc zsarnok Spártához fordult se-

gítségért. A felmentő sereg meg is érkezett, de nem Lüszaandrosz, az athéni arisztokraták barátja volt a vezér, hanem Pauszaniasz király. A győzelmeitől megittasult flottaparancsnok csillaga akkorra már leáldozott. Lüszaandrosz ugyanis egyre kevésbé törődött honfitársaival, és csak személyes karrierje érdekelt. Egyeduralkodóként kezelte a déloszi szövetség felszabadított tagállamait: a városok élére barátait segítette, s korlátlan hatalmat biztosított nekik. Önkényesen kivégeztetett embereket, s hihetetlen kapzsisága hírhedtté tette. Párthívei révén lassan Görögország egyeduralkodójának képzelhette magát, s úgy is viselkedett. Delphoiban felállíttatta saját és vezértársai ércszobrát, és ő volt az első görög, akinek életében oltárokat emeltek. E szokatlan tisztelet jegyében a szamosziak Héra-ünnepüket Lüszaandreiára keresztelték át. Külön bosszúságára szolgált, hogy származása révén Spártában nem lehetett király.

A spártai kormányzat felismerte, hogy Lüszaandrosz erőszakos hatalmi politikája egyre jobban veszélyezteti Spárta vezető szerepét a görög világban. Az aigoszpotamoi győzött honfitársai ügyes taktikával félreállították.

Pauszaniasz király nem avatkozott be az athéni polgárháborúba, hanem kibékülésre szólította fel a szemben álló feleket. A megegyezés létrejött, s visszaállították Athénban a demokráciát.

Ami azonban ezután következett, az már csak siralmas utójáték, paródiája a korábbi demokráciának. A város továbbra is tagja maradt a spártai szövetségnek, s anyagi helyzetét meghatározta az a körülmény, hogy a demokratáknak törleszteniük kellett az arisztokraták által felvett spártai kölcsönt.

Thraszübulosz megkísérelte, hogy a demokrácia visszaállításaért vívott harcokban nagy részt vállalt metoikoszoknak és rab-szolgáknak polgárjogot adasson; ezt azonban

hosszas huzavona után csak a metoikoszok egy része kapta meg.

Lassacskán az athéni demokrácia visszatért a régi kerékvágásba, legalábbis ami a külsőségeket illette. De a szövetségesek adójától megfosztva, az athéniak önálló külpolitikára egyelőre nem gondolhattak. Az általános elszegényedéssel párhuzamosan a politikai érdeklődés is elapadt: az i. e. IV. század elejétől már a népgyűlésen való részvételért is meg kellett fizetni a polgárokat.

Ez a demokrácia nem tűrt semmiféle kritikát. A gyanakvással teli légkörnek esett áldozatul az idős Szókratész. A filozófus az athéni demokrácia virágkorának és hanyatlásának egyaránt jellegzetes alakja volt. Egyszerű családból származott: apja szobrász, anyja bábaasszony volt. Ő maga egy ideig kőfaragóként dolgozott, majd házassága révén olyan anyagi helyzetbe került, hogy kenyérkereső foglalkozás helyett a filozófiának szentelhette életét. Az ókori hagyomány úgy tartotta: elsősorban Anaxagoraszt tanítványa volt, valójában azonban a szó szorosabb értelmében nem volt mestere: Szókratész élesen szembefordult elődei tanításával. A mai tudomány fordulópontnak tekinti tevékenységét a görög filozófia történetében: mind azt, ami előtte volt, „Szókratész előtti” filozófiának nevezzük.

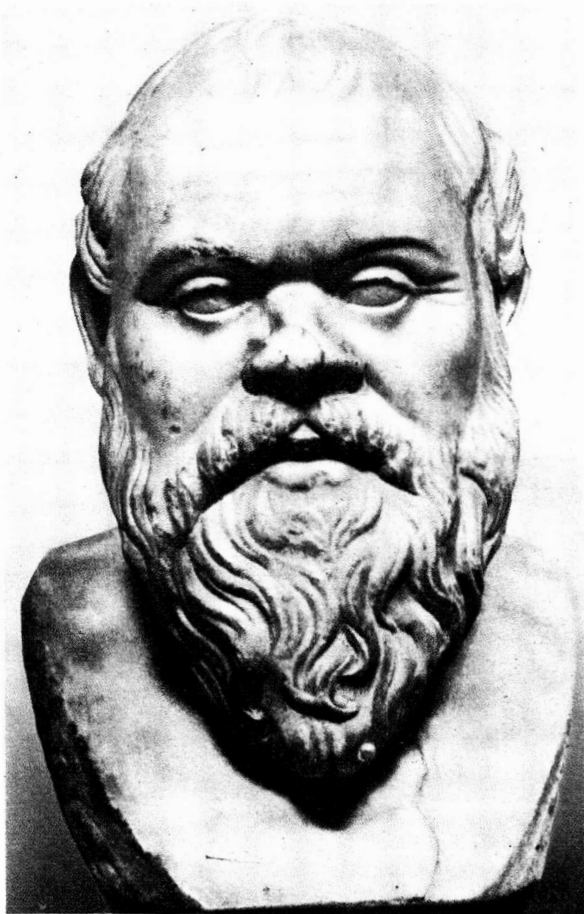
Ugyanis amíg az elődök a világ, a természet alapvető kérdései érdekelték, és azokra kerestek magyarázatot, Szókratész mindezzel nem törődött, hanem az embert tette a bölcselkedés tárgyává. Ezt ő maga úgy fogalmazta meg, hogy az emberfeletti bölcsesség helyett, az emberi bölcsességet keresi. Ennek a szemléletnek az újszerűségét már az ókorban is felismerték. Cicero, a nagy római államférfi, az ókor egyik leghíresebb szónoka ezt írja róla: lehozta a bölcséletet az égből a földre. A történelmi hűséghez az is hozzátartozik, hogy az i. e. V. században más filozófusok is vallottak

hasonló nézeteket, de Szókratész mindannyiuknál következetesebben képviselte ezt az irányzatot.

Volt azonban egy pont, ahol Szókratész mindenkitől eltérően gondolkozott. Azt állította ugyanis, hogy az ő bölcsessége abban áll, hogy tudja magáról, hogy semmit sem tud. Szókratész ezzel magyarázta a delphoi jósda kinyilatkoztatását is, amely szerint ő a legbölcsebb a görögök között. A filozófus alaptétele igazolására bebizonyította kortársairól, hogy képzelt tudásuk tudatlanság. Módszere a kérdeztetés volt, amelynek során kíméletlen logikával vezette rá beszélgetőtársát arra a felismerésre, hogy bölcsessége nem ér semmit. Élete abból állt, hogy egész nap Athén utcáit rótt, s kereste az alkalmat, hogy minél több emberrel beszélgethessen. Kérdései gyakran hozták kínos helyzetbe partnereit, nemegyszer a város vezető politikusait. Ezzel sok ellenséget szerzett magának, ugyanakkor azonban a legelőkelőbb réteghez tartozó ifjak rajongtak érte. Szókratész azonban nem csupán rombolni akart: azt tanította, hogy van tökéletes jó, s az ember célja, hogy azt keresse és megismerje, s ezáltal erényessé váljék. Vagyis Szókratész a boldogság elérését tűzte ki végső célul.

Tanítványai azonban, mint Alkibiadész vagy Kritiasz, nem igazolták mesterüket.

Az aggastyán a visszaállított demokrácia vezetőitől szakértelmet követelt. Ellenfelei felismerték, hogy eljött a bosszú pillanata: perbe fogták, s mint a demokrácia ellenségét és az ifjúság megrontóját halálra ítélték. Szókratész híres – Platón által megőrzött – védőbeszédében nemcsak felmentését kérte,

Szókratész portréja (Római másolat)

hanem arról is meg akarta győzni bírát, hogy érdemeiért kitüntetés illeti meg.

Beszédének végtelenül kétkedő utolsó mondataival Szókratész az athéni demokrácia árnyékvilágától búcsúzik:

„De ideje, hogy távozzunk. Én halni indulok, ti élni – de hogy kettőnk közül melyik megy jobb sors felé, az mindenki előtt rejtve van, kivéve az istent.”

Ez a védőbeszéd egyben az athéni demokrácia feletti gyászbeszéd is volt.

IDŐRENDI TÁBLÁZAT

I. e. 561-60 Peisziisztratosz kezébe veszi a hatalmat Athénban

559 Kürosz uralma alatt egyesíti az iráni népeket. Megszületik a perzsa birodalom

547 Kürosz legyőzi a lüdeket. A lüd birodalom összeomlik Szardeisz bevétele után; Kroiszosz a perzsa király foglya

530 Kürosz halála. Kambüszész a perzsa király

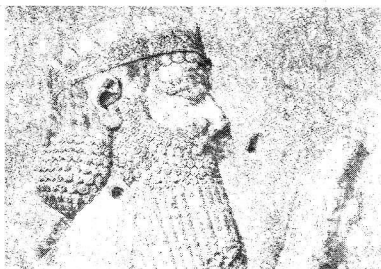
528-27 Peisziisztratosz halála. Fiai, Hippiasz és Hipparkhosz Athén türannoszai

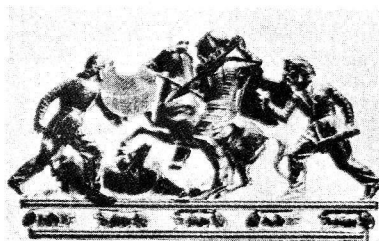
525 Kambüszész seregei elfoglalják Egyiptomot

522 Polükratészt, Szamosz szigetének türannoszát a perzsák meggyilkolják

I. Dareiosz követi Kambüszészt Perzsia trónján

514 Összeesküvés Athénban Peisziisztratosz fiai ellen. Harmodiosz és Arisztogeitón a Nagy Panathénaián meggyilkolják Hipparkhoszt

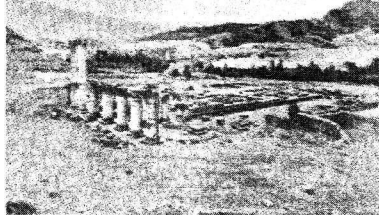
510 Az athéni demokraták spártai hadak segítségével megbuktatják Hippiaszt. A zsarnok családjával együtt elhagyja a várost

508-7 Kleiszthenész demokratikus kormányzatának kezdete Athénban

506 Athén győzelmet arat a boiótiaiak és Khalkisz felett

500-499 Kitör a kisázsiai iónok felkelése a perzsa uralom ellen. Arisztagorasz az anyaország városállamaitól kér segítséget

498 Az iónok, az athéniak és az eretriaik támogatásával, elfoglalják Szardeiszt

497 A perzsák visszafoglalják Küpros szigetét

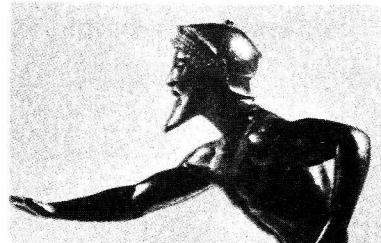
494 Az ión felkelés bukása. A görög hajóhad veresége Ladénál. Milétosz elesik; a várost a perzsák elpusztítják

493 Themisztoklész első jelentkezése az athéni politikai életben: arkhóni tisztséget visel

492 Mardoniosz hadjárata. A perzsa hajóhad pusztulása Athósz hegyfokánál. Harcok Thrákiában

490 Datisz és Artaphrenész expe-

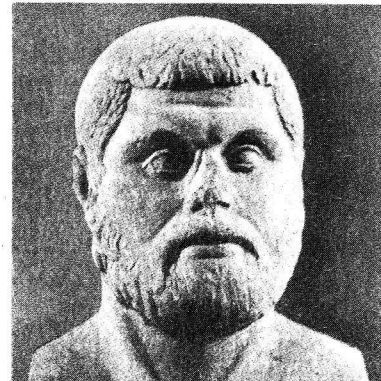
díciója a tengeren Eretria és Athén ellen. Eretria elpusztul. Az athéniak Miltiadész fővezérsége mellett Marathónnál legyőzik a perzsákat

489 Miltiadész sikertelen hadjárata Parosz szigete ellen

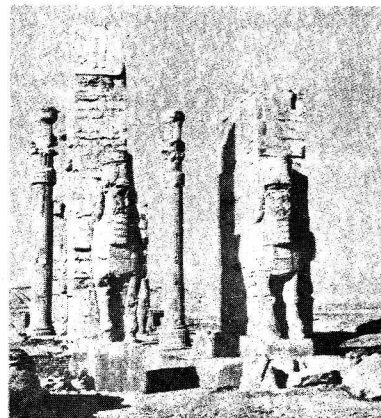
488-87 Athén és Aigina között kirobban a háború

487-86 Themisztoklész alkotmány-

reformot fogadtat el az athéni népgyűléssel: az arkhónokat ezentúl nem szavazás, hanem sorsolás útján választják

486 I. Dareiosz perzsa király halála. Utódja Xerxész

483 Megkezdődnek a perzsa háborús előkészületek a görögök ellen
482 Arisztideusz száműzetése után Athénban hozzáfognak a themisztoklészi hajóépítő program megvalósításához

481 Görögországban létrejön a perzsaelenes védelmi szövetség Athén és Spárta vezetésével. Általános békét hirdetnek a városállamok között

480 A szicíliai görögök Himéránál legyőzik a karthágói hajóhadat

480 nyara Perzsa támadás a görögök ellen. Thermopülainál Leónidasz vezérlete alatt a spártaiak hősiességgel harcba esnek el Xerxész hadai ellen. A görög hajóhad az euboiai Artemiszion hegyfoknál harcol a perzsák ellen. A perzsák elfoglalják Athént, feldűlják az Akropoliszt

480 szeptembere A görögök Szalamisznál a tengeren legyőzik a perzsa hajóhadat

479 Mardoniosz szárazföldi hadjárata a görögök ellen. Athén újra a perzsák kezébe kerül. Plataiainál a szövetséges hadak a Pauszaniász vezette spártaiak hősiessége révén szétverik a perzsákat. A görög hajóhad a Mükalé hegyfoknál győz a barbárok ellen. Az ión városok elszakadnak a perzsa birodalomtól
479-78 Az athéniak Themisztoklész javaslatára hozzáfognak városfalaik felépítéséhez

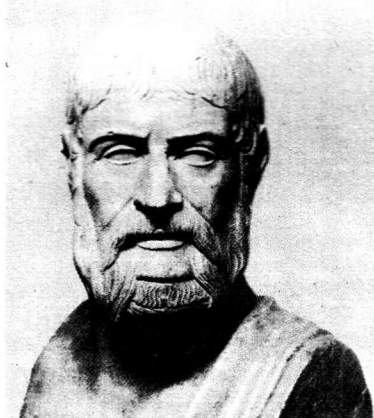
478 A görög hajóhad Pauszaniász vezetésével Küpros ellen vonul, majd beveszi Büzantiont

478-77 A déloszi szövetség megszervezése

477 Pauszaniászt a szövetségesek tiltakozására visszahívja a spártai hadvezetés

477 Kritiosz és Nésziótész Zsarnok-ölők szoborcsoportját felállítják Athénban

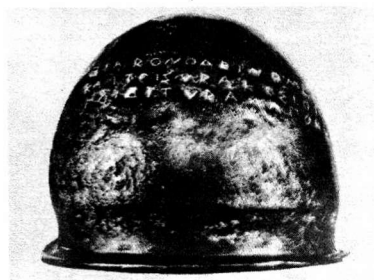
476 Pauszaniász Büzantionban egyeduralmat akar kiépíteni, de az athéniak kiűzik a városból

476-75 A Kimón vezette görög hajóhad elfoglalja Éiont, a fontos perzsa támaszpontot

475 Kimón elfoglalja Szküroszt és Karüsztoszt. Thészeusz maradványait Athénba viszik vissza. Kimón felépítteti a Thészeiont, melynek falképeit a thaszoszi Polügnótosz és az athéni Mikón festik meg

474 A szürakuszaiak Hierón vezetésével Küménél legyőzik az etruszkokat

472 Athénban bemutatják Aiszkülosz *Perzsák* című tragédiáját

471 Themisztoklészt cserépszavazás útján száműzik Athénból

469 Kimón döntő jelentőségű eurümedóni győzelme a perzsák ellen

Athénban bemutatják Aiszkülosz *Prométheusz*át

467 Pauszaniász összeesküvésért a spártaiak leleplezik. A hadvezért a spártai Athéné-templomban halálra éhezteszik

Aiszkülosz *Heten Thébai ellen* című tragédiájának bemutatása

465 Kimón thrákiai hadjárata. Thaszosz elszakad a déloszi szövetségtől

464 Kimón legyőzi a thaszosziakat Földrengés és helótafelkelés Spártában

462 Kimón a spártaiak segítségére siet. A sikertelen hadjárat következményeként a spártaiak felmondják a szövetséget. Ephialtész alkotmányreformja Athénban: az Areiosz pagosz kiszorul a hatalomból Anaxagorasz Athénba költözik

461 Az arisztokraták meggyilkoltatják Ephialtészt

460 Periklész az athéni demokrácia első embere

Athéni sereg indul Egyiptomba a perzsák ellen, és a lázadók segítségével beveszi Memphiszt

Az argoszi csapatokat athéni önkéntesek támogatják Spárta ellen az oinoíai csatában. A spártaiak győznek

459 Az athéni hajóhad körülzárja Aiginát

459-58 Spárta leveri a helóták lázadását

458 Aiszkülosz *Oreszteidájának* bemutatója Athénban

457 Athén háborúja Boiótiában: vereség Tanagránál, majd győzelem Oinophütánál. A boiótokat bekényszerítik a déloszi szövetségbe

456 Aigina megadja magát

A perzsa felmentő seregek legyőzik az athéniakat és az egyiptomiat Memphisznél

Aiszkülosz halála

455 Az athéni hatalom eléri kiterjedésének csúcspontját

454 Az athéni csapatok pusztulása Egyiptomban

454 A déloszi szövetség pénztárát Athénba költöztetik át

453 Ötéves fegyvernugvás Athén és Spárta között

451 Spárta és Argosz harmincéves békét köt

451-50 Periklész javaslatára az athéni népgyűlés elfogadja a polgárjogi törvényt. Csak azok lehetnek a város teljes jogú polgárai, akiknek mindkét szülője teljes jogú athéni polgár

450 A száműzetéséből visszahívott Kimón vezérlete alatt az athéni sereg a küproszi Szalamisznál legyőzi a perzsákat. Kimón halála

449 Athéni küldöttség Perzsiában. Megkötik az ún. Kalliasz-féle békét

448-47 Periklész összegörög kongresszus összehívására tesz kísérletet

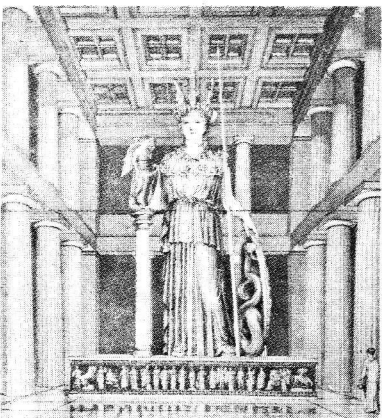
Periklész építkezéseinek kezdete Athénban. Pheidiasz az építkezések felügyelője. Kallikratész terve az Athéné Niké-templom felépítésére

447 Az athéniak vereséget szenvednek Koróneinál. A boiótiaiak szövetséget szerveznek Athén ellen.

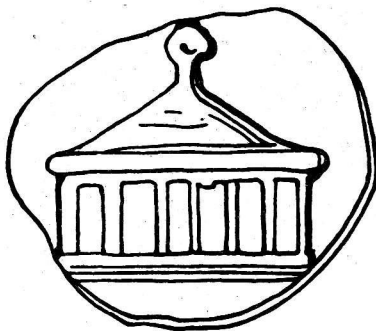
Iktinosz és Kallikratész tervei alapján megindulnak a Parthenón

építkezései az athéni Akropoliszon. Pheidiasz készíti Athéné Parthenosz arany-elefántcsont szobrát

466 A periklészi Ódeion építkezéseinek kezdete Athénban. Támadások az építkezési program miatt Periklész ellen

446-45 Athén és Spárta harmincéves békét köt

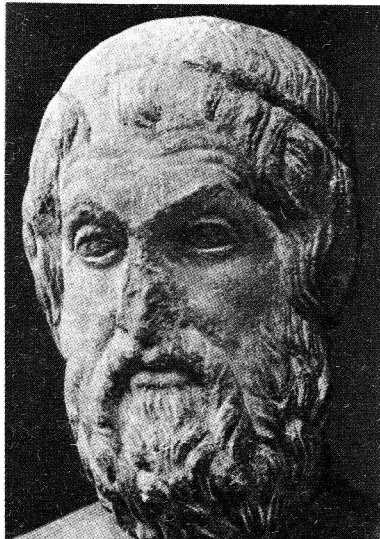
444 Thuriói megalapítása. Hérodotosz, Hippodamosz és Prótagorasz az új városba költözik át

443 Thuküdidész (Melésziasz fia) cserépszavazás útján száműzik Athénból

442 Euripidész első győzelme a drámai versenyeken

441 Szophoklész *Antigonéjának* színrevitele Athénban

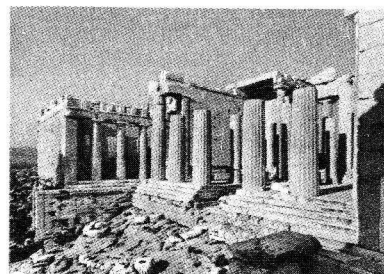

440-39 A szamosziak felkelése az athéni nagyhatalom ellen. A felkelést leverik. Az athéni hajóhad egyik vezére a tragédiaköltő Szophoklész

438 A Parthenón felavatása

Pheidiasz póre. A szobrász Olümpiába megy, és a Zeusz-szobor munkáihoz kezd

437 Az akropoliszi Propülaia építkezésének kezdete. Építésze Mnésziklész

436-35 Az epidamnoszi belviszályok kitörése

434 Kalliasz pénzügyi rendelettel szabályozza a déloszi szövetség tagállamainak adózását

433 Az epidamnoszi háború során a korinthuszi flotta megütközik a korkürai hajóhaddal. A sziget Athéntól kap segítséget, és győz. Athén beavatkozik Poteidaia belügyeibe

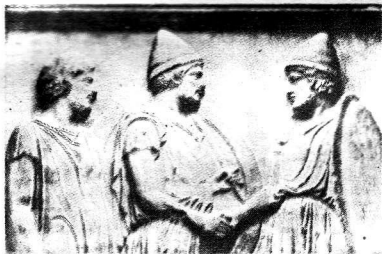
432 Az athéni népgyűlés határozza ta kitiltja a megariaiakat az athéni érdekeltségű kikötőkből és piacokról

Anaxagorasz pere és száműzetése

431 A peloponnészoszi háború kezdete. Arkhidamosz vezetésével

a spártaiak betörnek Attikába. Periklész hajóhaddal pusztítja a Peloponnészosz partvidékét

430 A spártai hadak újra betörnek Attikába. Athénban kitör a pestis. Periklész sikertelen hadjárata Epidaurosz ellen. Az athéniak megbuktatják Periklészt

429 Periklész újra az athéni állam élén. Az őszy folyamán Periklész a a pestis áldozataként meghal

428 Leszbosz szigete elszakad Athéntól

427 Mütüléné megadja magát A korkürai demokraták athéni segítséggel leverik az arisztokraták felkelését

Az első athéni expedíció Szicíliába

425 A Démoszthenész vezette athéni hajóhad elfoglalja Püloszt. Győzelem a spártaiak ellen. A

Szphaktéria szigetén rekedt lakodaimóniak megadják magukat Hérodotosz halála

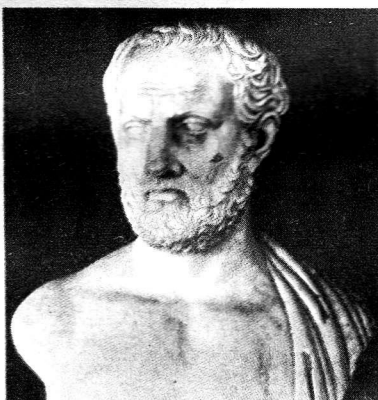
Athénban színre kerül Arisztophanész *Akharnaibeliek* című komédiája

424 Kleón újjászervezi a déloszi szövetség adórendszerét

Nikiasz vezetésével az athéniak megszállják Kütτέρα szigetét. Braszidasz serege Görögországon keresztül a thrákiai tengerpartra vonul

Az athéni seregeket Délionnál legyőzik a boiótiaiak

424-23 Braszidasz sikerei északon. Amphipolisz a spártaiak kezére adja magát

Thuküdidészt, a későbbi történetíró Amphipolisz elvesztése miatt száműzik Athénból

Arisztophanész *Lovagok* című drámájának bemutatása Athénban

422 Kleón athéni sereget vezet Braszidasz ellen. A két vezér halála az amphipoliszi csatában

421 Béke az athéniak és a spártaiak között: az ún. Nikiasz-béke Athén és Spárta védelmi szövetségre lép

Arisztophanész *Béke* című komédiája az athéni színpadon

Építkezések kezdődnek Athénban a békekötés után

421-20 Spárta és Boiótia szövetségre lép

420 Athén védelmi szövetséget köt Argosszal, Mantineiával és Élisssel

418 Mantineinál a spártaiak legyőzik az athéni támogatást élvező argosziakat

417 Alkibiadész és Nikiasz hatalmi harca Athénban. Hüperbolosz száműzése cserépszavazás útján

416 Alkibiadész elpusztítja a semleges Méloszt

Szegesztá segítséget kér Athéntól Szürakuszai ellen

415 Az athéni flotta Alkibiadész, Nikiasz és Lamakhosz vezetésével indul Szicíliába. Alkibiadészt visszahívják, ő azonban Spártába szökik

Az első harcok Szürakuszai előtt

414 Az athéni hadak Nikiasz vezérletével hozzákezdnek Szürakuszai ostromához

Spártai sereg tör be Attikába

413 A spártaiak erődítést emelnek az attikai Dekelejinál

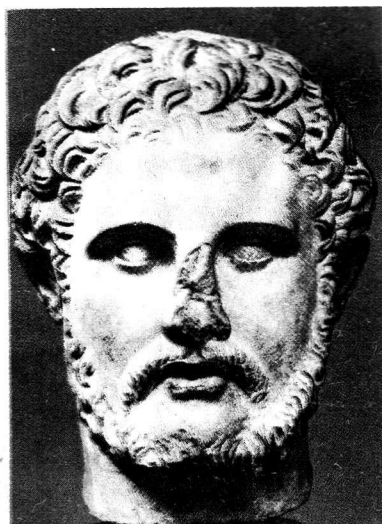
Az athéniak szicíliai expedíciójának katasztrófája. Szürakuszai spártai segítséggel legyőzi az ostromló hadakat. Nikiaszt és Démoszthenészt kivégzik

412 Spárta szerződést köt Perzsiával. Perzsa pénzügyi segítséggel felépül a spártai flotta

Khiosz, Leszbosz és Milétosz elpártol Athéntól

411 Arisztokrata államcsíny Athénban. Thérámenész vezetésével a mérsékeltebb irányzat felülkerekedik, és visszaállítja a demokráciát

Alkibiadész a Szamosznál állomásozó athéni flotta élére áll. Az athéni hajóhad győzelme a spártaiak ellen Abüdosznál

410 A demokrácia teljes visszaállítása Athénban

Alkibiadész Kükizosznál győz a spártai hajóhad ellen

408 Alkibiadész visszatér Athénba, és teljhatalmú fővezérré nevezik ki

407 Lüszaandrosz győzelme Antiokhosz ellen. Alkibiadész nem tér vissza Athénba az ellene emelt vádak miatt

406 Az athéni hajóhad szétveri a spártaiakat az arginuszai csatában Per és halálos ítélet Athénban a győztes hadvezérek ellen Szophoklész halála

405 Lüszaandrosz döntő győzelme az athéniak ellen Aigoszpotamoinál

404 Athén megadja magát Lüszaandrosz hadainak

Thraszübulosz az athéni demokratákkal megszállja Phülét

404-3 A harminc zsarnok uralma Athénban

403 Lüszaandrosz bukása. Athénban visszaállítják a demokráciát

399 Szókratész halála